

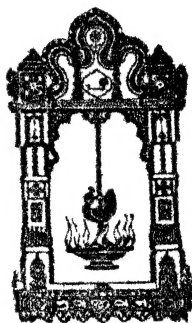
ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૨૦ મું

19-11-1923

IV
1923

Reg No. 162

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

707

એકત્રીસમું પુસ્તક ૨૧મી નવેમ્બરને દિવસે બહાર પડશે

વાચકોને સૂચના

§ નિશ્ચાનીવાળા લેખો 'યંગ ઇન્ડિયા'માંથી જાપાનનર છે.

† , " અંગ્રેજ પરથી "

જા , ગાંધીજીની મુસાફરીઓનાં તેમના સાથીઓએ કરેલા
વર્ણનો છે

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૦૮૮-૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ઝાંખીજી ૭૫૫૫૭-૬

વિષય ૐ૨

ગાંધીજીનું નવજીવન

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંઘ
૧૦૮૮-૭

તા. ૧૨-૨-૧૯૨૨

મારી નોંધ—ચાણ

ગુજરાતના એક કવિ એશિયાના એક જ કાવને

કવિશ્રી નાનાલાલે પોતાની નોકરી છાડી છે એ તો સહુ બાળતા થઈ ગયા છે. તેમણે નવું પ્રમાણેનો કાગળ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને લખ્યો છે:

કવિ
નાનાલાલને
કાગળ

“આજે ફેબ્રુઆરીની પહેલી તારીખ છે. અત્યંત પછે મુલેહને સાર કરેલા છેવટના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા છે. બધા પક્ષનો મેળાપ કરવાની દરખાસ્તનું પરિણામ કંઈ જ નથી આવ્યું. વાઇસરાય અને મહાત્માજી વચ્ચે મેળાપ નથી મેળવી શકાયો. સરકાર અને સત્યાગ્રહીઓ વચ્ચે તુરત યુદ્ધ થવાનો સંભવ છે. મહાત્માજીએ એક યુદ્ધ દક્ષિણ આફ્રિકામાં કરેલું છે તેથી તેમને તેનો પરિચય બલે હોય, પણ તેક યુદ્ધ આ હિન્દુસ્તાન અને આધુનિક સભ્યતાના અનુભવમાં તો નવીન પ્રચાર છે. ગાંધીજીને ડરખાનમાં હાજરતાં બચાવકારે ફોફવાર યૂરોપીઓનાં રોજાં ઉપર ત્યાંની સરકારે ગોળીબાર નહોતા કર્યા; ચાર હબરના કાફલાને લઈને ગાંધીજીએ ટ્રાંસવાલમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે પણ ગોળીબાર નહોતા કર્યા. તેમ ત્યાંનાં હિન્દી ટેલોએ મુંબઈની જેમ તોફાન પણ નહોતાં કર્યા.

“કંઈ નહિ તેથી સરકાર તેમજ સત્યાગ્રહીઓ દક્ષિણ આફ્રિકાની જેમ બહિષ્કારનક રહે એટલું આજમાં એક જ એક રીતે બેવાને આપણે અનુપક્ષનો ધર્મ નથી ? નિયમોનું જાનની પાસે પાલન કરાવવામાં ચિતરાબધે નિષ્ફળ નીવડ્યાં હતાં. તે યુદ્ધનીતિનું અને માનુષી

કાયદાનું પાલન બન્ને પક્ષ પાસે કરાવવાનો આપણો મન્યપક્ષનો ધર્મ નથી ? બન્ને પક્ષે અહિંસા, ન્યાય અને મનુષ્યતાનું પાલન કરવાની જરૂર નથી ? મન્યપક્ષ એકઠો મળી જઈ છેવટે આટલું નહિ કરે ? ચોક્કાઓ પ્રત્યે અને મનુષ્યજાતિ પ્રત્યે પણ આપણી આટલી ફરજ નથી ? તવારીખમાં આપણી શી નોંધ લેવાશે ?”

કવિશ્રી નાનાલાલે આ કાગળ દિનિવરને ભલે લખ્યો. તેમણે નોકરી ભલે છોડી તેઓ બંને મન્યસ્થ રહે. પણ આમ કાગળ લખ્યા પછી જ્યાં સુધી ઈર્ષ્ઠ્યત ફળ નથી મળ્યું ત્યાં સુધી તેઓ નીરાંત ન વાળવાને, ન વાળવા દેવાને બંધાયા છે કે નહિ એમ તેમને ગુજરાત તો પૂછશે જ. તેમનું પ્રથમ કાર્ય તો ગુજરાતના મન્યપક્ષને એકઠો કરવાનું છે.

ગાણવાળો પ્રશ્નો

બારડોલી
વિષે પ્રશ્નો

‘બારડોલી તાલુકાનો એક હિતચિન્તક’ એવું વિશેષણ પોતાની સહીને લગાડી પોતાનું નામ આપી એક ભાઈ પંદરેક પ્રશ્નો નિખાલમપણે પૂછે છે. રથળસકાચને લીધે હું તે પ્રશ્નો નથી ઠાંકતો. પણ વાંચતાં પ્રશ્ન સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવી રીતે ઉત્તર આપવા પ્રયત્ન કરીશ.

૧. હું જ્યારે પહેલો બારડોલી આવ્યો હતો ત્યારે મેં વધારે ‘તૈયારીનું’ કહેલું. આ વેળા બે માસ પછી મેં ‘તૈયારી રવીકારી લીધી, કેમકે મેં બે માસ અગાઉ જોયેલું તે કરતાં વધારે કામ જોયું. ઋતુપ્રસ્થતાની બાબતમાં અહીં સહુથી વધારે તૈયારી જોઈ અને આ તાલુકામાં મને તોજાનને બોલામાં બોલો ભય છે. વળી આ તાલુકાના કાર્યકર્તાઓ ઉપર હું મુગ્ધ છું.

૨. બીજી બધાના કરતાં આ તાલુકો બધી શરતોનું વધુ પાલન કરે છે એવી મારી ખાતરી છે. જે તાલુકાએ આમનન્ત્રણ ન કર્યું હોય તેની તો વાત જ શા માટે કરવી ?

૩. પ્રમાણમાં વધારે ને વધારે લોકો હાથે કાંતેલા કપડાં પહેરે છે.

૪. રેડીયા એટલા પ્રમાણમાં ચાલે છે કે તાલુકાને હંમેશાં જોઈતું સૂતર પડતું પાડી શકે.

૫. પરદેશી કાપડાં હવે તાલુકામાં ઘણું ‘ચોડું’ વેચાય છે. ઘરમાંનું લોકોએ કાઢી નથી નાખ્યું. હું દિલગીર છું કે તે સંઘરી રાખવામાં આવ્યું છે.

૬. ટેડબેંગીને અડકવામાં આ તાલુકાના થોડા જ માણસો હવે દોષ માનતા હશે.

૭. લોકો અસહકારનાં અંગોનું પાલન ઠીક કરે છે.

૮. દંભ, ડોળ, કુચ્ચાઈ, જૂઠું ઇત્યાદિ આ તાલુકામાં થોડાં છે એમ માનું છું. તેથી તો મેં તેને લડતને સાફ પસંદ કર્યો છે.

૯. સારામાં સારા કાર્યમાંથી કોઇને બળાતકારે બેચવામાં મહાપાપ છે.

૧૦. મારી કમેદ છે કે થોડા જ માણસો મહેતુલ બરશે. તેમનો પણ તિરસ્કાર ને કાઈ અસહકારી કરે તો તે પાપ છે.

૧૧. બારડોલી નાનો તાલુકો છે, તેના લોકો અનણ્ય છે, રાજકીય વિષયો નણતા નથી અને બકરીના જેવા રોકે છે એ જ એમનો ગુણ છે. આ લોકો વિવેકી છે અને સારા-સારને નળિ છે. સ્વાર્થપરમાર્થનો ભેદ સમજે છે. સમજીને મન આ લડાઈમાં કરી ભય નથી. બકરે કસાઈને ઘેર પોતાની મેળે નથી જતું; પણ બારડોલીનાં સ્ત્રીપુરુષો ભલે ભોળવાઈને કે શ્રદ્ધાપૂર્વક પોતાની ઇચ્છાએ, બળાત્કાર વિના જેલ જશે, માલ જપ્ત થવા ફેરશે, અરશે છતાં મનમાં શુરસો નહિ આણે તો જગત તેઓને પૂજશે. તેઓ હિન્દુસ્તાનને સાફ સ્વરાજ મેળવશે ને ઇતિહાસમાં અમર થશે.

૧૨. અમદાવાદ માટે મુખ્ય નિવાસસ્થાન છતાં તેમજ ત્યાં ધન, હઠાપણ, ચતુરાર્થ, વેપાર, સાહસ વર્ગે ઘણું વધારે હોવા છતાં મેં બારડોલી જેવા તાલુકો પસંદ કર્યો છે તેમાં ન આ લડાઈની ખૂબી આવી જાય છે. જે બારડોલી જેવા નમ્ર અને રોક તાલુકો ઈંડી હિંમત ધરાવે તો જ સ્વરાજ મળે. આ લડત ગરીબોની છે, નિરપરાધીની છે. આ લડતમાં બકરી જેવા ગરીબ માણસને વાધ જેવા બળિયા માણસોના ભયથી હાગવાનું છે. તે તો બારડોલી લડત ત્યારે જ થાય. અમદાવાદ કે મુંબઈની હોલત વગેરે છતાં ત્યાં હું નિર્ભયપણે ન લડી શકું. ત્યાં મને હમેશાં છેતરાવાનો ને તોફાનોનો ભય રહે. બારડોલીમાં હું નિર્ભય છું. બારડોલીથી હું છેતરાઈ તો મારે શું થાય તે તો ઇશ્વર નળે.

૧૩. શ્રી. વિકૃલભાઈએ સચિનય ભંગ વિષે જે ભાષણ પૂર્વે આપેલું તે પોતાની અશ્રદ્ધા નહિ પણ આશ્રય સૂચવવા આપેલું. તે ભાષણથી તેમણે આપણને સાવધાન કરેલા અને છેવટ લગી શાન્તિ જળવાવા વિષે શંકા બતાવેલી, પણ હવે જ્યારે સચિનય ભંગનો સમય આવી લાગ્યો છે ત્યારે તે ચલાવવામાં તેમને વાંધો રાને સાર હોય ?

૧૪. અસહકારને હું ભયંકર યુદ્ધ ગણતો નથી. તેમાં મોટાં શહેરોના માણસો લડી શકે તેના કરતાં ભોળા પણ શાન્ત ગામડીઆ વધારે લડી શકે એમ મારી ખાતરી છે. ત્યારે દમનનીતિ શરૂ થાય ત્યારે લોકો બહી જઈ નાસભાગ કરે તેમાં ભય કે હાંસી છે તેના કરતાં જેલથી નહિ નાસનારા પણ તોફાન કરનારા માણસોથી વધારે ભય ને ભય કરતાં પણ નામોશી વધારે છે. બાળી જનારથી આપણે બાજુ દારી નહિ જઈએ, પણ અશાન્તિ કરનારથી તો આપણે ત્રાસ પામી છેવટે સ્વરાજની વાત જ બૂની જવાનો સંભવ હિન્દુસ્તાનના વાતાવરણમાં રહેલો છે.

તા. ૧૬-૨-૧૯૨૨

§ ઘરનો ઘા

કચ્છની વજી
ચેતવણી

કચ્છની દયાનો પાર નથી. મારી પ્રત્યે તો તેનો નિરંતર અપૂટ ઘોષ વહેતો મેં અનુભવ્યો છે. તેણે મને ત્રીજી વેળા ચેતવણી આપી છે કે જેને યથાર્થ રીતે સવિનય ભંગ કહી શકાય, એટલે કે જે ભંગમાં વિનય, સત્યપરાયણતા, નમ્રતા, અને જ્ઞાન રહેલાં છે, જેમાં આગ્રહ છતાં વિરોધી પ્રત્યે નિર્ભજ નિખાલસ પ્રેમની જ લાગણી રહેલી છે અને જેમાં દ્વેષ કે ઝેરવેરને લેશમાત્ર અવકાશ નથી, એવા સવિનય કાયદાના ભંગને સાર જે વાતાવરણ જરૂરી છે તેનું વાતાવરણ હજી પણ હિન્દુસ્તાનમાં નથી.

સને ૧૯૧૯ ની ઠાળા કાયદા સામેની લડત વેળાએ તેણે મને ચેતવણી આપી. અમદાવાદ, ખેડા અને વીરમગામ વાળા તે વેળા જુલ્યા, અમૃતસર અને કાસર વાળા જુલ્યા અને ઘેલા બની દીન અને દુનિયા સામે ગુન્હા કર્યા. મેં માર્કે પમડું પાતું ફેરવ્યું, મારી ગણતરીને કિમ્મલય વેવડી જુલ કહી, એ જુલને સાર કચ્છ અને જગત સમક્ષ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું અને સામુદાયિક સવિનય ભંગ જ નહિ પણ મેં એકલાએ સરકારના મનાઇ હુકમનો જે અનાદર કરવા ધારેલો તે પણ બંધ કર્યો; જોકે મારા એ અંગત સવિનય ભંગમાં પૂરેપૂરી સભ્યતા અને અહિંસા જાળવાવા વિશે મને ખાતરી હતી.

બીજવારની ગંભીર ચેતવણી એણે મને મુંઝવણનાં છેલ્લાં તોરાણ વેળાએ આપી. વાગમી નવેમ્બરે એણે મને મવાલીઓની ટાળાશાહી નજરેનજર દેખાડી. ટાળાંઓએ અસહકારીઓ પ્રત્યેનો પોતાનો સહભાવ (!) દેખાડવાને સાર એ બધું કરેલું ! મેં બારડોલીમાં તુરતમાં જ શરૂ થનારો સવિનય ભંગ મુલતવી રખાવવાનો મારો દરદિદ્દ જાહેર કર્યો મારી બોંઠપ ૧૯૧૯ની સાલના કરતાં અનેકગણી વધુ હતી. છતાં હું મારું છું કે એ પગલું અખત્યાર કરીને દેશ ચડ્યો છે, પડ્યો નથી. એ રીતે સવિનય ભંગ મુલતવી રાખીને હિન્દુસ્તાને સત્ય અને અહિંસા પ્રત્યેની પોતાની વફાદારી બતાવી આપી.

પણ કડવામાં કડવી બોંઠપ મારે માટે હજી બાકી જ હતી. મદ્રાસની ટાળા-શાહીએ મને વળી ચેતવ્યો, પણ મેં તે ચેતવણી ગણકારી નહિ. અને કચ્છે ચોરીચોરા મારફતે પાકે પાથે મારા કાન ઉઘાડ્યા.

ચૌરીચોરાને
હત્યાકાંડ

જે હકીકતો મળી છે તે પરથી જણાય છે કે જે પોલીસના માણસોને ચારી-ચોરામાં વિકરાળપણે ફાડી ચુકી નાખવામાં આવ્યા તેમણે લોકોની ધણી પગવણી કરેલી. તેમના ફાજદાર પોતાનાં માણસો લોકોને હેરાન નહિ કરે એવું વચન આપેલું તેનો તેમણે ભંગ કર્યો, સરઘસ પાછળ રહેલા લોકોને તેમણે હેરાન કર્યા અને ગળા દીધો; લોકોએ ખૂસો પાડી અને આગળ નીકળી અંધેલું ટાળું પાછું ફર્યું. પોલીસોએ ગાળા ચલાવી, યોડીવારમાં તેમની પાસેનાં કારતૂસો ખૂટ્યાં અને તેઓ સલામતીને ખાતર પાછા વળી થાણામાં ભરાયા. મારો ખમરપત્રી જણાવે છે કે આથી ટોળાએ થાણું સળખાવ્યું. અંદર ભરાયેલા પોલીસ સિપાઇઓ જનન અચાવવા ખાતર બહાર આવ્યા અને બહાર આવતાં વાંત જ વિકરાળ ટોળાએ તેમને ફાડી-પીંખી નાખ્યા અને તેમની છિન્નભિન્ન લાશોને બહુકતી આગમાં હોમી દીધી !

એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે કે આ વિકરાળ પશુતામાં કાંઈ અસહકારી સ્વયંસેવકનો હાથ ન હતો, વળી ટોળાની માત્ર તે ધડીએ પગવણી થઇ હતી એટલું જ નહિ પણ એ જીલ્લામાં પોલીસનો જે જીલમ અને ત્રાસ ચાલુ હતો તેની જાણથી લોકો ધુંધવાયેલા હતા. પણ ચાહે તેવી પગવણી થઇ હોય તોપણ નિરાધાર થઇ પડેલા અને લોકોના ટોળાની કેવળ દયા ઉપર જ પડેલા પોલીસ સિપાઇઓની આવી વિકરાળ હત્યાઓનો કોઇ પણ રીતે અચાવ કરી શકાય જ નહિ. તેમાં જ્યારે હિન્દુસ્તાન અહિંસાપરાયણ હોવાનો દાવો કરતું હોય અને કેવળ નિર્મળ સાધનો વડે જ સ્વતંત્રતાના સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થવાનું ઉમેદવાર હોય ત્યારે તો ચાહે તેટલી ગંભીર પગવણીની સામે પણ ટોળાશાહી ચલાવીને ખૂનામરફો કરવી એ ખરેખર અશુભ જ આરંભ કહેવાય. મારો કે બારડોલીનો અહિંસામય સવિનય ભંગ ઇશ્વરે સફળ થવા દીધો અને સરકાર બારડોલીના વિગ્નેતાઓની તરફેણમાં પદચ્યુત થઇ, તો પછી પગવણીનો જવાબ વિકરાળ ખૂનામરફોથી આખારા ગુડ લોકોને કેણુ લગામમાં રાખશે ? અહિંસાને માર્ગે સ્વરાજ સ્થાપવાની વાતમાં દેશમાંનાં તોણાની તરફેણ ઉપર અહિંસામય કાણુ રાખી શકવાની વાત આવી જ જાય છે અને અહિંસાપત્રી અસહકારીઓ પણ જ્યારે હિન્દુસ્તાનના મવાલીઓ ઉપર પોતાનો પૂરો કાણુ જમાવશે ત્યારે જ જીતશે—મતલબ કે જ્યારે મવાલીઓને પણ એટલી વાત હૈયે ઈસી જશે કે વધુ નહિ તોપણ જ્યારે અહિંસામય અસહકારની લડત દેશમાં ચાલી રહી હોય ત્યારે તો પોતે દેશની ખાતર અગર તો ધર્મ સમજીને પણ કોઇ પણ પ્રકારનાં દંબાનોશાન કે રમખાણુ ન જ મચાવવાં જોઇયે. આમ ચૌરીચોરાના વિકરાળ હત્યાકાંડે અને પૂરેપૂરો જગૃત કર્યો.

સચિનય
જાંચ મોકલે

‘પણ હમણું જ હજી વાહસરય સાહેબને લાભિચોડો વિધિપત્ર લખી મોકલ્યો અને તેના જવાબનો પણ જવાબ વાળ્યો તેનું શું?’ આમ સેતાન કાન આગળ ગણગણ્યો. મારી ભોંકપને સીમા ન દેખાઈ. ‘મોટા ડોળ કરીને સરકારને મોટી મોટી ધમકીઓ આપી, બારડોલીના લોકોને બીડીબીડી આશાઓ આપી, અને બીજે જ દિવસે આમ પાછી પાની! કેવડી ભારે મરદાનગી!’ આમ સેતાન મારી પાસે સત્યનો અને તેથી ધર્મનો અને ઇશ્વરનો ઇનકાર કરાવવા મથી રહ્યો હતો. મે મારી શંકાઓ અને માફ દુઃખ કારોબારી સમિતિ આગળ તેમજ જે સાથીઓને મેં મારી પાસે દીધા તેમની આગળ રજૂ કર્યું. પહેલાં તો તેમનામાંના બધાને કંઈ માફ કહેવું હોય બેઠું નહિ. કેટલાકને કદાચ હજી પણ માફ કહેવું ગળે ઉતર્યું નથી. પણ ઇશ્વરે મને જેટલા સમજી અને દરિયાવ દિલના સાથીઓ અને જેડીદારો આપ્યા છે તેવા કદાચ ભાગ્યે જ કોઈને આપ્યા દશે. તેઓ મારી મુરકડીઓ સમજ્યા અને ધીરજથી માફ અર્થ કહેવું સાંભળ્યું.

પરિણામ પ્રગતી સામે કારોબારી સમિતિના ઠરાવરૂપે મોજૂદ છે. ખરૂં જોતાં તીવ્ર બંધના આપ્યા કાર્યક્રમને આમ સદંતર હંધી વાળી દેવો એ રાજદારી દૃષ્ટિએ બલે અનુચિત હોય, બલે અવહેવાર હોય, પણ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ તો તે સંગીન જ છે એમાં શંક નથી. અને શંકા કરનારાઓને હું ખાતરી આપવાની હિંમત કરું છું કે મારી ભોંકપથી ને મારા જીલ કમ્પ્લ કરી લેવાથીદેશને તો લાભ જ થવાનો છે.

હું માત્ર એક જ ગુણનો દાવો કરવા ઇચ્છું છું: સત્ય અને અહિંસાનો. દૈવી શક્તિ ધરાવવાનો મારો દાવો નથી. તેવી શક્તિ મારે જોઈતી પણ નથી. ક્ષુદ્રમાં ક્ષુદ્ર માણસને જેવું માંસરહિતનું ખોળીયું મળેલું છે તેવું જ ધડીમાં સીડીઠાલી જાય એવું ખોળીયું મને પણ મળેલું છે, અને તેથી ક્ષુદ્રમાં ક્ષુદ્ર પ્રાણીના જેટલો જ હું પણ દોષને પાત્ર છું. મારી સેવામાં પુષ્કળ દૂડીઓ છે. પણ એ બધી અપૂર્ણતા છતાં પરમેશ્વર આટલા દિવસ મારી સેવાને અમીદૃષ્ટિએ નિહાળેલી છે.

કારણકે જીલ કમ્પ્લ કરવી એ સાવરણી જેવું છે. સાવરણીની પેઠે તે કચરો ઝાડી કાઢે છે અને મેલી જમીનને સાફ કરે છે. જીલના એકરારથી માફ બળ વધ્યું હોય એવો હું અનુભવ કરું છું. અને આમ પાછા ફર્યાથી આપણી પ્રવૃત્તિનું કલ્યાણ જ થવાનું છે. સીધો માર્ગ હોય તેને છોડીને આટલો માર્ગ ચાલવાની હદ લેનાર કદાપિ ધારેલે સ્થાને પહોંચી નથી શકતા.

એવી દલીલ કરવામાં આવી કે ચૌરીચૌરાના લોક તપી ઉઠે તેમાં બારડોલીને કઈ રીતે ધક્કો પહોંચે? હા, બારડોલીના પોતાના લોક એ કદી ચૌરીચૌરાનું જોઈને

જીલની
કમ્પ્લિટ

ચૌરીચૌરા
અને બાર-
ડોલી

તેજાન કરી ઉઠે તો ભય ખરો. પણ ખારડોલીને વિષે તો મને એવો કશો ભય છે જ નહિ. ખારડોલી તાલુકાના લોક મારા અભિપ્રાય મુજબ આખા હિન્દુસ્તાનમાં સૌથી શાન્ત છે. પણ હકીકત તો એ છે કે આખા હિન્દુસ્તાનની વસ્તી સામું જોતાં ખારડોલી તો 'દરિયામે' ખસખસ' સમાન છે. એના પ્રયત્નને ખાડીના બધા હિન્દુસ્તાન તરફથી સંપૂર્ણ પીટખળ ન મળે તો એ પ્રયત્નને કશું જ ફળ ન આવે. અને ખારડોલીનો કાનૂનમંગ પણ ત્યારે જ સવિનય ગણાય જ્યારે ખાડીનું આખું હિન્દુસ્તાન તદ્દન શાન્ત રહે. જેમ ભરી દૂધની કઢાઈમાં સોમલનું એક યુદ્ધ પડે તોપણ બધું દૂધ ઝેર બની જમ નિરપયોગી થઈ પડે છે તે જ પ્રમાણે ચૌરીચૌરાના ઝેરથી ખારડોલીનો વિનય પણ બેકાર બની જાય છે. કારણ જેટલે દરજ્જે ખારડોલી હિન્દુસ્તાનનું પ્રતિનિધિ છે તેટલે જ દરજ્જે ચૌરીચૌરા પણ છે.

અને ચૌરીચૌરાનો ખત્યાવ પણ રોગના એક બકાર ફાટી આવેલા ચિહ્ન રૂપે જ નથી શું ? મેં કદી એવું નથી માની લાલું કે જ્યાં દમનનીતિ ચાલી રહેલ છે ત્યાં ખર્ચ કોઈ જ જગાએ માનસિક અગર પ્રત્યક્ષ મારણક થઈ જ નથી. મેં એટલું જ માન્યું છે, હજુ માનું છું અને 'યંગ કન્ટ્રી'નાં જુદાંમાં એનો હથલાખ પૂરાવો મળ્યો કે દમનનીતિવાળા પ્રદેશોમાં ક્યાંક ક્યાંક થઈ આવતાં હમકલાં અને તે સામે સરકાર તરફથી વર્તવિવામાં આવતા જીલમ અને દમન એ બે વચ્ચે કશું જ પ્રમાણ કે હદમર્યાદા નથી. સભાખંધી કરેલાં સ્થળોમાં ઇરાદાપૂર્વક સભાઓ ભરવી એને હું હિંસામાં ગણતો નથી. રોડાં કે પથરા ફેંકવા, ધમકી આપવી અગર બીજા કાબલાઓમાં જ્યાં ક્યાંક ક્યાંક અસહકારી કહેવડાવનારાઓ તરફથી પરાણે જે કેટલાંક કામો કરાવવામાં આવે છે તેને અવગત હું હિંસા કહું છું. ખરું જોતાં તો સવિનય ભંગની હાલતમાં હરકેરણી ગિલકુલ ન હોય. સવિનય ભંગ એ તો મૂળે મ્હોડે દુષ્ટ સહેવાની તૈયારી છે. એની અસર અદૃશ્ય અને મુલાયમ છતાં ગળતની હોય છે. છતાં અત્યારની સ્થિતિમાં જરાતરા હરકેરણી અને જરાતરા વગરકરાઈની બળજેરી અનિવાર્ય છે અને ક્ષમ્ય પણ છે એમ કંઈક મને ભાસેલું. એટલે કે આવી કંઈક અપૂર્ણતાઓવાળી સ્થિતિ વચ્ચે સવિનય ભંગ મને છેક અસંભવિત ન જણાયો. આદર્શ સ્થિતિમાં તો સવિનય ભંગ કળાતો પણ નથી, પણ અત્યારની ઝુબેશ તો દેખીતી રીતે જ વિરુદ્ધ પરિસ્થિતિ વચ્ચે એક જોખમી અખતરો છે.

ચૌરીચૌરાનો હત્યાકાંડ આપણે માટે દીવાદાંડીરૂપ છે. જે કડકમાં કડક ચોક્કસ ન કરવામાં આવે તો હિન્દુસ્તાન કદા દિશાએ રહેજે વળી જમ શકે એમ છે તે એ

સવિનય ભંગ
અને હિંસા

ખતાવે છે. જો આપણે અહિંસાના સંઘમાંથી હિંસાને દાઢી ન કઢાયે તો જેમ અને તેમ જલંદી પાછા ફરીને શાન્તિનું વાતાવરણ સ્થાપ્યે અને આપણે કાર્યક્રમ નવેસર ચોક્કસ રીતે સવિનય ભંગ થાય અને તે વેળાએ સરકાર ચાહે તેટલી પગલણી કરે તોપણ ખૂનામરફી ન થવા વિષે તેમજ અધિકાર વ્યવસ્થા સંધો સામુદાયિક ભંગ શરૂ નહિ કરી દે એવી આપણા મનની ખાતરી ન થાય ત્યાં સુધી સામુદાયિક સવિનય ભંગનો વિચાર સરખો છોડી દીધે જ આપણે આરા છે.

અર્થ અને
બહુથી બધો

અત્યારે તો હળુ આપણું મહાસભાનું બંધારણ પણ સંપૂર્ણતાએ પહોંચ્યું નથી અને તેની સૂચનાઓ અને આગાઓ અર્થઘટ્ટ રીતે પળાતી જેવામાં આવે છે. હળુ નાનામોટા એકેએક ગામેગામ મહાસભાસમિતિઓ પણ આપણે સ્થાપી વળ્યા નથી. જ્યાં સ્થપાઈ છે ત્યાં પણ હળુ તેઓ તેમને મળતી સૂચનાઓના રીતસર અમલ કરતી થઈ નથી. મહાસભાના સભ્યોની સંખ્યા પણ હળુ કદાચ કરોડની ઉપર નથી મળે. અત્યારે ફેક્ટુઆરી પણ અરધો વીત્યો, પણ હળુ માથાદીઠ ચાર આનાનું આપણું ચાલુ વરસનું લવાજમ પણ ધણીખરાઓએ ભર્યું નથી. સ્વયંસેવકોની ભરતી પણ એટલી જ દંગધડા વગરની હશે ચાલતી જેવામાં આવે છે. તેઓ પ્રતિગાપત્રની બધી શરતો પાળતા નથી. ધણીવાર તો હાથકંતામણ અને હાથવણાટની પાદી પણ તેમનાં ડીલ પર દેખાતી નથી. બધા હિન્દુ સ્વયંસેવકોએ અસ્પૃશ્યતાનો મેલ હળુ કાઢ્યો નથી. બધામાંથી હિંસાવૃત્તિ હળુ પૂરેપૂરી નીકળી નથી. આવાઓના જોલ જવાથી આપણે નથી સ્વરાજ ઘેર આણવાના, નથી ખિલાફત રાખી શકવાના, કે નથી બેધર્મિય નોકરાનાં પેન્શનો બંધ કરવાનું સામર્થ્ય કેળવી શકવાના. આપણામાંના કોઇ કોઇ પોતાનો રોકાવનો પ્રયત્ન કરતાં છતાં ભૂલે છે એ સાચું, પણ બીજા કેટલાક તો આપણી વચ્ચે રહીને જ ઇરાદાપૂર્વક પાપ કરે છે તેનું શું? અહિંસાપરાયણ નથી અને રહેવા માગતા પણ નથી એ બળશુતા છતાં તેઓ સ્વયંસેવક સૈન્યમાં ભરતી થાય છે. આમ જેમ આપણે સરકારને પાખંડી અને બહુથી ભરેલી કહીએ છીએ તે જ રીતે આપણે પોતા પણ બનીએ છીએ. પણ આપણે યાદ રાખવું ઘટે છે કે સત્ય અને અહિંસાને નમન કર્યાના કેવળ દંભ કરીને આપણે કદી પણ સ્વતંત્રતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરી શકવાના નથી.

આમ સામુદાયિક સવિનય ભંગની મોફરી અને ઉચ્ચેરણીનું શમન એ પ્રગતિને સ આવશ્યક છે, એટલું જ નહિ પણ તે સિવાય આપણે જરૂર વધુ પડવાના છીએ. તેથી હું ઉમેદ રાખું છું કે મહાસભાના એકેએક અનુયાયી અપ્રકૃષ્ટ સવિનય

બંગની લડત સુલતવી રહ્યાને કારણે નાસીપાસ થવાને બદલે પાખંડ અને પ્રબળીય પાપના બોળમાંથી સદ્બાએ બચી ગયાની લાગણીને પરિણામે મનની શાન્તિ જ અનુભવશે.

શુદ્ધ બસે આપણી ભોંટપ નિરખી નિરખીને હરખના કુદકા બરે, બસે આપણી હાર થઇ માનીને આનન્દબોજીવ કરે. કરેલી પ્રતિજ્ઞાને બંધ કર્યાનું અને ધ્વજિતને બેવકા બન્યાનું પાપ માથે લેવા કરતાં ડરપોક અને નબળા નીવડ્યાનું તહોમત માથે લેવું હજાર દરજ્જે બહેતર છે. આપણા અન્તરાત્મા આગળ બૂઝા નીવડયા કરતાં દુનિયા આગળ બૂઝા દેખાવું એ કરોડગણું સારું છે.

પણ તેથી મારે પોતાને માટે તો સામુદાયિક બંધ તેમજ લોકોમાં અલગબાદ ભગત રાખનારી બીજી વસ્તુઓ સુલતવી રાખવી એટલું જ પ્રાયશ્ચિત્ત બસ નથી. હું તો ચોરીચોરાના વિકરણ કાંડોને ગમે તેટલો અનિચ્છુક છતાં નિમિત્ત રહ્યો. મારે તો અંગત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું રહ્યું. મારે તો મારા નતિક વાતાવરણના રજ્જેરજ ફેરફાર માપી લેવાની શક્તિ મેળવવી રહી. મારી પ્રાર્થનામાં ધણું વધારે મંબીર સત્ય અને નમ્રતા મારે સાધવાં રહ્યાં.

અને મેં જોયું છે કે મારે માટે તો એવા પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે ઉપવાસ અને પ્રાર્થના જેવું સુરલક્ષ્ય સાધન બીજું એક નથી. મનની વૃત્તિ તો માણસનું સર્વસ્વ છે. નહિ તો જેમ પ્રાર્થના પણ પક્ષીના બોલની પેઠે યન્ત્રવત્ બની જઇ શકે છે તે જ પ્રમાણે ઉપવાસ પણ દેહનું નયું નિરર્થક દમન થઇ પડે છે. આવા યન્ત્રવત્ ઉપાસો તેના મૂળ હેતુને નિષ્ફળ કરે છે. આમ છતાં જેમ યન્ત્રવત્ આલાપ પણ કંઈને ઘૂંટીને સ્તરીકો બનાવે છે તેમ યન્ત્રવત્ ઉપવાસ પણ સ્તરીરશુદ્ધિ કરવા પૂરતો ઉપયોગી નીવડે ખરો. અલગત, કંઈના આલાપની પેઠે એવો ઉપવાસ પણ આત્માની ઉપર કશી અસર ઉપજાવી શકશે નહિ.

પણ વધુ સંપૂર્ણતાબર્યા આત્મકથનને માટે, પાર્શ્વિક સ્તરી ઉપર આત્માની આણુ સ્થાપવા માટે કરેલો ઉપવાસ એ માણસની ઉત્તિમાં જમરો સહાયક છે એ વિષે મને શંકા નથી. તેથી ઉંડો વિચાર કરીને પાંચ દિવસનો ઉપવાસ કરવાનો અને તે દરમિયાન પાણી સિવાય બીજું કશું જ ન લેવાનો મેં મારે માટે નિર્ણય કર્યો છે. રવિવારે સાંજથી મેં શરૂ કર્યો છે અને શુક્રવારે સાંજે છોડીશ, મને લાગ્યું છે કે આટલું પ્રાયશ્ચિત્ત તો મારે ઓછામાં ઓછું કરવું જોઇયે. મહાસમિતિની કુંકમાં જ મળનારી બેઠક હું ભૂલ્યો નથી; આટલો પાંચ દિવસનો ઉપવાસ પણ અનેક મંત્રોના મનમાં કેવી ચિન્તા કરાવશે એ પણ બહુ મારી કલ્પનામાં મેં વિચારી

ચોરીચોરા
માટે પ્રાય-
શ્ચિત્ત

લીધું; પણ આ પ્રાયશ્ચિત્ત મારાથી સુલતવી ન જ રાખી શકાય તેમ તેને એટલાથી ઘટાડી પણ ન શકાય એમ જ મને લાગ્યું છે.

અસહકારી-
ઓનું પ્રાય-
શ્ચિત્ત

સાથીઓને મારી નાશ વિનંતિ છે કે તેમણે મારી નકલ કરી ઉપવાસ કરવા નહિ. એવા ઉપવાસથી એમને લાભ થવા સંભવ નથી, કારણ મારા દાખલામાં ઉપવાસને સાફ જે કારણ છે તે તેમના દાખલામાં નહિ હોય. તેઓ કંઈ સવિનય ભંગના પ્રેરક નથી. હું જ શસ્ત્રવૈદની સ્થિતિમાં છું અને દેખીતા જ નેપથ્યભર્યા દર્દીને શસ્ત્રક્રિયા કરવાના કામમાં નાપાસ નીવડ્યો છું. મારે જ કાં તો ધંધો છોડી દેવો રહ્યો, નહિ તો તેમાં વધુ પ્રવીણતા મેળવવી રહી. તેથી મારે સાફ તો આ અંગત પ્રાયશ્ચિત્ત જરૂરી જ નહિ પણ પ્રરજ્યાત છે, જ્યારે બાકીના સૌને મારે કારોબારી સમિતિએ જે નમૂનેદાર અંદમ દરેક અસહકારીને સાફ સૂચવ્યો છે તેટલો ખસ છે. સમજે અને ખરા દિલથી અમલમાં મુકે તેને સાફ એટલું પ્રાયશ્ચિત્ત કંઈ આજુ નથી. એ તો ઉપવાસ કરતાં કેટલુંધે વધુ ણદાયી નીવડે. સાચે જ, કાયા વાચા મનથી અહિંસાનું પાલન અને અહિંસાત્ત્વિતા સાર્વત્રિક પ્રચાર થાય એના કરતાં વધુ કિંમતી અને વધુ ણદાયી બીજું શું હોઈ શકે? મારા બધા સાથીઓ મૂંઝે રહેહોડે અને નકામા વાદવિવાદ છોડી કારોબારી સમિતિએ દોરી આપેલો કાર્યક્રમ પાર પાડવામાં પરેવાઈ ગયા છે એ વિચાર મારા ઉપવાસના અકવાલિયા દરમિયાન મને કેટલો શક્તિદાયક નીવડે એ સહેજે કહી શકાય તેમ છે. દરેક અસહકારી પુરખ અગર સ્ત્રી લોકોને મહાસભાનું ધ્યેય તેમ જ સ્વરાજપ્રાપ્તિને સાફ સત્ય અને અહિંસાનું મહત્ત્વ સમજવી મહાસભાના સભ્યો નેધિ, દરેકને ચોક્કસ કલાક કાંતવાનું મહત્ત્વ સમજાવે, હિન્દુસ્તાનની યરકત અને આર્થિક સ્વતન્ત્રતાની મૂર્તિ રૂપ રેડીયો ઘેરંઘેર દાખલ કરે, અન્યજનોના વાસ તપાસી તેમની જરૂરીયાતો જાણે, રાષ્ટ્રીય શાળાઓમાં તેમનાં બાળકોને દાખલ કરાવે, ખાસ કરીને જુદા જુદા મતનાં શ્રીપુરુષોને એકત્ર કરવાના હેતુથી ચોક્કસ સમાજસેવાનાં કામો ઉપાડે, દારૂની બીદીને પરિણામે ગારદ થતાં કુટુંબોને ઉદ્ધારે, ગામેગામ ખરી અને ઉપયોગી આમખંચાપતો સ્થાપે તેમજ રાષ્ટ્રીય શાળાઓને ઘટતા પાયા પર મુકે. આ બધાં કામો અસહકારી કાર્યકર્તાઓને સાફ ઉપવાસ કરતાં પણ વધુ ઉપયોગી અને ફળદાયી છે. તેથી મને ઉમેદ છે કે મારા પ્રત્યેની સહાનુભૂતિના ભ્રામક ખ્યાલથી અગર તો ઉપવાસની આધ્યાત્મિક કિંમતની અજાનબરી કલ્પનાને પરિણામે કોઈ ઉપવાસ કરવામાં માફ અનુકરણ નહિ કરે.

પ્રાયશ્ચિત્ત
અને સજા

ઉપવાસ, પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે બનતા લગી એકાન્તે કરવાની વસ્તુઓ છે; પણ મારો ઉપવાસ તો પ્રાયશ્ચિત્ત તેમજ સજા બન્ને છે. અને સજા તો જાહેરપણે જ ભોગવવી જોઈએ. આ ઉપવાસ મારે સારૂ પ્રાયશ્ચિત્ત છે; અને સજા તેમને સારૂ છે જેમની હું સેવા કરવા ઇચ્છું છું, જેમને માટે મને ઇવલામાં રસ છે, અને જેમને માટે મરવામાં પણ મને તેટલો જ રસ છે. બલે અજાનમાં હોય તોપણ અસહકારીઓ પ્રત્યેના પ્રેમને નામે કેટલાકોએ તો કદાચ મહાસભાને ચોપડે પોતાનાં નામો જતાં ને મારા નામના પોકારો કરીને પોતાના જ દેશભાષાઓ અને પોતાના જ જોવાં પોલીસનાં માણસોના રાક્ષસી રીતે જાન લીધા. પ્રેમ કંઈ રીતે સજા કરે ? જાતે જ દુઃખ ખમીને. ખરે જ, મારું અન્તર તો તેઓને કોઈ પટ્ટે અને સજા કરે એટલુંયે ન ઇચ્છે. હું તો તેમને એમ હસાવવા ઇચ્છું કે મહાસભાના ધ્યેયના તેમણે કરેલા આ બંમતે સારૂ હું સજા ખમવા માયું છું. જેમને પોતાનો ગુન્હો દરડી રહ્યો છે અને જેમનું અન્તઃકણ પશ્ચાત્તાપથી બળી રહ્યું છે તેમને હું એવી સલાહ આપું કે તેઓ પોતાની મેળે સરકારને તાણે થાય અને પોતાના ગુન્હાનો સ્વચ્છ એકરાર કરી તેની સજા માગી લે. મને આશ્ચ છે કે ગોરખપુરના કાર્યકર્તાઓ આ હુકમો કરનારાઓને શોધી કાઢવા દરેક પ્રયત્ન કરશે અને તેમને પોતાની મેળે સરકારને સ્વાધીન થઈ જઈ સજા માગી લેવા વીનવશે.

પણ ગુન્હાગારો મારી આ સલાહ માનો કે ન માનો, હું તેમને એટલું હસાવવા માયું છું કે તેમણે હિન્દુસ્તાનનું સ્વરાજ મેળવવાના માર્ગમાં ભારે વિધન નાંખ્યું છે. તેમણે આરટોલીની લડતની આડા પડીને જેને કદાચ તેમણે મદદ કરવા ધારેલું તેને જ ધક્કો પડેલોચાડ્યો છે. હું તેમને એ પણ સમજાવવા ઇચ્છું છું કે આ પ્રવૃત્તિ કંઈ ખૂનામરડી કે હિંસાના ઢાંકણોએ અગર તો તેને માટેનું પગથીઈ નથી; ઉલટું તેમાં એવી રીતે હિંસા ઘૂસવા ન દેવા સારૂ અગર તો તેને હિંસાની તૈયારીની પ્રવૃત્તિ ન બનવા દેવાને સારૂ હું ગમે તેટલી નામોશી, ગમે તેટલી ભોંડપ, કષ્ટ, બહિષ્કાર અગર પ્રત્યક્ષ મૃત્યુ પણ સહન કરીશ.

મારું પ્રાયશ્ચિત્ત હું જાહેર રીતે ખીજા એ કારણસર પણ લઉં છું કે કેદમાં પડેલા આપણા ભાઈઓના ભાગ્યમાં ભાગીદાર થવાની તક હું હવે ખોઈ રહ્યો છું. એરણુ ઉપર આવેલું લોહું વળી એકવાર ખસી ગયું છે. પ્રબળ લડવા મળેલો એકમાત્ર સર્વોપરી પ્રશ્ન વળી બાબુએ પડ્યો છે. આપણે ટેરફેર નીકળતા સભાઓ અને સ્વયંસેવકોને લગતા મનાઈ હુકમો ખેંચી લેવાનું અગર તો કેદીઓને છોડવાનું

પ્રાયશ્ચિત્ત
દારા આત્મ-
શુદ્ધિ

દબાણ સરકાર પર લાવી શકાયે એવું નહીં. જેમ આપણે તેજ પ્રમાણે આપણા જેઠી બાઈઓએ પણ ચૌરીચૌરાના ગુન્હાને સાર સોસવું રહ્યું. આપણે માનીયે કે ન માનીયે પણ આ ઘટના અન્ય સીતે માણસગતની એકતા પૂરવાર કરે છે. રાજકર્મચારીઓ સમેત સૌ કોષ્ટએ આ ચૌરીચૌરાના પાપના છાંટાથી અબઘાવું રહ્યું છે. ચૌરીચૌરાના દોષથી સરકાર વધુ અફડ બનશે; પોલીસ વધુ પાપી (રસ્તવત-ખોર) બનશે અને વેર વાળવા તેમજ વલે કરવાના હેતુથી રાજકર્મચારીઓ જે જે જીલ્લો ગુજારશે તેને પરિણામે લોકો વધારે પતિત અને નીતિબ્રહ્મ બનશે. સવિનય ભંગ મુલતવી રાખીને અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને આપણે આ હત્યાકાંડની અમાઠિ ન્યાં હત્યા ત્યાં જમ્યે છીયે. કડક નિયમ પાલન કરીને અને પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા આત્મશુદ્ધિ કરીને આપણે મનાઈ હુકમો ખેંચી લેવા અને રાજદારી કેદીઓને છોડી મુકવાની માગણી કરવાને જોઈતો નૈતિક વિશ્વાસ પાછો મેળવી લઈયે છીયે.

જે આપણે આ હત્યાકાંડમાંથી પૂરેપૂરો ઘડો લઈયે તો જે શાપ સમાન છે તેને જ આશીર્વાદના રૂપમાં ફેરવી નાખી શકાયે. કર્મમાં તેમ જ જ્ઞાતિમાં સંપૂર્ણતાએ સત્યપરાયણ અને અહિંસાપરાયણ બનીને અને સ્વદેશીની પ્રશ્નિને એટલે ખાદીના કાર્યક્રમને પાર ઉતારીને એક પણ વ્યક્તિને સવિનય ભંગ કરવાની જરૂર પડ્યા વગર જ આપણે સંપૂર્ણ સ્વરાજ સ્થાપી શકાયે, ખિલાફતને બચાવી લઈયે અને પંખબની ભરપાઈ મેળવીયે.

§ અલી બાઈઓ

અલી બાઈ-
ઓ જેલમાં

કરાંચીથી સત્તાવાળાઓએ મોકલવાની ના પાડવાથી ટપાલ મારફતે મળેલો તાર હું નીચે આપું છું :

“ જેલમાં મી. મહમદઅલીનું વજન ૨૫ શેર ઘટ્યું છે. એલ્ફરેડ અને ફાક્ટરની લલામણુ છતાં તેમને રાત્રે દીવો આપવામાં આવતો નથી. સુપરિન્ટેન્ડન્ટ દીવો આપવાની વિરોધ છે.

મી. મહમદઅલીને મીડી પેટાબનો વ્યાધિ હોવાથી ફાક્ટરે તેમને માટ મજફી અથવા પનીરના ખોરાકની લલામણુ કરી હતી. સુપરિન્ટેન્ડન્ટની મરજી તે ન હતી, છતાં આશરે રોજની એક આનાની મજફી આપવી રાફ કરી અને મોલાના સાહેબના આગ્રહથી વધારીને બે આનાની કરી. આ એમનો સવારનો ખોરાક છે.

હમેશનું ધોરણ ઠાડીને મૌલાના શૌક્તઅલી, ડૉ. કીચલુ, મૌલવી નિસાર આદમદ અને ખીર ગુલામ મુન્ઝીદને જેલમાં આરોપીઓ માટે ચાલતા સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે તેમનાં શરીરની ઝડપી લેવા હેવાનું કહેવામાં આવ્યું. આ તપાસ માટે કેદીઓને એક ઢીલા લંગોટ સિવાય બાકી બધાં કપડાં ઉતરાવી તદ્દન નાગા કરવામાં આવે છે. એ સ્થિતિમાં તેમણે કોઈ કેસણે કંઈ સંતાડી રાખેલું હોય તો તે જોવાને તેમના હાથ જ્યાં કરવાનું (બમણ તપાસવા સાર) અને ત્યાં ખાલવાનું કહેવામાં આવે છે. અત્યાર સુધી તેા મૌલાના શૌક્તઅલી અને તેમના સાથીઓ આ અપમાનમાંથી બચી ગયા હતા. તા. ૨૮મી ને શનિવારે તેમને ઝડપી લેવા હેવાનું કહેવામાં આવતાં તેમણે તેને તાણે થવા ના પાડી. ૩૦મી ને સોમવારે બળજબરીથી એમનાં શરીરની ઝડપી લેવામાં આવી અને આવી શરમ અને નામોશીને સ્વયંશીથી તાણે થવાની ના પાડવાને સાર ઉપરના આગેવાનોને એક એક મહિતાની અંધારકોંટડીની સભા આપવામાં આવી છે. આ અંધારકોંટડીઓમાં કેદીઓને પૂરતું ઓઠવાપાવશવાનું આપવામાં આવતું નથી, અને આપવામાં આવે છે તે પણ ફક્ત રાત્રે. આમ મૌ. શૌક્તઅલી અને તેમના સાથીઓને તેમનાં દીની ફરમાનોની વિરુદ્ધ અસ્વચ્છ જમીન પર નિમાજ પઠવી પડે છે. મૌલવી નિસાર આદમદ નિમાજ પઠતા હતા તે વેળાએ તેમના શરીરનો ઝડપી લેવામાં આવ્યો હતો.

આ વતનની સામે મૌ. મહમદઅલીએ વાંધા લીધા છે અને પોતાને પણ એવી જ રીતે રાખવામાં આવે એવી માગણી કરી છે.

જે નિયમોથી હમદાનિ ન થતી હોય અથવા પોતાના સ્વમાનને કે દિન્દી તરીકેના અગર તેા મનુષ્ય તરીકેના પણ મોલાને વાંધા ન આવતો હોય એવા જેલના સર્વ નિયમોનું પાલન કરવાને આ આગેવાનો તૈયાર છે.

છેક છેલ્લી ઘડી સુધી આગેવાનોએ જેલના અમલદારોને આ બાબત સરકારને પૂછી જોવાનું કહ્યા કયું પણ તેમણે તેડું કરી જોવાની ના પાડી. ”

ઉપરની હકીકત પરથી હરકોઇ સમજી શકે એમ છે કે સારાસારવિચારનું ધોરણ મેલી દષ જેલનાં ધારાધોરણોના અક્ષરોનું લક્ષ્ણસ્થ પાલન કરાવવાનું ધોરણ પકડવાની સૂચનાઓ છૂટી છે. મૌલાના શૌક્તઅલી કે તેમના કોઇ પણ માની સાથીઓને જેલરની સમક્ષ અને એકબીજાની હાજરીમાં લગભગ નામા ઉભા રહેલા અને પોતાનાં શરીરોનો ઝડપી આપતા કલ્પો. જેલના સામાન્ય નિયમો શક્ત મુન્હા-ઓમાં રીઠા અનેલા કેદીઓને માટે જ હોય છે, અને એવા કેદીની આવી તપાસ કરવાની જરૂર અને ઉપયોગિતા હું સમજી શકું છું. પણ જે પુરુષો તેમની રાજ્ય-પ્રકરણી પ્રવૃત્તિને છોડી દધ્યે તો શાન્ત અને નમ્રનેદાર સહેરીઓ ગણાયા છે અને જેમાંના કેટલાક તો જાહેર જીવનમાં પંકાયેલા છે તેવાઓની પાસે આવા નિયમોનું

જેલમાં
સ્વમાન

બળાકારે પાલન કરાવવું એ નવાં ગાંડપણુ વિના બીજું શું છે ? એવા કેદીઓ પર એવા નિયમોનો અમલ કરવો એ વસ્તુસ્થિતિની બચાનક હપેક્ષા કરીને સંકટ વહોરી લેવા બેરોબર છે. સારામાં સારા માણસો પણ જ્યારે જેલમાં હોય ત્યારે અને હાથે કરીને જેલ માગી લીધી હોય ત્યારે તો ખાસ કરીને વ્યવસ્થાના સામાન્ય નિયમોનું અલગત પાલન કરે. જેલના જીવનની અગવડો ભોગવવાની તેમની તૈયારી હોવી જ જોઈએ અને એની સામે શરીરઆદ કરવાનો તેમને હક નથી. તેઓ સ્વેચ્છાપૂર્વક અને સમ્મતાર્થી જેલના અમલદારોની અદ્ય ન રાખે તો તે અદ્ય બળવવાની તેમને શરૂ પાડવામાં આવે એ સામે પણ વાધો ન લઈ શકાય. પણ વ્યવસ્થા જ્યારે સ્પષ્ટ રૂપે અપમાનનું જ રૂપ લે, જ્યારે અગવડ એ નરી રીબામણુ જ થઈ પડે અને માનઅદ્યને નામે પેટે ચલાવવાના જ હેતુ દીક્ષી આવે ત્યારે એ સાવ નોખી વસ્તુ થઈ પડી. અને તેથી ચાહે જેદીઓ કાલવામાં આવે, ચાહે એકાન્તવાસ આપવામાં આવે કે ચાહે તો બંદુકની ગોળાથી હાર કરવામાં આવે તો તે સર્વ સહન કરીને પણ અસહકારી કેદીઓએ વ્યવસ્થાને નામે પણ જેલર આગળ નાગા ઉભા રહેવાની, અગવડને નામે ગંધાતાં કપડાં પહેરવાની અગર તો અસ્વચ્છ કે પચાવી ન શકાય એવો ખોરાક લેવાની અથવા તો અદ્યને નામે જેલના અમલદારો પસાર થતા હોય ત્યારે હથેળીઓ ચત્તી કરવાની કે પળે પકવાની યા તો ‘ સરકાર એક દૈ ’ કે ‘ સરકાર સલામ ’ના ધોકાર કરવાની સાથે ના પાડવી જ રહી.

જેલમાં
અલીમપણું

અને જો સરકારે હવે આપણી અભિપરીક્ષા જ આરંભી હોય, આપણને નમાવવા ખાતર આપણને તાવવાની જો આ સરકારની ધારણા હોય તો આપણે એ અપમાનને તાળે થવાનો સમ્મતાર્થપૂર્વક ઇનકાર કરવો જોઈએ અને ઇરાદાપૂર્વક કરવામાં આવતાં એ અપમાનોની સામે અડગ રહેવાનું અને તેના બદલામાં શરીરને ચાહે તેવી રીબામણુ મળે તોપણ તે બધાં સહેવાનું બળ આપવા માટે ધ્વજ પર આધાર રાખવો જોઈએ. અડગ ટેકીલા અલી ભાઈઓ અને તેમના સાથીઓ કરાંચી જેલને વિશુદ્ધ બનાવે. ટેકીલા સિન્ધી ગ્રેડેસર કૃપાલાની બનારસ જેલને પવિત્ર કરે, કેમકે મને ખબર મળ્યા છે કે ગ્રેડેસર કૃપાલાની અને તેમના જે વિદ્યાર્થીઓ બનારસમાં જેલ ભોગવી રહ્યા છે તેમનાથી જેલમાં આણુવામાં આવેલા અસહકારીઓ પર જે કેળાં ન જાય તેવો અપમાનોનો વરસાદ વરસાવવામાં આવે છે તે જોયો જતો નથી. સંયુક્ત પ્રાન્તમાં જ્યાં રાજદ્વારી કેદીઓને સરસમાં સરસ

હમે રાખવામાં આવતા કહેવાય છે ત્યાં જ્યારે એકબાજુ આશ્રા લખનારોમાં જેલવાળાઓનું વર્તન સંપૂર્ણ સન્તોષકારક છે ત્યારે બીજી બાજુ બનારસમાં અને બીજે એથી ઉલટું જ વર્તન ચાલતું હોય એ રિયલિટી કલ્પનામાં પણ નથી આવી શકતી. શું આનો એવો અર્થ છે કે સ્થાનિક અમલદારો કોઇનું કહ્યું કાન ધરતા નથી અને મનસ્વી થઇ પડ્યા છે? હિન્દુસ્તાનની જેલોમાં ગુન્હેગારોને શાં શાં અવર્ણનીય દુ:ખો સહેવાં પડતાં હશે તેની કલ્પના આ બનાવો પરથી પ્રજાએ કરવાની છે. આવા ગુલમ એકલા રાજદારી કેદીઓ પર જ ગુન્હારવામાં આવે છે એમ હું માની શકતો નથી. એથી ઉલટું હું તો એમ માતું છું કે ખરા ગુન્હેગારો તરફનું સત્તાવાળાઓનું વર્તન તો એથી પણ અનેકગણું બદતર હશે, કારણકે એ ગુન્હેગારો જેલમાં મોકલે રોક બની જાય છે અને ખીનજવાબદાર જેલરો અને વૉર્ડરોને તેમના પણ જાલિમપણું ગુન્હરું મુશ્કેલ રહેતું નથી એટલે તેઓ ગુન્હેગારોની સાથે અધમમાં અધમ વર્તન ચલાવે છે. આપણે અજ્ઞાનમાં કે સ્વાર્થથી અન્ધ બનીને આટલા દિવસ એક એવા રાજ્યતન્ત્રને ટેકો આપ્યો છે કે જેના આશ્રય હેઠળ એક મૂંઝવેર માણસોએ લાખો મનુષ્યને ગુલામ બનાવ્યાં છે, અને તેથી એ તન્ત્રમાં કાયદો અને શાન્તિના નામ હેઠળ પણ ખરેખર તો એ મૂંઝવેર માણસોના સ્વાર્થને સાફ માનવજાતિની સામે જે અનેક કાળાં કૃત્યો કરવામાં આવ્યાં છે, જે કદી પણ પ્રકાશમાં આવવા પામ્યાં નથી અને અસહકારીઓના બલિદાન વિના જે આપણે કોઇ કાળે જાણવા ન પામ્યા હોત, તેને સાફ આપણે સરજનહાર આગળ જવાબ દેવો પડશે.

કેદીઓનાં જે આ અપમાનો ધરાદાપૂર્વક થઇ રહ્યાં છે તે જોતાં મૌ.મહમદઅલીને જેલના દાકતરે બલામણુ કરેલો ખોરાક—જેની જરૂર મૌલાના સાહેબના વ્યાધિને લીધે પડી—પણ ન આપવામાં કરોચીના અમલદારોએ બતાવેલી હલકાઈ સામે ટીકા કરવામાં કંઈ માલ નથી. હું તો એવી જ આશા રાખી રહ્યો છું કે મૌલાના સાહેબને પનીર કે પૂરતી મગફળા આપવાની ના પાડવાની વાત સાચી નહિ હોય અગર તો એને માટે કંઈક વધુ વળુદવાળું કારણ હશે.

પણ જેલમાંનું વર્તન ગમે તેવું હોય, જેલની બહાર રહેલાઓના માર્ગ તો સ્પષ્ટ છે. જેલમાં વર્તતા ત્રાસથી ચીડાઇ જઇ આવળું કે ઉતાવળું પગલું કદાપિ ન ભરીયે. જે તન્ત્ર ધરમૂળમાંથી સડી ગયું છે અને જેણે અંગ્રેજ કે હિન્દી સૌ કોઇની માણસાઇ સરખે જ અંશે હરી લીધી છે તે તન્ત્રની સામે આપણે લડી રહ્યા છીએ.

રાજને દફના-
વવાની લડત

સાથે જ આપણે એક રોગને દફનાવવામાં લાગ્યા છીએ. અંગ્રેજો અથવા હિન્દીઓ હેતુપૂર્વક આસુરી વૃત્તિને પોતાનામાં પોષે છે એમ માનવાની હું ના પાડું છું. એથી ઉલટું મારે એ વિશ્વાસ છે કે પોતે શું કરી રહ્યા છે તેનું તે બિચારાઓને ખાન નથી. એટલું તો ચોક્કસ છે કે પોતે કશું બોટું કરી રહ્યા છે એમ તેમને લાગતું જ નથી. ઉલટું, આપણામાંના ઘણા જેમ સામાન્ય વ્યવહારમાં અધીરાણને લીધે એવાં કામો કરી બેસીએ છીએ કે જેનો ખચાવ 'જરૂરીયાત'ની લૂલી દલીલ વિના બીજી રીતે ન જ થઈ શકે, તેમ તેમનામાંના ઘણા પશુ શુલભ અને ત્રાસ એ માનુષી વર્તનનો જ એક ભાગ છે એવું જ નિખાલસપણે માનતા હોય એવો પુષ્કળ સંભવ છે.

આ લખ્યા પછી મને વધારે ખચર મળ્યા છે કે અલી બાદશાહે સ્વપુત્રીથી શારીરિક ઝડપીને તાબે થવા ના પાડી હતી તોપણ બળભેરીથી તેમનો ઝાડો લેવામાં આવ્યો અને એમને 'એકાન્ત કોટડી'ની સજા થઈ. વધુ એવા પશુ ખચર મળ્યા છે કે સત્તાવાદાઓનું તેમની પ્રત્યેનું વર્તન પશુ અસભ્યતાભર્યું હતું. આ બધું સાચું હોય તો મને અત્યંત દુઃખ થાય. દેશના નામાંકિત શહેરીઓ તરફ સરકાર જેલોમાં પૂરેપૂરી સભ્યતા જાળવશે અને એમની કોમ્પ પશુ પ્રકારે માનહાનિ કરવામાં નહિ આવે એવી આશા રાખવાને કારણે હતું. અલી બાદશાહે પર પડતાં દુઃખોની બહાર આવેલી વાત સાચી પૂરવાર થાય તો પછી સરકાર સામેની પ્રજાક્રોધ ચળવળ પ્રચંડ ઉચ્ચતા ધારણ કરે એમાં શી નવાઈ ? અને આવું થાય તો એ પરાક્રમનો જરૂર સરકારનો પોતાનો જ ગણાશે.

પદ્મવણી
સામે સંયમ

પ્રભુ અસહકારીઓની કસોટી પૂરેપૂરી કરવા માગે છે એ સ્પષ્ટ છે. હું જાણું છું કે આ ઉચ્ચ અગ્નિપરીક્ષામાંથી પસાર થવા અને તેમાંથી અણીશુદ્ધ બહાર નીકળવા જેટલી નીડરતા અલી બાદશાહોમાં છે. કરોચીના ફેદીઓ બધા જ કસાયેલા ચોદાઓ છે અને પોતાની સંભાળ પોતે લેવા સમર્થ છે. છતાં અલી બાદશાહો, ડૉ. ક્રાઇયર, પીર જુલામ મુળદીદ અને તેમના સાથીઓ પર જે અપમાનો વરસી રહેલ છે તેથી પ્રજાને અલગત ઘણું લાગી આવશે. આ બધી નાહકની પદ્મવણી અને લેંચપેશાજી સામે પશુ આપણે સંયમ ટકાવી રાખવો જોઈએ. આપણી અતિમ મુક્તિ આપણી પ્રતિજ્ઞાને દહતાથી વળગી રહેવામાં રહેલી છે. આપણું અંતર વલોવાતું હોય તો આપણે હજુ પશુ વધારે અહિંસામય જાનવા મથીએ, સવિનય ભંગ પર આપણે આપણી શક્તિઓને વધારે એકાગ્ર કરીએ. સવિનય ભંગને જરૂરની

હરતો પૂરી કરવામાં આપણે જરા પણ વખત ન ખોડ્યે. હિન્દુ, મુસલમાન અને બીજા કામો વચ્ચેની એકતાની માંડ વધારે મજબૂત કરીયે. આપણી પાસે હજુ પણ જે કંઈ પરદેશી કાપડ રહ્યું સહુ હોય તે વાળાઓને કાઢી નાખીયે અને હાથે કાંતેલી ખાદી વધારે પ્રમાણમાં પેદા કરવા તત્પર થઈ જઈયે. આપણી પ્રગતિના આધાર નાહક ધુઆંકમાં થવા પાછળ એક ક્ષણ પણ બરબાદ કરવામાં નહિ પણ આપણે પોતે જ દોરેલા આપણો કાર્યક્રમ શાન્તિથી સંપૂર્ણ કરવા પર જ છે. જેથીએને પડતાં દુઃખોના વલોપાત કરવાનું આપણે છોડી જ દેવું રહ્યું છે. સરકારે કંઈ આપણી સાથે કરાર નથી કર્યો કે જેલોમાં આપણી જોડે અમુક જ દંખનું વર્તન ચલાવવામાં આવશે. આપણે તો બીનશરતે આપણું શરીર એને આપણા કાંદ્યાં છે. પ્રજા આપણને પૂરતું બળ આપે. તો પછી તેઓ બધે રહેજ પશુ થયરાઈ વખરે આપણું શરીરને છૂટીને તેના રાઈ રાઈ જેવડા ટુકડા કરી લે. કોઈ પણ હાલતમાં આપણે ઘેલા બની કે મિળજ ખોઈ આપણી પાછા દારી ન બેસીયે.

તા. ૧૯-૨-૧૯૨૨

ગેબી અવાજ

માણસ એકવાર જૂલ કરે તો માફ થાય, બેવાર કરે તોયે હિદાર જન માંથી આપે. પણ ત્રણવાર કરે તો ? તેને તો બરતરફી વિના બીજું શું હોય ?

એકવાર છેતરાય તેને આપણે સાદો ગણીયે; બેવાર છેતરાય તેને બોલો મણીયે. ત્રણવાર છેતરાય તેને મૂરખ ન કહીયે તો કયું ઉપનામ આપીયે ?

બારડોલીનો સવિનય જામ સ્વપ્ના જેવો થઈ ગયો. જે મુદ્દર્ત ચલાવવાનું હતું તે જ મુદ્દર્ત બંધ કરવાનું ઇશ્વરે નિર્મોહું. એમાં તો નવાઈ નથી. રામ જેવાની શબ્દમાબિષેકની ઘડી વનવાસની બની તો બારડોલી જેવાનું શું ? એમ આજે ખરી લાગતી ચીજો ઘણી વેળા સ્વપ્ના જેવી લાગશે ત્યારે જ સ્વરાજનો ખરો અર્થ આપણને મળશે. અત્યારે તો મને એક જ અર્થ ખરો લાગે છે. સ્વરાજ મેળવવાના સાચો પ્રયત્ન એ સ્વરાજ છે. સ્વરાજ તો જેમ દોડ્યું તેમ છેડું જ લાગશે.

બધા આદર્શોનું એમ છે. માણસ જેમ સાચો બનતો જાય છે તેમ સત્ય તેનાથી બાજે છે, કેમકે તે સમજે છે કે જેને તે ઝડ સત્ય માની લેતો હતો તે તો અસત્ય હતું.

સ્વરાજનો
પ્રયત્ન બિન
સ્વરાજ

તેથી સત્યાચરણી—સદાચરણી હમેશાં નમ્ર હોય છે, પોતાની ખામીઓ દિવસે દિવસે વધારે સમજતો જાય છે. બ્રહ્મચારીથી બ્રહ્મચર્ય દૂર જ નાસતું જાય છે, કેમકે પ્રયત્નવાન બ્રહ્મચારી જોતો જાય છે કે તેનામાં ઉડે ઉડે ઘણી વિષયલાલસા રહેલી હોય છે. પોતાના રમૂલ બ્રહ્મચર્યથી તેને સન્તોષ જ નથી થતો. મોક્ષાર્થથી પણ મોક્ષ દૂર જતો જાય છે. તેથી મહાન 'નિતિ' શબ્દ શોધાયો. ઘણા પ્રાચીન મહર્ષિઓ મોક્ષને—આત્માને શોધવા નીકળ્યા. ઘણી ખીણોમાં ઉતર્યા, ઘણા પહાડો ચડ્યા, ઘણી કાંઠાની વાડો ઠેક્યા ને છેવટે તેમને માલમ પડ્યું—'આ ન હોય'. કોણ જાણે તેમાંના કેટલાએ મોક્ષની ઝાંખી કરી. છતાં તેઓ એવા પારખ હતા, એવા ચતુર હતા કે છેતરાયા નહિ, એટલું આપણે જાણીએ છીએ.

તેથી આપણું સ્વરાજ આપણા પ્રયત્નમાં જ રહ્યું છે એમ હું તો હમેશાં વધારે ને વધારે શીખતો જાઉં છું.

હવે જરતરફ
ચાલે

સન ૧૯૧૯માં અમદાવાદે ને વીરમગામે, અમૃતસરે ને કાચુરે મારી ભૂલ ખતાવી. સત્યાગ્રહ મોટું રહ્યો. ગયા નવેમ્બરમાં મુંબઈમાં મેં મતુષ્યના જંગલીપણાનો સાક્ષાત્કાર કર્યો. વળી સામુદાયિક સવિનય બંગ મોટું રાખ્યો. તોયે પૂરું ન શીખ્યો. હવે ચૌરીચૌરાએ શિક્ષા આપી. મારે નસીએ કોણ જાણે હજુ એવી ફેટલી ઠોકરો લખાયેલી હશે ! હવે મને લોકો જરતરફ કરે, મરખ જણે તો કંઈ તેમના દોષ ન ગણાય.

મતુષ્યસ્વભાવને હું ન જાણું તો આવાં કામોમાં હાથ જ કેમ નાખું છું ?

મારાથી તો રહેવાય જ નહિ. જ્યારે ભૂલ થાય ત્યારે કબૂલ કર્યા વિના પણ ન ચાલે. મને જરતરફ થવું ગમે, મરખમાં ખપવું તો બહુ ગમે, પણ દોષનો મેલ શરીરમાં રાખીને આત્માને મલિન તો ન જ કરું.

‘રાણા રૂંડે નગરી રખ્યે, હર રૂંડે કહાં બહાં ?’

એવું મીરાંએ ગાયું હોય કે નહિ તેની ખબર નથી, પણ તેણે એવું કરી બતાવ્યું. જમતની ગાળ સાંખીયે, પણ ઇશ્વરના દોષમાં ન આવીયે; તેની ચેતવણી માનીયે.

જોરખાતુરનો
જેવી અવાજ

જો જારડોલીનો સવિનય બંગ જોરખપુરથી જોખી અવાજ આવ્યો તે છતાં કાયમ રાખ્યો હત તો આપણે હાથ ધસવા પડત, પ્રજાને બોરે તુકસાન થાત ને સત્ય અને શાન્તિ આપણાથી લજવાત. આપણે નમાલા કહેવાઈયે છીયે તે ઉપરાંત બુદ્ધાગમિ અપત. હિન્દુસ્તાન બીજો શાન્ત રહે ત્યારે જ જારડોલી સવિનય બંગ

કરે, એ વાક્ય હતું, એ શરત હતી. તે શરતના ભંગ છતાં આરડોલી સવિનય ભંગ કરત તો આરડોલી પણ પાપી બનત.

એવી શાન્તિ હિન્દુસ્તાનમાં ન જ જળવાય એમ કોઈ કહે તો આપણે તે સાંભળીએ. પણ એ દલીલ તો સત્યાગ્રહનો ને વિનયનો પન્થ હોડવાની છે. [વનય-ભાગ છોડીને હિન્દુસ્તાન ગમે તે કરે; સત્યને નામે અસત્ય ન કરે, શાન્તિને નામે શાન્તિભંગ ન કરે એ જ આપણે જોવાનું રહ્યું. આરડોલીએ એ બરાબર જાળવ્યાં, મેં એ બરાબર સાચવ્યાં. એમાં બન્નેએ પ્રજાની સેવા કરી છે. મેં તો એમ કરી સેવકની લાયકાત સિદ્ધ કરી છે એમ માનું છું. ભૂલની કબજતથી પ્રજા ચડશે જ, પડવાની નથી.

ખરે, ઇશ્વરે જ આપણી લાજ રાખી છે. મારે તો મદ્રાસના બનાવોથી ચેતવું જોઈતું હતું. બીજા કાળેના વિરોધીઓના ને અસહકારીઓના આવે છે તેથી પણ ચેતવું જોઈતું હતું. હું ન ચેત્યો, પણ જેની ઉપર ઇશ્વર મહેરબાન છે તેને તો તે ઇશ્વારથી ન ચેતે તો નોખત વગાડી ચેતવે છે ને નોખતથીયે ન ચેતે તો ગાજનીજ કરી વાળ વરસાવી ચેતવે છે. રહેજ ધર્મનું પાલન કરી આપણે મોટા ભયોમાંથી ઉગરી ગયા છીએ.

આપણને નમવું પડ્યું—હટવું પડ્યું તે વધવા સાર. રસ્તો છોડે તેને પ્રથમ પ્રથમ તો શરી તે જ સ્થળે પાછો આવ્યે છૂટકો. જ્યારે પાછો શરે ત્યારે તે વળી ચડવા માંડે. એટલે કારોબારી સમિતિએ ઠરાવ કર્યા ત્યારથી આપણે ઉતરતા હતા તે ચડવા લાગ્યા.

પણ એટલું જ કંઈ મારે સાર બસ ન હતું. તેથી મારે વધારે પ્રાયશ્ચિત્તની જરૂર હતી. ગોરખપુરના તાર આવ્યા ત્યારથી જ માનસિક પીડ તો શરૂ થઈ. પણ દેહદમનની આવશ્યકતા હતી. મારી ભૂલનું માપ લેતાં મારા પાંચ દહાડાના ઉપવાસથી મારે સન્નિપ્ત નહોતું જ રહેવું. મારી ઇચ્છા ચૌદ દિવસના ઉપવાસની હતી. પણ મેં પાંચથી માંડવાળ કરી છે. એાણું પ્રાયશ્ચિત્ત હશે તો મારે નસીબે વધારે બાકી રહ્યું જ હશે તે મારે ચક્રવર્તિ બાજ સુદ્ધાં આવ્યે. છૂટકો થશે. જે માણસ પોતાનું કરજ સોંપે ટકા વખતસર આપે છે તે મોટા ઋણમાંથી બચે છે.

પ્રાયશ્ચિત્તના ઢોલ ન પીટાય. છતાં મેં તે જાહેર કર્યું છે તેનું કારણ છે. મારો ઉપવાસ મારે સાર પ્રાયશ્ચિત્ત છે, પણ ચૌરીચૌરાના દોષિત લોકોને સાર એ દંડ

ચૌરીચૌરા
મટે ઉપવાસ

છે. પ્રેમના દાંડ એવા જ હોય. પ્રેમી દુભાય ત્યારે પ્રિયને દાંડતા નથી, પણ પોણે પીડ ભોગવે છે, પોતે બળે પીડાય છે, પોતે માથું ફૂટે છે. પ્રિયજન સમજે કે ન સમજે તેને વિષે તે નિશ્ચિન્ત રહે છે.

મને ન જ
ઉતરવો

પણ મારો ઉપવાસ મેં જાહેર કર્યો છે તેથી બીજાઓને પણ ચેતવણી છે. મારી પાસે બીજા પાસે જ નથી. અસહકારી અને છેતરે—અને હું તો લગભગ આખા હિન્દુસ્તાનને અસહકારી ગણું છું—તો મારો દેહ લે. મને એવો મોહ છે કે હિન્દુસ્તાન મારા દેહની હસ્તી હજી હજી છે. એ ખરું હોય તો દેહદમન કરી હું હિન્દુસ્તાનને સૂચું છું કે તે મને ન છેતરે. જોઈએ તો 'શાન્તિ' પદનો ત્યાગ કરી બલે મારો ત્યાગ કરે. પણ જ્યાં સુધી મારી સેવાને તે સ્વીકારે ત્યાં લગી શાન્તિ વચ્ચે સત્યનો સ્વીકાર કર્યો જ છૂટકો છે.

આજ તો પાંચ દિવસના ઉપવાસથી પત્યું. પણ જો લોક નહિ જ ચેતે તો પાંચના પંદર થાય ને છેવટે પંદરના પચાસ થઈ પ્રાણ પણ જાય.

આ લેખ હું ઉપવાસને ત્રીજો દિવસે લખી રહ્યો છું. મારો આત્મા સાક્ષી પૂરે છે કે હિન્દુ મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી બધા સત્ય અને શાન્તિને માર્ગે જ સ્વરાજ લઈ શકશે, તે જ માર્ગે ખિલાફતની સેવા કરી શકશે ને પંજાબનો ઇન્સાફ લેશે. તે જ માર્ગે મહાસભામાં, ખિલાફત મંડળમાં કબૂલાયો. છતાં તેને છોડીએ તો આપણે ધર્મને સાર નહિ, કથરને સાર નહિ, પણ અધર્મ અને સેતાનને સાર લડીએ છીએ.

કય ને
શાન્તિનો
અર્થ

આપણે બીજાનો વાદ ન કરીએ. ગાંધી મુસ્તફા કમાલ પાશાનો પણ ન કરીએ. 'લાંબાની પાછળ ટુંકો જાય તો મરે નહિ તો માંદો થાય' એ કહેવત ખરી છે. ચાની પણ પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે વર્તે છે. જગત પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે ચાલે છે. ત્યાં બળાત્કાર શો અર્થ સરે ? હું સત્ય કહું છું કે શરીરબળથી હિન્દુસ્તાન સામ્રાજ્ય નહિ ભોગવે. તેની પાસે શરીરબળથી કંઈ લેવાની આશા રાખવી એ બળાત્કાર છે. હિન્દુસ્તાનનો સ્વભાવ શાન્તિનો છે, તેથી જ જાણેઅજાણે હિન્દુસ્તાન શાન્તિ ને સત્યમય અસહકાર ઉપર લેવું થયું છે. અમદાવાદના ને વીરમગામના ઘેલાઓનો કોઈએ વાદ નથી કર્યો. ચૌરીય રાના પામલ લોકોનો વાદ કોઈ નહિ કરે. એ હિન્દુસ્તાનનો સ્વભાવ નથી, એ તો રોગ છે. પણ મુસ્તફા કમાલ પાશાની તલવાર ચાલી છે, કેમકે દરેક તુરકની રમે રમે શરીરબળ રહ્યું છે. તુરકો સેંકડો વર્ષ થયાં

લક્ષ્યા આપ્યા છે. હિન્દુસ્તાનની પ્રજા હજારો વર્ષ થયાં જ્ઞાત રહી છે. કષ્ટ પ્રજાએ વધારે ઠીક કર્યું એનું પૃથક્કરણ અત્યારે ન કરીયે. હિંસા અને અહિંસા બન્નેને જગતમાં સ્થાન તો છે જ. આત્મા અને શરીર બન્ને ચાલે છે. પણ અન્તે વિજય આત્માનો છે કે શરીરનો એ વિચારવાનો આ સમય નથી. એ વિચારનું હેતુ તો બલે સ્વરાજ લીધા પછી વિચારીયે. અત્યારે તો સહેલામાં સહેલા ઉપાયથી સ્વરાજ લઇયે. એક ક્ષણમાં હિન્દુસ્તાનનો સ્વભાવ નહિ બદલાય. તલવારથી હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કરનારને જુગો જેમણે એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે.

હિન્દુસ્તાનના મુસલમાન પણ મુસ્તશ કમાલ પાશાની ચાલ ચાલવા બંધ તે ખસ્લામને બદો લગાડે. ખસ્લામમાં શાન્તિને મોટું સ્થાન છે. સમરનું મહત્ત્વ મુસ્લા કરતાં—તલવાર કરતાં—ધણું મોટું છે. હિન્દુસ્તાનની પ્રજા શાન્તિ અને સત્યને ધણે કાળ થયાં સાચવતી આવી છે. તેનો પુનરુદ્ધાર કરી સ્વરાજ બલે આજે મેળવે, તેનો ત્યાગ કરી હિન્દુસ્તાન બલે ગુલામ રહે. માણસ એક જ ક્ષણે પૂર્વ-પશ્ચિમ ન બંધ શકે. પશ્ચિમનો માર્ગ અશાન્તિનો, નાસ્તિકનો છે એમ અત્યારે તો જણાય છે. પૂર્વનો માર્ગ શાન્તિનો ને ધર્મનો, ઇશ્વરવાદનો છે એમ ઘણા કાળથી સિદ્ધ થયું છે. પશ્ચિમનું મધ્યબિન્દુ અત્યારે ઈંગ્લંડ છે. પૂર્વનું મધ્યબિન્દુ અનાદિકાળથી હિન્દુસ્તાન રહેલું છે. જગતને લાગે છે કે ઈંગ્લંડ સામ્રાજ્ય ભોગવે છે ને ભરતભૂમિ તેની મોટી દાસી છે. આજનો પ્રયાસ આ દાસત્વમાંથી છૂટવાનો છે. ભરતભૂમિ દાસત્વમાંથી છૂટવા માગે તો તે પોતાનાં પ્રાચીન શસ્ત્ર શાન્તિ અને સત્યથી જ છૂટે.

હિન્દુસ્તાનમાં
સત્ય-શાન્તિ

પૃથ્વીની સપાટી ઉપર અત્યારે એક પણ દેશ નથી કે જે શરીરબળમાં હિન્દુસ્તાન કરતાં ઉતરે. નાનકડું અફઘાનિસ્તાન પણ હિન્દુસ્તાનને ધુરકાવી શકે છે.

હિન્દુસ્તાન કોની મદદથી ઈંગ્લંડ સામે ઝુઝવા ધબ્બે છે? જાપાનની ? કાયુલની ? કોઇની મદદથી એ ઝુઝશે તેનું દાસત્વ તેને સ્વીકારવું પડશે. એટલે હિન્દુસ્તાન જે આ જમાનામાં છૂટવા માગે તો તેની પાસે ઇશ્વરની મદદ વિના બીજી મદદ જ નથી. અને ઇશ્વર તો કેવળ સત્યનો ને શાન્તિનો ખેલી છે. તેથી ગોરખપુરથી આવેલાં જેઠી અવાજ આપણને એ જ શીખવે છે કે જે આપણે આપણા મનોરથો સિદ્ધ કરવા માગતા હોઇયે તો આપણે શાન્તિ કેળવવી.

જેલીઓનું શું ?

જેલીઓનું શું ?

એક ગૃહસ્થે લાંબો કાગળ લખ્યો છે તેમાંથી નીચેનો ભાગ લઉં છું :

“ પારડોલી ખાતે મળેલી કરોબારી સમિતિને ઠરાવ પ્રબલે વાંચ્યો, અને તમારા પરના અડગ વિશ્વાસથી સન્તોષ પણ માની શેશે કે મહાત્માજી તો ઉડે વિચાર કરી જ દરેક કાર્યક્રમ ધરે છે. પણ ઠરાવમાં તો સરકારે જે શરતો કલકતે સંભળાવી હતી તે બધી શરતોને આપણે કબજ કરી લીધી. હવે પ્રબળ મનમાં રહેને એક સવાલ તો ઉઠ્યા વગર રહેશે જ નહિ અને તે સવાલ પ્રબળ મનને ઘણો અગત્યનો લાગે છે કે દેશની ઇચ્છાત ખાતર સુખ, સગવડ અને અમીરાદને તિલાંજલિ આપી વચોટ પૂજ્ય નેહરુજી, દેશબંધુ દાસ, અડગ અને શૈયવાન લાલાજી, પૂજ્ય ગંગાધરરાવ દેશપાંડે, મૌલાના શોકતઅલી, મહમદઅલી અને કીચડુ સાહેબ જેમનાં સુખ અને સગવડ આપણાથી તો અબધ્યાં નથી, તેઓ આને જેલમાં બિરાજે છે અને એમની પાછળ આખા દેશનો આંદોલ કમીમાં કમી બાર હબર થયો હશે. એ દેશભક્તોને માટે ભારતભૂમણ માલવીયાજીને કંઈ લાગે છે ખરું કે ? મું એઓને જેલમાં રહેવા કંઈ પડિતજી તહનામું કરાવવા રાજ થયા છે ? તો આ જે મહત્વની બાબત પ્રબળે હાલ સાલે છે એનો જવાબ પડિતજીએ આપને આપ્યો તો હશે.”

આવા જ વિચારો વાળો એક બીજો કાગળ પણ છે. હું જાણું છું કે આવી શંકા બીજાઓને પણ થઈ જ હશે. થાય તેમાં શી નવાઈ ? પણ આવી શંકાઓ ખતાવે છે કે હજી લડતનું રહસ્ય કે તેની ખૂબી આવા સંશયવાન લોકો સમજતા નથી થયા. પડિત માલવીયાજી ઉપર જે આક્ષેપ છે તે તો કેવળ અજ્ઞાનથી જ થયો છે. સવિનય ભંગ બંધ કરાવવામાં પડિતજીનો હાથ જ નથી. એ નિશ્ચય મારા મનમાં તો જ્યારે મેં ગોરખપુરનો આમલો પારડોલીમાં સાંભળ્યો ત્યારે જ થયેલો. તે પ્રમાણે કાગળો પણ મેં પારડોલીથી લખ્યા. સાથીઓની સાથે મસલત કરી, કરોબારી સમિતિ બોલાવવાનો ઠરાવ કર્યો. ત્યારબાદ મુંબઈ ગયો. પડિતજી એ જ માગણી કરે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પણ જે ઠરાવ થયો છે તે મારો ને કારોબારી સમિતિનો સ્વતંત્ર છે.

જ્યારે મળે
જે

હવે ગુણદોષ ઉપર આવીયે. શું આપણી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરીને પણ કેડીઓને છોડાવવાનો આપણો ધર્મ છે ? સત્યાગ્રહ એનું નામ છે કે રાજ જય, પાટ જય, કુટુંબ જય, જન જય તોપણ સત્ય ન છોડીયે. સત્ય છોડીને જો આપણે કેડીઓને છોડાવીયે તો તેઓ જ શરમાય. તેઓ તો સ્વરાજ મળ્યે છૂટ્યા માગે છે. તેઓ માનપૂર્વક છૂટવા માગે છે. તેઓ દુઃખ ભોગવવા જેલ ગયા છે. તેઓ દુઃખને સુખ

માને છે, બહાર રહી જે સુખ મળે તેને દુઃખ માને છે. એટલે તેમને ખાતર પણ આપણે બરેહું પગહું બીજી રીતે બરાબર હોય તો છોડી શકતા નથી.

વળી સવિનય ભંગ ચાલુ રાખીને કંઈ આપણે તેઓને છોડવી શકત ? તેઓને છોડવવાની આપણી શક્તિ આપણી જ્ઞાન્તિમાં હતી. બારોડાલીનું બળ બીજે શાન્તિ જળવાય તો જ બતાવાય તેમ હતું. શાન્તિઅશાન્તિ બેળાં ન જ ચાલી શકે. રાત્રિ ને દિવસ સાથે નથી નબી શકતાં. એટલે જે રીતે વિચારો તે રીતે આપણને એક જ જવાબ મળે છે કે સવિનય ભંગ કર્યે જ છૂટકો હતો.

તેનો અર્થ એમ નથી કે હવે આપણને કંઈ કરવાપણું નથી. ક્ષત્રિય એક રીતે ન ફાવે તો બીજી સીધો માર્ગ શોધે છે. જે જગ્યાએ બૂચો પડે ત્યાંથી પાછો મૂળ જગ્યાએ આવી પોતાનું બળ અજમાવે છે. તેમ જ આપણે કરવાનું રહ્યું છે. કદીઓને કોઈ ભૂલનાર નથી.

પંડિતજીનો આત્મા કેટલો ચીમળાઈ રહ્યો છે એ હું જાણું છું. તે આપણા જેટલા જ તેઓને છોડાવવા ઉત્સુક છે. તેઓ પણ હિન્દુસ્તાનનું મ્હેં ઉજ્જવળ રાખીને કદીઓને છોડાવવા ઇચ્છે છે.

મારી નોંધ

બારોડાલીની પ્રજા પ્રત્યે

તમે તો ખૂબ કંઈ. તમारे વાંકે સવિનય ભંગ નથી રોકાયો; રોકાયો ગોરખપુરને વાંકે. પણ આપણે તો ભારતવર્ષના છીએ એટલે ગોરખપુરના વાંકની અસર આપણી વપર પડે છે.

સિપાહીને તો લડતું ન લડતું સરખું જ હોય. કરો એટલે કરે, રહો એટલે રોકાય. કારોબારી સમિતિએ શોભવાનું કહ્યું એટલે બારોડાલી જોએ અને તુરત મહેસુલ ભરી પોતાની સિપાહીગીરી સિદ્ધ કરે.

સવિનય ભંગ મુલતવી રહે. સત્યાગ્રહ તો કદી મુલતવી રહેતો જ નથી. સત્યાગ્રહ એ તો આપણા પ્રાણ હોવો જોઈએ. તેથી સત્યને જ અનન્યમાત્રે વરેલા રહેવાને સાર ને તેની નિશાની દાખલ કારોબારી સમિતિએ જે ઠરાવો કર્યા છે તેને માન આપીએ.

જોકે બારોડાલીનિવાસીઓ સવિનય ભંગ કરવા તબરસી રહ્યા હતા છતાં તેમનામાં દુદીઓ તો હતી જ. તે બધી દુદીઓ ઝટ કાઢી તમે સવિનય ભંગને સાર વધારે લાચક બનો એમ માગું છું.

બારોડાલીમાં
સ્વનાત્મક
કાર્ય

બારડોલીમાં રહી હું બેઠ ગયો કે કાળી પરજ બારડોલીમાં લગભગ સુલામની સ્થિતિમાં છે. તેઓને અજ્ઞાનમાંથી ઓડવવા એ કળળા વર્ગનું કામ છે. તેમાં જ તેઓનું કળળાપણું છે. કાળી પરજના ઘરમાં રેંદીયાએ પ્રવેશ કરવો બેઠયે. તેઓનાં બધાં ઓકરાં રાષ્ટ્રીય નિશાણોમાં આવ્યાં બેઠયે ને તેઓને પણ સામાન્ય જ્ઞાન મળવું બેઠયે.

બારડોલીની પ્રજા મહાસભાની બધી રાશતોનું સંપૂર્ણ પાલન કરી વધારે લાયક બને એ હું માનુ છું.

હાર તો કાળી પરજ જ પીયે છે. તેઓના ઘરમાં જઇ તેમને પ્રેમપૂર્વક વાતો કરી દારની આદત ઓડાવવી બેઠયે. એને સાર તેમને દૂધ, ઊરા કે સહકરનું પાણી વગેરે આપવાં બેઠયે.

તમે આજ પણ પંચાયતો સ્થાપી તમારા કળળાઓનો ચુકાદો કરી શકો છો. તમારી નિશાળોને ખીલવી તેમાં બધાં બાળકોને સંપૂર્ણ તાલીમ આપી શકો છો. બધાં ઘરમાં રેંદીયા કાખલ કરીને દરેક ગામમાં વજુકર ને પીંજનારા તૈયાર કરી તમારી આવક વધારી આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવી શકો છો ને તેમાંથી જ લાભ યાચ તેમાંથી જ તમારી અદાલતોનું, તમારી નિશાળોનું ને દારનિવેધનું તથા સ્વદેશીનું કામ ચલાવી શકો છો.

તેનો માત્ર પશુ તમને મહાસભાએ બતાવ્યો છે. દરેક ઓપુરુષ મહાસભાનાં સલાસદ થાય એ એક સાધન, ને બીજું તિલક સ્વરાજ કાળામાં તમારી ગયા વર્ષની કમાણીનો સોમો ભાગ આપવો એ.

આમાં તમને ઘણી સ્વતંત્રતા રહી છે ને એટલી તમે સુવ્યવસ્થિત રીતે મેળવી શકો ત્યારે જ હવે તો તમે સવિનય ભંગને સાર લાયક થયા ગણાઓ.

ગુજરાતીમાવને

જે બારડોલીનિવાસીને તે ગુજરાતીમાવને લાગુ પડે છે. સવિનય ભંગ બંધ રહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આપણે તેને સાર વધારે લાયકાત મેળવીએ. તેથી મહાસભાએ ધરેલા રચનાત્મક કામને પૂરે ઉપાડી લઇએ.

હું બહુ ઘું કે અપ્પાસ સાહેબનો ખેડા જીલ્લા જે બારે ઉત્સાહ બતાવી રહ્યો હતો તેને ખૂબ નિરાશા થશે. જેઓ વ્યક્તિગત સવિનય ભંગ કરવા તૈયાર થઈ રહ્યા હતા તેઓને હવે દર ભરવો આકરો લાગશે. પણ તેઓ એમ ન સમજતાં કરો આપી રચનાત્મક કામમાં તલ્લીન થઇ બધાં એમાં જ તેઓની સિપાહીગીરી રહેલી છે. હવે આપણે બેઠ શકીએ છીએ કે દરેકને મહાસભાનો સલાસદ બનાવવો, તેની વાર્ષિક કમાણી-ગો સોમો ભાગ મેળવવો એ તેની પાસેથી જેલ જવાની કળજત લેવા કરતાં ઘણું વધારે મુશ્કેલ છે. એ બધાં કાર્યો આપણે પૂરાં કરીએ ત્યારે માત્ર બારડોલી જ સવિનય ભંગ સાર ન કરે પણ આખું ગુજરાત કરે.

જે સવિનય
રચનાત્મક
કામ

અમદાવાદ અને સુરતના શહેરીઓને

રાષ્ટ્રીય સવિનય બંધ બંધ થયો, પણ તમારી પાસે તો સોનેરી તક પડેલી છે. તમને સ્થાનિક દુઃખ છે. તમે તમારું સ્થાનિક અવેરાત ખૂબ સિદ્ધ કરી રહ્યા છો. તમારી ઉપરવટ થઈને સરકારે પોતાની કમિટી નીમી છે. તેમાં તમારા જ શહેરવાસીઓ કામ કરવા તૈયાર થયા છે એ જોઈ મને તો ખૂબ દિલગીરી થઈ છે. પણ તેથી કંઈ નિરાશ થવાનું નથી. શહેરીઓની સહાય વગર તેઓ કારભાર નહિ જ ચલાવી શકે. તે કમિટીની નિરાશોમાં એક પણ બાળક તમારા મોકલ્યા વિના તો ન જ જાય. તમારી ઇચ્છા વિના તમે કર પણ નહિ આપો. બલે એક તરફથી બળાકારે નીમાયેલી સરકારની કમિટી ચાલે ને બીજી તરફથી તમારું શહેરી મહાજન ચાલે. તેમાંથી જુદાઈ રહેશે કે પ્રજા કોની સાથે છે.

આ કાર્ય ધણા વિનયથી ને ધણીમાં ધણી શાન્તિથી તમે ચલાવી શકો છો. કમિટીની સાથે મસલત કરી તમારાથી કાર ઉચકાષ તેટલો તમે ઉચકી લો ને જો સાર તમારી સક્તિ ન હોય તે તમે પડતો મેલો. બંનેની વચ્ચે સભ્ય યુદ્ધ જોવા હું ઉત્સુક છું. એક પક્ષ પણ મર્યાદા ન મુકે તો બીજાને મર્યાદા જળગ્યા વિના ન જ ચાલે એમાં શક નથી. એટલે શહેરીઓ જરા પણ કટુ વચન કહ્યા વિના પોતાનું કામ ચલાવે તો તેઓ જ જીતશે. બંને શહેરોના શહેરીઓની પ્રથમ ફરજ તો એ છે કે રાષ્ટ્રીય શાળા એક પણ તેઓના કબજામાંથી ન જાય. તેને સાર તો કેવળ ઉત્સાહી કામ કરનારાઓની અને ધનની જરૂર છે. આ બે જો આપણે પેદા ન કરી સકીએ તો આપણે હાર્યા જ બીએ.

ઠસાના દરબારનો સત્યાગ્રહ

દેસાઈ ગોપાળદાસ કાઠીયાવાડમાં આવેલા ઠસા ગામના દરબાર છે. ત્યાંના લોકો અતિશય સરળ ને સુખી જીવન ગુજારનાર છે. દરબાર અને પ્રજા વચ્ચે પિતાપુત્ર જેવો રેડો સંબંધ છે. ઠસામાં સ્વદેશી, અસ્પૃશ્યતા નાશ વગેરે હીલચાલો પૂર જોરમાં ચાલી રહેલી છે. પણ પોતે પાટીદાર હોવાથી જ્યારે અખ્યાસ સાહેબે ખેડા જીલ્લાના કમલે લીધો ત્યારે દેસાઈજી થોભી ન શક્યા અને પોતાનાં ધર્મપત્નીના હાથમાં ઠસાનો વહીવટ છોડી ખેડા જીલ્લામાં પોતે અંપલાવ્યું. તેમની વચ્ચે અને પ્રાન્તના સાહેબની વચ્ચે થયેલો પત્રવ્યવહાર સૌએ જોયો છે. દેસાઈજીએ લખેલા દરેક પત્રમાં તેમનો સત્યાગ્રહ તરી આવે છે. પ્રજા એવા ત્યાગીથી જ ચડશે. જાપાનના ઉમરાવોએ જ્યારે પોતાની જાગીરા અને પોતાનું સર્વસ્વ પ્રજાને અર્પણ કર્યું ત્યારે જાપાનનું વાતાવરણ જોતજોતમાં બદલાયું. ગરીબ લોકો પણ એ ત્યાગનું મહત્ત્વ સમજી ગયા અને સૌરાષ્ટ્રના કામમાં મરાજીલ થયા. એ પ્રમાણે ધણી દરબારો જાગીરદારો પ્રજાને સાર જ્યારે હિન્દુસ્તાનમાં ત્યાગ કરતા થઈ જશે ત્યારે જગતને જોવા લાયક સંજોગ ગરીબ અને તવંજર વચ્ચે થશે. અત્યારે તો મુખ્ય ભાગે અસહકારની લડત ગરીબો અને મધ્યમવર્ગના લોકો કરી રહ્યા છે. તેમાં મુલકને સાર

મ્યુનિસિપલ
મંચેય

દસ દરબાર
નો સત્યાગ્રહ

ચોટા ભય પણ રહ્યો છે. જે ધનિકવર્ગ પણ તેમાં પૂરા ભાગ લે તો અત્યારે કંટાળી કંટાળી સ્થિતિ આવી પડેલી છે તે પણ દૂર થાય. તેને સારૂ સાહસની, ક્ષત્રિયતાની જરૂર છે. દેસાઈજીએ તે બતાવેલી છે. હું ઉમેદ રાખું છું કે બીજાઓ તેમના દાખલા ઉપરથી ધડો લેશે.

ગોવિંદજી વસનજીને કેસ

જેલું
સુખદુઃખ

મુંબઈના પ્રખ્યાત મીઠાઈવાળા ગોવિંદજી વસનજી જેલમાં બિરાજી રહેલ છે. આ કેસની ટીકા મારે વહેલી કરવી હતી, પણ મારી ખાસે કેસનાં કાચખાંમાં ન હતી તેથી ન કરી શક્યો. તે મને હમણાં જ મળ્યાં છે.

૨૧. ગોવિંદજીને છ મહિના જેલમાં આરામ લેવાનો છે. સખત મન્દીરીની જેલ છે એ હું વધારે આવકારદાયક ગણું છું. આસાન જેલ વાળા જેલ ભોગવતા નથી એ મારો અનુભવ છે. મન્દીરીવાળા જ જેલ ભોગવી શકે. આસાન કેદ વાળાને કંટાળો ઉપજવાનો સંભવ રહે છે. મન્દીરીવાળાના હડાડા આનંદથી વહી જાય છે. મન જેલને મહેલ બનાવી શકે અને જે સદાચ બંદીખાનાનો વિચાર જ કર્યો કરે તો કષ્ટદાયક પણ બનાવી શકે છે. અસહકારીને જે જેલ કષ્ટદાયી લાગે તો એ અસહકારી કહેવાય જ નહિ. મીરાં-બાઈને જેરનો પ્યાલો અમૃત સમાન લાગ્યો. સૌક્રેટિસે પોતાના હાથમાં જેરનો પ્યાલો રાખીને આત્મના અમરપણા વિષે પોતાન પ્રિય શિષ્યને દુનિયામાં હમેશને સારૂ નહીં રહેશે એવું વ્યાખ્યાન સંભળાવ્યું. પ્યાલો આપનાર દારોગા પ્રત્યે અથવા જેર પીવાની સજા કરનાર ન્યાયાધીશ પ્રત્યે તેના હૃદયમાં કયાંયે દ્વેષ કે રોષ ન હતો એ તેની મધુર બાષા જ સિદ્ધ કરી આપે છે. આવા કેટલાયે દાખલા દુનિયાના ઇતિહાસમાં મળી આવે છે.

અદાલતમાં
અચાનક શાને?

અસહકારીએ અદાલતનો ત્યાગ કરવાનો છે તે કંઈ રાન્યપ્રકરણી ગુંદાઓને સારૂ જ નહિ. ભલેને પોતાની ઉપર કોઈએ ગંદો આરોપ મુક્યો હોય તોપણ તેનાથી ત્યાગ્ય અદાલતમાં બચાવ ન થઈ શકે. દુઃખ ગુંદો કરવામાં છે, જગત આપણને ગુંદેગાર માને તેમાં નથી. પોતાનાં પાપને છૂપાવીને રહેનારા અનેક પાપીઓ ધર્મપુરંધર મણાઈ પૃથ્વી ઉપર ભારત્રય થઈ રહ્યાં કરે છે એ કંઈ છતી જતા નથી. એમને આપણે જાતના કંઠ ગળીએ છીએ.

અદાલતોમાં જેઓની ઉપર સજા થાય છે એ બધાને આપણે ગુંદેગાર નથી ગણતા; પણ પ્રત્યેક અનુભવીને ખબર છે કે ઘણા નિર્દોષ માણસો અદાલતોમાં સળને પાત્ર થાય છે અને દોષિત ઘટી જાય છે. એક વક્રીલ તરીકે પણ મેં આવા અનેક દાખલા જેએલા છે. અદાલતમાં જવું એ ચોપાટની બાજુ ખેલવા જેવું છે. કોઇનો દાવ સીધો પડે અને કોઇનો આડો. જેનો દાવ સીધો પડે તે જ કંઈ લાયક ગણાય. એમ માનવાનું કારણ નથી. જેનો હમેશાં ખોટો પડતો હોય તેણે ભારત્રક

દાખ પાંડવાનો હારે પ્રયત્ન કર્યો હોય છતાં તે નિષ્ફળ નથ છે એવા દાખલાઓ ફરકે વાપાટ રમનારની આંખ આગળ તરી આવશે. દુર્યોધન જીતે અને પાંડવ હાર્યા તે કંઈ પાંડવોને જીતકું ન હતું આવડતું તેથી નહિ. બિચારા યુધિષ્ઠિરે મહેનત કરવામાં મણા ન રાખી. પણ પાંડવોને અમર થવું હતું, ધર્મની સાથે હમેશાં દુઃખ રહેલું છે એ ફરીથી સિદ્ધ કર્યું હતું. તેથી પાંડવો હાર્યા. પણ હારેલા પાંડવોને આજ ન્યત પૂજે છે.

રા. ગોવિંદજીનું ન્યત તેમના મિત્રો છે. તેમના મિત્રો તેમને વિષે શું ધારે છે ? હું હજી તેમના એક પણ મિત્રને મળ્યો નથી કે જે તેમને ગુન્હેગાર માનતા હોય. મારી પાસે તો તેમના આસુથી લીના ચહેરા હજી પણ ખડો છે. તેમની ઉપર કેસ ચાલશે કે શું થશે એની મને ખબર પણ ન હતી, તે વેળાએ મારો શક દૂર કરવાને તે ભેંકે માંદગીના બિહાનામાં હતા તે પણ આવેલા અને રૂઢન કરતા કરતા મને સંભળાવ્યું કે તેમણે જરા પણ કોઈને ઉશ્કેરવામાં ભાગ નથી લીધો. ‘પારસીઓની બેઠકમાં બેસનાર, પારસીઓની ધરાણીથી ધનિક થનાર હું’ પારસીઓની સાથે એક પણ માણસને ઉશ્કેરે તો ન્યતનો અને ઇશ્વરનો ગુન્હેગાર બનું, તેટલું ભાન તો મને હોય જ એમ તમે માનશો.’ આવા ચબ્દો મદૂરદ કંઈ મને ગોવિંદજીએ તે દિવસે સંભળાવેલા. આવી બીજી અનેક વાતોથી મને તેમણે ચોતાના નિર્દોષીપણાની ખાતરી કરી આપી.

ગોવિંદજી
વસનજીનો
કેસ

જે તેમણે ચોતાનો બચાવ કર્યો હોત તો તે અવશ્ય જીતી જત એમ હું માનું છું. સારા વકીલોએ તેમની વકીલાત કરવા કહેણ મોકલેલું પણ તેમની બહાદુર માતાએ ઇનકાર કર્યો. ‘મારો દીકરો સત્યાગ્રહી છે. હું જાણું છું કે તે નિર્દોષ છે. બચાવ ન કરવાથી જેલમાં જશે એવો સંભવ છે. પણ કરેલી પ્રતિજ્ઞા તોડે તો મને અને મારા કુળને લજવે. તેનો બચાવ મને નહિ બેઠવે.’ એમ કહી એ વીર માતાએ ચોતાના લીકરાને ઉગારી લીધો. માતાનું બળ અને માતાનો આશીર્વાદ ન હોત તો રા. ગોવિંદજી કદાચ લજ્યાત. પણ તેમણે જેલનો સ્વીકાર કરીને ચોતાની પ્રતિજ્ઞા પળી છે. આવાં દૃષ્ટાંતો ઘણાં નથી બન્યાં કે જેમાં ચોતાને નામેાશી પહોંચાડે એવા ગુન્હાનો આરોપ છતાં ઘણા અસહકારીઓએ કંઈ બચાવ ન કર્યો હોય. રા. ગોવિંદજી વસનજીને ધન્યવાદ ઘટે છે. તેમનું દૃષ્ટાંત હું અનુકરણીય સમજું છું.

કોઈ એમ ન માને કે જે રા. ગોવિંદજી બચાવ કરીને જીતી જત એમ હું કહું છું તો અદાલતોનો ત્યાગ શાને કરીયે ? બીજા ગુન્હાઓમાં બચાવ કરવાની જૂઠશાને ન રાખીયે ? આવી જાતની લાલચોથી જ ન્યતમાં અસત્ય જીવનકપટ આદિ ફાવી શક્યાં છે. બ્રિટિશ અદાલતોમાં કોઈ દહાડો ન્યાય જ નથી મળતો એવું તો કોઈએ કહ્યું જ નથી. પણ એ અદાલતોમાં જરા પણ રાન્યપ્રકરણી વિષય આવી પડે છે ત્યાં તો ન્યાય મળવો લગભગ અસંભવિત છે એવું કયા દિનદી નથી જાણતો ? તિલક મહારાજે હારે બચાવ કરેલા. તે વખતે એમાં આપણે હોય નહોતા માનતા. તે વખતે તો બચાવ કરવો એ જ ધર્મ

હતો. પણ તે કંઈ બધા નહિ. હાલા હરકિશનલાલ ઇત્યાદિએ પંબળમાં પાણીની જેમ વકીલોમાં પેસા વેચી તે કંઈ બધા? અને આપણે બહુધે હીચે કે લાલા લબપતરાય, ચિત્તરંજન ઠાસ, મીલાના અણુલ કલામ આગદ વગેરે તદ્દન નિર્દોષ છે. આપણે એ પણ બહુધે હીચે કે તેઓએ મોટા વકીલો રાખ્યા હોત છતાં તેઓ બચત નહિ. તેથી જ ન્યાય રાજસત્તા મદાંધ અને છે ત્યાં તેની તરફથી મળતા બજા ફાયદાઓનો પણ ત્યાગ કરવો એ ધર્મ મનાય છે. અદાલતો એ રાજસત્તાનો એક જબરદસ્ત સ્તંભ છે. એ સ્તંભની મદદ પણ સામાન્ય સ્થિતિમાં લોકો લે છે એ સંભવે, પણ સમગ્ર એવી મદદોથી ન લલચાય.

ભાડીયા બાધબહેનોને

**ભાડીયા અને
સ્વદેશી**

નીચે પ્રમાણે કામળ એક ભાડીયા ગૃહસ્થ લખે છે:

“ન્યારે સર્વત્ર મારી નજરે ખાદીમય ભેડે” છું ત્યારે મારા ભાડીયા બાધઓ ખાદી તરફ બહુ ઓછું ઘસે આવે છે. સેંકડે ભેથી ત્રણ માણસે ખાદી પહેરી છે. પરંતુ હજી સ્ત્રીસમાજમાં તો મુદ્દલ નથી એમ લખીશ તો કંઈ ખોટું નથી. હજી વિદેશીના મોઢામાં એટલા લુબ્ધ થઈ પડ્યા છે કે તે સિવાય ચાલવાનું નથી અને ખાદી ટકવાની નથી એમ જ માની હોયો વિદેશી ખરીદો ભય છે. વિદેશી મુલાયમ અને ભારી વસ્ત્રોએ અમારી આર્થિક સ્થિતિ એવી તો કંફોડી કરી નાખી છે કે ન્યારે અમારા પૂર્વજો સ્વદેશીમય હતા ત્યારે અમારી સ્થિતિ શું હતી અને હાલ શું છે એ ભેતાં કંપારી છટયા સિવાય રહેવી નથી.

“સાચે નિન્દાએ પણ અમારી જ્ઞાતિમાં અગ્રભાગ લઈ લીધા છે. નિન્દા પણ કેટલી હદ બહાર! પ્રાચીન ભટ્ટી સીંચો રેંદીયા કાંતતી એ જેસલમીરના ઇતિહાસમાં હજી મોઢાદ છે; હજી પણ પોતાના દેશવાસીઓના પુરાતન ઘરોમાં રેંદીયા નજરે ચડે છે. પરંતુ તે તો ક્યારા ખાતે રેંદી દેવામાં આવ્યા છે. અને જણાવતાં ખેદ થાય છે કે મારા કેટલાક બાધઓએ તો પોતાની વહુ બાળબહેનો ન્યારે રેંદીયા કાંતતી ત્યારે તે ઉપર ગુસ્સે થઈ ‘રેંદીયામાં તે આપણું શું વળવાનું છે?’ કરી અગ્રિદેવને અર્પણ કરી દીધા છે.

“આપશ્રીનું ‘નવજીવન’ વંચાય છે, પણ તેના અભ્યાસી તો બહુ જ થોડા છે. આપશ્રીનો રેંદીયાનો તેમજ ખાદીનો સન્દેશ હજી અમારી જ્ઞાતિમાં પહોંચ્યો નથી. આપશ્રીએ પારસી, મુસલમાન, ખોલ ઇત્યાદિ કોમોને આપના સન્દેશો આપી આભારી બનાવી છે, તો અમારી ભાડીયા જ્ઞાતિને તો બૂલકી ન જ ભેધયે.”

ભાડીયાઓએ દેશસેવા કરવામાં હિલુપ નથી રાખી. તેઓ ધનિક હોઈ તેઓએ પૈસા ખૂબ આપ્યા છે. કેટલીક ભાડીયા બહેનો પોતાનો વખત રેંદી ખૂબ દેશસેવા કરી રહેલી છે, પણ ધનિકવર્ગને સારૂ હજી ખાદી મુસ્લિમ બેવામાં આવે છે. તેનું કંઈ કારણ નથી. દેશસેવા

ને અને રાજ લાગ્યા છે તે ને સેવા આપરચક હોય તે કરી છૂટે છે. સ્વદેશીના જેવી એટલે
 રેડીયો ચલાવવા જેવી ને ખાદી પહેરવા જેવી સેવા બીજી એકે નથી. આ સહજ અને
 તોજામરહિત ધર્મ છે, છતાં તેનાં પરિણામ ધણાં મહત્ત્વનાં છે. જો હિન્દુસ્તાનના ધર્મિક
 લોકો ખાદી પહેરવાનો ધર્મ સ્વીકારે તો તેમાં કંઈ વિચિત્રતા નહિ મનાય. અંગ્રેજોના
 કૃતિહાસમાં તે પ્રભાવે બહારથી આવતી હેસો વગેરેનો ત્યાગ કરી કેવળ ઈર્ષાંકમાં જ બનતા
 બહા મોટા કપડાંથી વર્ષોનાં વર્ષો સુધી નિર્વાહ કર્યો હતો. તેમાં ઉપરાંત પશુ આવી જતા
 હતા. અને સમજ પડી જાય કે ખાદીથી જ હિન્દનો બૂખમરો નાશ પામે, ખાદીથી જ હિન્દની
 ગરીબ સ્ત્રીઓની પવિત્રતા જાળવી શકાય, ખાદીથી જ દુષ્કાળનું નિવારણ થઈ શકે તે કંઈ
 પરદેશી કે મીઠાનું કપડું પહેરે ? ખાદી ઉમેડ છે કે ખાદીયા લાઠબાંધેનાં પોતાની શિથિલતા
 છાંચી ખાદી તથા રેડીયાના ધર્મને સંપૂર્ણતાએ સ્વીકારશે.

૧. રાયની પ્રસ્તાવના

રેડીયાને લગતી એક બંગાળી પત્રિકાને બંગાળના નામાકિત રાસાયણશાસ્ત્રી ડૉ.
 પ્રદુલભચન્દ્ર રાયે પ્રસ્તાવના લખી છે. આ સચોટ દલીલોથી ભરેલી આખી પ્રસ્તાવનાનું
 ભાષાન્તર નીચે આપતાં મને ખરેખર આનન્દ થાય છે. ડૉ. રાયની અદ્ભુત રાસાયણિક
 શોધો અને ઉદ્યોગહુત્તરને લગતી પ્રવૃત્તિઓ તો કિંમતી નીવડી જ છે, પણ ધરકંતામણના
 પ્રચારની તેમની આ પ્રવૃત્તિ એથી પણ વધારે કિંમતી અને અદ્ભુત નીવડશે એમાં મને
 લગીરે શંકા નથી. એમની રાસાયણિક શોધોએ હિન્દુસ્તાનને આંખણે ધીતિ આણી છે; જે
 ઉદ્યોગોને તેમણે પોતાનું જીવન સમર્પ્યું છે તે વડે બંગાળને કેટલાક લાખ રૂપીયા મળ્યા છે
 અને ભુદ્ધિશાળી બંગાળીઓને કામ મળ્યું છે; પણ ધરકંતામણ દાખલ થવાને પરિણામે તો
 લાખો બંગાળી ધરેમાંથી બૂખમરો અથવા અડધો બૂખમરો અને અધમતા ટળશે, દુકાળ
 અને એથી ઉત્પન્ન થતા વ્ય.ધિઓને દેશવર્ષે મળશે અને તેને બહારે રિહિસિદ્ધિથી બલકાતાં સુખી
 કુટુંબોના કલ્યાણકર્તાઓ બંગાળનાં ગામડાંઓ ગુંજી રહેશે. પહેલી સ્વદેશીની ચળવળ વેળાએ
 માંચેરેટર કે જાપાનને બહારે મુંબઈ કે અમદાવાદનું કાપડ આણીને બંગાળે કરી પશુ લાભ
 ઉઠાવ્યો નથી એવી ને ટીકા ડૉ. રાયે કરી છે તેની સાથે હું પૂરેપૂરો સંમત થાઉં છું. સ્વદેશી-
 ની પૂરી અને તાત્કાલિક અસર આપણે ત્યારે જ ભેઈ શકાયું કે જ્યારે આપણાં છતાં છતાં
 વેશયેલાં લાખો ધરેમાં આપણે સૂતર અને કાપડ પેદા કરતા હઈશું. સ્વદેશીથી તેમનું જેટલું
 સંગઠન થશે તેટલું બીજા કશાથી થવાનું નથી.

ડૉ. રાયે
 અને રેડીયો

તા. ૨૬-૨-૧૯૨૨

§ હુંકાર

બ્રિટિશ
સિંહને
હુંકાર

બ્રિટિશ સિંહ આપણી સામે પોતાનો ખૂની પંજે ઉઠાવી ધુરંધરાનું જ્યાં સુધી ચાલુ રાખે છે ત્યાં સુધી કરી સમાધાનીની અપેક્ષા કરી જ કેમ શકાય? લોર્ડ બર્કનહેડ પાર્લામેન્ટમાંથી સંભળાવે છે કે બ્રિટિશ પ્રજા હજી જેવી ને તેવી ખડતલ છે અને તેનાં કાંડાંયાવડાં શાખૂત છે એ આપણે યાદ રાખવું. મિ. મૉન્ટેગ્યુ કદા આડપડદા વગર આપણને સંભળાવી રહ્યા છે કે બ્રિટિશ પ્રજા દુનિયાની સૌથી નિશ્ચયી પ્રજા છે; તેના હેતુમાં દબલ દેવાનું સાહસ કરનાર ખત્તા ખાશે. પાર્લામેન્ટમાં થયેલા તેમના ભાષણના જે તારો આવ્યા છે તેમાં મૉન્ટેગ્યુ સાહેબના મહેડાના શબ્દો આવા છે:

“જે અમારી સલ્તનતની હસ્તી સામે જ કોઈ હઠશે, જે હિન્દને લગતો બોલે અદા કરવામાં બ્રિટિશ સરકારને કોઈ અટકાયત કરવા નીકળશે અને જાણે અમે હિન્દમાંથી પડે-બોલે ચાલી નીકળશું એવી બ્રમણમાં પડી જે કોઈ મનમાની માગળાઓ કરશે તો તેમ કરનારાઓ ખત્તા ખાશે. દુનિયાની આ નિશ્ચયીમાં નિશ્ચયી પ્રજાને પડકારીને તેઓ ખાટી નહિ જાય; અને તેવાઓને ટેકાણે લાવવાને બ્રિટિશ નતિ ફરી એકવાર પોતાનું બધું પુરુષાતન અને નિશ્ચયીપણું દેખાડી આપશે.”

લોર્ડ બર્કનહેડ અને મિ. મૉન્ટેગ્યુ બન્ને બાન નથી કે દરીઆપારના દેશોથી જેટલા આણીને ઉતારી શકાય તેટલા બધા જ શાખૂત કાંડાંયાવડાં વાળાઓનો ભેટા કરવા હિન્દુસ્તાન આજ તૈયાર છે, અને પડકાર તો બ્રિટિશ પ્રજાને આજનો નહિ પણ ૧૯૨૦ની કલકત્તાની મહાસભાએ ખિલાફત, પંજાબ અને સ્વરાજની ત્રિવિધ માગણી પાર ઉતાર્યા વિના ન જંપવતો પ્રજાકીય નિશ્ચય જાહેર કર્યો તે દિવસથી જ અપામ્યુ ચુક્યો છે. આમાં સલ્તનતની હસ્તીને જરૂર પડકાર છે અને બ્રિટિશ સલ્તનતના આજના હવાલદારો જે ભલીબલામ્મએ એ સલ્તનતમાંથી સરખા હક વાળા ભાગીદાર મિત્રો મરજીમાં આવે ત્યારે ખાનદાનીની રીતે એકબીજાથી છૂટા થાય એવી જ છૂટા પડી જવાની મુખત્યારી વાળી સ્વતંત્ર પ્રજાઓનો એક પ્રજાસંઘ બનાવી દેવા તૈયાર નહિ થાય તો એ પણ નક્કી સમજવું કે ‘દુનિયાની સૌથી નિશ્ચયી પ્રજાનું’ એ બધું પુરુષાતન ને નિશ્ચયીપણું અને એ બધાં ‘શાખૂત કાંડાંયાવડાં’ હિન્દુસ્તાનના અજેય અને અભેદ ટેકે છૂંદવાના અટકાસ પાછળ મારફ કરવાં પડવાનાં છે. હિન્દની

ભાતખાઉ નખળી પ્રજાએ હવે વધુ વખત કોઇના જ વાલીપણા નીચે રહ્યા વગર તેમ શસ્ત્ર સુદ્ધા હાથમાં લીધા વગર પોતાની સ્વતન્ત્રતા ઘેર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો દેખાય છે. સ્વ. લોકમાન્યના શબ્દોમાં કહીએ તો એને તે પોતાનો ‘જન્મસિદ્ધ’ હક સમજે છે અને ચાહે તેટલાં ‘શાશ્વત કાંડાંબાવડાં’ સામે તેને ઝુલવું પડે અને ચાહે તેવડા પુરુષાતન અને નિશ્ચયીપણાની સામે તેને ટક્કર દેવી પડે તોપણ એ જન્મસિદ્ધ હક સાખીત કરી ખતાવવાની તેની ટેક છે.

મિ. મૉન્ટેગ્યુ કે લૉર્ડ બર્કનહેડની ઉદ્ધતાઇનો જવાબ હિન્દુસ્તાન ઉદ્ધતાઇથી નજ વાળે. પણ જો હિન્દુસ્તાન પોતાની પ્રતિજ્ઞાને વશાદાર રહેશે તો આ બલના પાંખમાંથી છોડવવાની તેની પ્રાર્થના ધ્રુવરને ત્યાં કદાપિ સંભળાયા વગર રહેવાની નથી. સત્તાના ફરથી અને દુર્બળ પ્રજાઓને ચૂસીને મદાન્ધ બનેલી કોઇ સલ્તનત આજ સુધી દુનિયામાં લાંબો કાળ નબી નથી, અને જો દુનિયા ઉપર કોઇ ન્યાયી ધ્રુવર રાજ્ય કરી રહ્યા હોય તો આ ‘બ્રિટિશ સલ્તનત’—જે દુનિયા પરની શરીરબળમાં નખળી પ્રજાઓને વ્યવસ્થાસર ચૂસરાના અને સદાસર્વદા પશુબળના જ જોર પર બધે પોતાનો દોર ચલાવવાના સિદ્ધાન્ત ઉપર ખડી થયેલી છે—તેને ધૂળમાં મળ્યા વગર આરો નથી. બ્રિટિશ પ્રજાના આ કહેવાતા પ્રતિનિધિઓને ભાળ સરખી છે ખરી કે એમના એ ‘શાશ્વત કાંડાંબાવડાં’ વાળા બ્રિટિશોને પેટ ભરીભરીને ટૂટી મરવા સાર હતું આટલા ટુકે વખતમાં પણ હિન્દ પોતાના કેટલા સપૂતો ચુક્યું છે ?

કુરબાનીના
મંજ

અને ચૌરાચોરાના ગોઝારા બનાવે હિન્દ રાષ્ટ્રે આદરેલા એ એકધારા યશમાં વિધન ન નાખ્યું હોત તો એ બ્રિટિશ સિંહ પણ પેટ ભરીને દેખત કે તેની સામે હિન્દ શુદ્ધમાં શુદ્ધ લસલસતા શિકારોના કેવડા ગંજ કરી શકે છે. પણ પ્રભુને ઘેર તે મંજૂર નહોતું.

પણ ડાડનિંગ સ્ટ્રીટ અને વ્હાઇટ હાલના બ્રિટિશ પ્રતિનિધિઓને આથી નાઉમેદ થવાનું જરાય પ્રયોજન નથી. તેઓને તેમનું પુરુષાતન પૂરેપૂરું અજમાવી છૂટવાના રસ્તા મોકળા છે. હું જાણું છું કે દરીઆપારથી આવેલી આ ઉદ્ધત ધમકીને વિષે હું આકરી ભાષા વાપરી રહ્યો છું, પણ બ્રિટિશ પ્રજાએ પણ એકવાર છેલ્લેલું જાણી લેવું જરૂરી છે કે ૧૯૨૦થી આરંભાયેલી આ હિન્દુસ્તાનની લડત હવે આખરની લડત છે, પછી તે મહિના ચાલો કે વરસ ચાલો કે ઘણા મહિના ચાલો કે વરસોનાં વરસો ચાલો; અગર તો પછી જોઇએ તો બિટનના પ્રતિનિધિઓ એમાં

સત્તાવનના બળવા વેળાના બધા અકચનીય ખેલ ખેલો કે એને પણ બૂલાવે એવા બીજા સિતમો શોધીશોધીને બજાવે. યા કરું ન કરે. હું તો અહિંનિશ પ્રભુ પાસે એટલું જ માગ્યાં કરું છું કે હે ઇશ્વર! આ હિન્દુસ્તાનને આખરસુધી અનન્યભાવે અહિંસાપરાયણ અને નમ્ર બન્યા રહેવાનું બળ આપજે. બાહી, પ્રસંગો જોઈ વખતોવખત દરીઆપારથી મોકલવામાં આવનારી આવી ઉદ્ધત ધમકીઓ આમળ બંદાગુલામ બની રહેવું એ તો હિન્દુસ્તાનને સાર હવે કેવળ અશક્ય વસ્તુ છે.

૬ છૂટાદોર

જુલમનો
બચાવ

સરકારની છૂટાદોર દમનનીતિને વિષે મેં કરેલા અને ના. વાઇસરાયે ઇનકારેલા આરોપોમાંના લગભગ એકેએક આરોપનો વડી ધારાસભાની હમણાં જ પૂરી થયેલી બેઠકમાં સર વિલયમ વિન્સેન્ટે જેટલી નિર્લજ્જતાપૂર્વક બચાવ કર્યો છે તે જોતાં સરકારની મનઃસ્થિતિ સુધરવાનો સંભવ જોહામાં જોછો દીસી આવે છે. આટલા દિવસ અખડબરી હકીકતોનો દરખાસ્તો બાધામાં સાર ઇનકાર કરી દઇ છૂટા થઇ જવાનો સરકારનો શિરસ્તો હતો. હવે એવા દરખાસ્તો મુલાખબળને મેલી દેવાની શરૂઆત થઈ છે. જે હિમ્મતથી પ્રબલ હવે સરકારના દરેક અન્યાય કે દુષ્ટ કૃત્યને અજવાળામાં આણતાં થીખી છે તેની સામે જૂની દમન ઇનકાર સરકારને સાર અશક્ય થઇ પડવા હોવાથી સરકારે પણ હવે દરેક જુલમનો બચાવ કરવાની હિમ્મત અખત્યાર કરવા માંડી છે. ધારાસભાના સભ્યોને તો સર વિલયમ નવાં બજાવે જ સમજે છે; કારણ પ્રાન્તિક સરકારોનાં કૃત્યોની તપાસમાં ઉતરવાનું વડી ધારાસભાનું કામ નથી એમ કહી સરકાર સામે કરવામાં આવેલા આરોપોનો એક-સામટો ઇનકાર સભ્યોને મુશ્કેલી દઇને ગંભીરમાં ગંભીર આરોપોનો તેઓ સાહેબે નીચે મુજબ બચાવ કર્યો છે:

“પણ જો આરોપો એવા છે કે જે તરફ મારે આ સમાનું ધ્યાન ખેંચવું જોઈયે. એક આરોપ ગેરકાયદે બંદેશી સભાઓને બળભેરીથી વીખેરી નાખ્યાને લગતો છે. હું સ્પષ્ટ કરવા છઠ્ઠું હું કે જ્યાં ગેરકાયદે સભાઓ વીખેરી નાખવાની જરૂર પડે છે અને જ્યાં એવી સભાઓ ઘટેતા હોય ત્યાં તરફથી હુકમ મળ્યા છતાં વીખેશવા ના પડે છે, ત્યાં સરકાર ઈચ્છે છે કે ‘બધા દેશોમાં શાંત છે તેમ’ આ દેશમાં પણ જરૂર પડે ત્યાં બળ વાપરીને તેમને વીખેરીથી, આવા દાખલાઓમાં બળ વાપરના સિવાય બીજો ઉપાય જ રહેતો નથી. બીજો

આરોપ ૨૧. માંથી તરફથી એ કરવામાં આવ્યો છે કે રાતની વેળાએ લોકોનાં ઘરોની ઝડતી-એ લેવાઈ તથા ગિરફતારીઓ કરવામાં આવી. આ આરોપની બાબતમાં પણ સરકારનો જવાબ એ છે કે રાત હો કે દિવસ, જે રીતની જરૂર હતી થાય તે મુજબ ઝડતીઓ કે ગિરફતારીઓ નહિ જ કરવામાં આવે એવી યોગાધરી આપવા હિન્દુસ્તાન સરકાર તૈયાર નથી.”

ચોખ્ખેચોખ્ખી વાત કરી દીધી છે. કાયદાઓના સામાન્ય અમલ કરવાના બહાના નીચે નિઃશસ્ત્ર માણસો ઉપર બળ વાપરવામાં આવે અગર તો અધરાત-મધરાત લોકોનાં ઘરોમાં ઘૂસવામાં આવે તેમાં શું ? કાયદાનો અમલ કંઈ થોભી શકે ?

આ બધું એટલે જ આરોપ વધુ સચોટપણે પૂરવાર કરે છે કે આ સરકાર તેના સામાન્ય સ્વરૂપમાં જ દુષ્ટ અને અસહ્ય છે. અને એ દુષ્ટતાને આવો નિષ્પાલસ એકરાર પણ અલગત જરૂરી હતો. કારણ જેમને ભય લોકોમાંથી ટળી જતાં શારીરિક સન્નઓ અને હોરરો કાઢીને કાયદેસર બનાવી દધને જ સરકારે લોકોને ખતાવી દેવું રહ્યું કે તેના હુકમોને માનવાની ના પાડવાનો અર્થ શો છે. તેથી આપણે તો એવી શારીરિક સન્નઓ અને અધરાતમધરાતની ધાડોને બલિષ્ઠમાં જોઈ શકીને બદલે વધેલી જ જોવાની આશા રાખવાની છે.

રાજદારી
સુક્તિને
ખાતર

અને આ વસ્તુઓ બ્યારે આપણે હિસાબે રાજની યથા પડશે ત્યારે ત્યાર-પછીનું બીજું સ્વાભાવિક પગથીડું સરકારે રાતદિવસ મને ત્યારે જોળીઓ દેવાનું આવવાનું. અને સ્વતંત્રતાના પૂજારીઓને સારૂ ખાસ રાખી મુકવામાં આવનારી એ છેલ્લી લક્ષણોને સારૂ જ હું તો થોડુંક થયાં અસહકારીઓને તૈયાર કરી રહ્યો છું. સ્વેચ્છાનું મરણ એ જ મુક્તિ છે. હિન્દુઓની માન્યતા મુજબ તો ઉંચામાં ઉંચી મોક્ષદશા એ જ છે કે માણસ સ્વેચ્છાપૂર્વક પોતાના શરીરને અર્પણ કરી દે અને શારીરિક સુખદુઃખને વિષે તદ્દન ઉદાસીન બને. બ્યવસ્થિત સ્વરૂપની રાજદારી મુક્તિની એ વધુ ઉંચી મોક્ષદશાનું પૂર્વ પગથીડું છે. તેથી રાજદારી મુક્તિને પામવા ખાતર આપણે આપણુથીથી આપણાં માલમિલકત અને આપણા દેહ સિક્કે આપવા તૈયાર થઈએ એ દરેક રીતે ચોખ્ખું જ છે.

સર વિલિયમ લોકો પર થયેલા હુમલાઓને અને લૂંટને એમ કહીને બચાવ કરે છે કે તેનું ‘બધા દેશોમાં’ થાય છે. હું એ વાતનો ઇનકાર કરું છું. શાન્ત સભાઓ, તે આદે તેટલી ગેરકાયદે મણવામાં આવી હોય તોપણ, બીજા કોઈ પણ દેશમાં અગર અત્યાર અમાઉ આ દેશમાં પણ બળ વાપરીને વીખેરી નાખવામાં આવી હોય

સરકારના
હુમલા અને
લૂંટ

એ માનવાની હું ના પાડું છું. આવી સભાઓ કે મંડળો સાથે તેના બોલાવનારાઓને અગર તો જરૂર જણાય તો તેમાં હાજરી આપનારાઓને સુદાં બોલાવી મગાવીને અને તેમને જેલમાં મોકલીને કામ લેવામાં આવ્યું છે. સર્વ પ્રકારની શારીરિક સજા નાણુદ કરવી એ હરકેાઇ સુધરેલી કહેવડાવનારી સરકારના તત્ત્વને મૂળાક્ષર છે. અને પ્રજાએ એ પણ જૂલમું નથી જોઇતું કે આ બધી જાહેર સભાઓ હિંસા કે મારફાડને ઉપદેશ અગર અમલ કરવાને સાર નહિ પણ એક કિંમતી પ્રજાકીય હકની રક્ષાને ખાતર કસોટીને સાર બરવામાં આવે છે. વક્તાઓ અને શ્રોતાઓને પકડીને કેદ ભલે કરવામાં આવે, પણ તેમના ઉપર શારીરિક હુમલા કરવા અને તેમને જમીન પર ઘસડવા એ બધાનો અર્થ શો ?

પોતાના નિર્લજ્જ એકરારની સર વિલયમને કેમ જાણે ભોંઠપ લાગી હોય તેમ તેમણે પોતાના ઉદ્ધત બચાવના અન્તમાં ગેરખપુરની ઘટનાને ખામોખા ખેંચી આણીને એવું સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે અહિંસાના પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર સહીઓ કરનારા બધા જ સ્વયંસેવકો કંઈ અહિંસાવાદી નથી હોતા. ચૌરીચૌરાના હત્યાકાંડનો તો બચાવ નથી જ. એમાં સ્વયંસેવકો ભજેલા હતા કે કેમ એની વિશ્વાસલાયક હકીકત હજી બહાર આવી નથી. જે સ્વયંસેવકો હિંસામાં ભળતા હોય તેમને ભલે સજા કરવામાં આવે. પણ ટોળાંઓને હાથે એવું ચાહે તેટલું ગેરવર્તન થયું હોય તોપણ નિરપરાધી અને શાન્ત માણસોની સામે શરીરબળના ઉપયોગને તો એમાં કોઈ રીતે બચાવ જ અંધ શકે એમ નથી.

બેબ'ધશાહી
સામે
અહનશક્તિ

પણ અસહકારીઓએ તો સરકારની આવી મનસ્વી બેબ'ધશાહી સામે સુદાં મિશ્રજ ખોપ બેસવાથી ચેતવું ઘટે. તેમણે તો ધીરજભરી સહનશીલતાથી અને મનથી પણ એની પ્રતિહિંસા ન કરતાં સરકારની આ બધી ઘૃત્તિનીતિને તરી ઉતરવું રહ્યું છે. દેશભર ચાલી રહેલ સરકારની કમનનીતિની જે વિગતો 'ચંગ ઇન્ડિયા'માં દર અઠવાડિયે હું આપે જઈ છું તેનો હેતુ એટલું જ ઠસાવવાનો છે કે આ સરકારની શરીરબળ વાપરવાની અથાગ શક્તિનું સૌ કોઈને યરાયર ભાન થાય. આપણે પણ જો પશુબળ ઉપર ખડી થયેલી આ સરકારને તોડી પાડીને તેની જગાએ પ્રજાકીય ઇચ્છાને અનુસરનારી સરકાર ઉભી કરવા માગતા હોઈએ તો દુઃખ સહન કરવાની તેટલી જ અખૂટ શક્તિ કેળવવી રહી છે. એવી પ્રજાકીય સરકારના અમલ નીચે સુદાં બળનો ઉપયોગ તો થશે, પણ તે 'બીજા બધા દેશોની પેઠે' માત્ર તેમની જ સામે થશે કે જેઓ પ્રજાકીય સંકલ્પને પશુબળ દ્વારા અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરશે.

ચરોપના દેશોની સરકારો બધી પશુબળ ઉપર જ ખડી થયેલી છે એમ કહીને મિ. મૉન્ટેગ્યુએ આપણા મોંઘરેટા ભાઈઓની કેવળ દિશાબલ કરાવવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો છે. લંડન અગર પારીસ જેવામાં કોઈ પણ શાન્ત ટોળાને તેઓ કોઈ ખાસ કાયદાનો ભંગ કરીને એકઠાં થયાં હોય તોપણ જ્યાં સુધી તેઓ બળ વાપરવાને અગર તો બળના ઉપયોગની હિમાયત કરવાને ભેગાં ન થયા હોય ત્યાં સુધી બળજેરીથી વીંધેરી નાખવાની કોઈ સરકાર હિમ્મત કરી શકશે નહિ.

અમદાવાદ સુરતની કસોટી

અમદાવાદ તથા સુરતના શહેરીઓની અને તેના ખરા શહેરસુધારકોની કસોટી હવે થવાની છે. આપણામાં બહુરજીવન કેટલું ખીલ્યું છે, શહેરીઓ એકબીજાને કેટલે દરજ્જે કુટુંબી માને છે, શહેરીઓમાં દબતા, એકવચનીપણું, સ્વાર્થત્યાગ, ઉદ્યોગ કેટલે સુધી છે એ બધાની પરીક્ષા હવે થઈ રહેશે.

જો ઉપરના બધા ગુણો શહેરીઓના બધા પ્રતિનિધિઓ બતાવશે તો પરિણામ એક જ આવવાનું,—સરકારે નીમેલી કમિટીને કામધંધા વિના નિરુદ્ધથી થઈ બેસી રહેવું પડશે.

નવા સુધારામાં કેટલું પોકળ છે એની આ બે મોટી મ્યુનિસિપાલિટીઓને બંધ કરવા જેવી ખીજ સારી સાબીતી ન મળી શકે. જો શહેરી પ્રતિનિધિઓ આપબુદ હોત તો તેઓની સત્તા છીનવી લેવી કદાચ વ્યાજબી ગણાત; પણ અહીં તો સરકાર બળે છે, સ્થાનિક સ્વરાજ ખાતાના હિન્દી ‘પ્રધાન’ પણ બળે છે કે શહેરીઓ અને તેમના પ્રતિનિધિઓ બન્ને આ ઝગડામાં એકમત છે, બન્ને કેળવણી ખાતું સ્વતંત્ર રાખવા ઇચ્છે છે. તેમ છતાં મ્યુનિસિપાલિટીની સામે જો કંઈ કાયદેસર ધલાજ હોય તો તે લેવાને બદલે મ્યુનિસિપાલિટીને બંધ કરી છે, એટલે પ્રજામતની વિરુદ્ધ સરકાર અને ‘આપણા’ પ્રધાન થયા છે! આમ નવા સુધારામાં કેવળ આપબુદી જ ભરેલી છે, અને તે સુધારામાંથી પ્રજાને લાભ ન જ મળે એવું સિદ્ધ થાય છે.

પણ સુધારાના લાભ ગેરલાભનો વિચાર કરવા કરતાં શહેરીઓનો લાભ શ્રામાં છે એ જ આપણે તો વિચારવું આ સ્થળે યોગ્ય છે. શહેરીઓએ લીધેલી ટેક જળવાવી જોઈએ. આવી સામાન્ય ખાખતમાં જો શહેરીઓ હારી જાય તો તેઓ

નવા
સુધારાનું
પોકળ

અમદાવાદ
સુરતની
કસોટી

સ્થાનિક સ્વરાજ ભોગવવા લાયક નથી એમ જ હું તો કહું અને જમત પણ કહે. સ્વરાજની લાયકાત એમ તે મેળવવાથી સિદ્ધ થાય છે તેમ જ તે સાચવવાની શક્તિથી પણ સિદ્ધ થાય છે. બહારથી થતા હુમલા છતાં ટકી શકાય તો જ આપણે શક્તિમાન કહેવાઈએ. બહારનાં જનુઓ ચડાઈ કરે છતાં પણ આરોગ્યવાન રહી શકે તેનું જ શરીર સાફ ગણાય. આ લડાઈનું મધ્યબિન્દુ કેળવણી છે. બીજી બાજતોમાં શહેરીઓ પોતાના હક સાચવે યા ન સાચવે, પણ કેળવણીની બાબતમાં તો તેઓ હારે તો તદ્દન હાર્યા ગણાય; તો અવસ્થા એમ જ સાબીત થાય કે શહેરીઓ સ્વતંત્ર વિચાર કે કાર્ય કરતા નથી થયા. જે ટેક છેડે તો એમ સિદ્ધ થાય કે પ્રતિનિધિઓ કળાવાન હતા તેથી સરકારની સાથે લડી લેતા હતા; તેમાં શહેરીઓને રસ આવતો હતો, પણ જાતે કંઈ કરવાની કે વિચારવાની તરતી લેતા ન હતા.

અભિપ્રાય
કેળવણી

તેથી બને શહેરના શહેરીઓની પ્રથમ ફરજ એ છે કે પોતાનાં બાળકોની કેળવણીને કમજો તો પોતે પૂરેપૂરો રાખવો, એટલું જ નહિ પણ તે કેળવણીને એવા સુંદર પાયા પર મુકવી કે કોઈ સરકારની શાળામાં જવા લલચાય જ નહિ.

આ કામ કરતાં માલમ પડશે કે જેટલું કૃત્રિમ હશે તેટલું નમશે જ નહિ. શહેરીઓ ખરા અસહકારી હશે તો જ પોતાનાં છોકરાંને સરકારની શાળામાં નહિ મોકલે; તેઓને પોતાનાં બાળકોની કેળવણીની ઝરજ હશે તો કેળવણીને સારા પાયા પર મુકશે. અમદાવાદ સુરતના શિક્ષિત લોકો કેળવણી આપવામાં મદદ દેશે, શહેરીઓ કેળવણી આપવા સાર જગ્યા આપશે, અનેક પ્રકારની સગવડો જે જોઈએ તે કરી આપશે ને સરકારી કમિટીને ખતાવી આપશે કે પોતાનાં બાળકોની કેળવણીને સાર તેઓ અનેક આપણોઓ આપવા તૈયાર છે.

આ કેળવણીના પૈસાનો સવાલ અગત્યનો આવી પડે છે. મારે તો ખાસ અભિપ્રાય છે કે કેળવણી ખાતે જે કર અપાતો હોય તે ન બરવાળો હક તો શહેરીઓ જરૂર ધરાવે છે. પણ તેમ થાઓ યા ન થાઓ, અમદાવાદ અને સુરત જેવાં શહેરના વસનારાઓને તેટલા પૈસા એકઠા કરવા બારે ન જ પડવા જોઈએ. જોઈતા પૈસા એકઠા કરી તેઓ પોતાની દૃઢતા ને એકતા પ્રગટ કરી શકશે. કેળવણીમાં આપેલા પૈસો કંઈ દાન નથી. એ પૈસો તો મૂડી રોકવાનું સારામાં સાફ ક્ષેત્ર છે. તેમાંથી માથાપોતે પૂરું વળતર મળે તેમ છે. આ બધી વ્યવસ્થા શહેરનિવાસી મુહરચે સુરત કરી લેશે એવી મારી ઉમેદ છે. જે અમદાવાદ અને સુરત આ કાર્ય સારી

રીતે પાર પાડે તો તેઓ આખા ભારતવર્ષને સુંદર દાખલો બેસાડી આપશે એમાં તો કંઈ શક નથી. અને આવા દાખલાની અસર હિન્દસ્વાજન ઉપર પણ ઉંડી પડ્યા વિના રહેનાર નથી.

જરાયે દેશ કે રાજ વધ્યા વિના, જરાયે શાન્તિભંગ થયા વિના જો આટલું કાર્ય આ શહેરો કરી શકે તો શાન્તિમય અસહકાર કેમ ચાલે એ આપણે સુંદર રીતે બતાવી શકીશું.

હું ઇચ્છું છું કે બીજાં અંગે વિશેષ પણ શહેરીઓ પોતાની સ્વતંત્રતા બતાવી આપે. પણ દરેક પગલું ધીમેધીમે ને વિચારપૂર્વક બરવા મારી નેતાઓને ખાસ બલામણુ છે.

મારે કાને એવો બહુકાર આવે છે કે બારડોલીનો સવિનય ભંગ મુલતવી રહેવાથી અને મ્યુનિસિપાલિટીનો કબજો જરાથી શહેરીઓ નિરુત્સાહી બન્યા છે. આમ હોય તો શહેરીઓ નથી સમજ્યા અસહકાર કે નથી સમજ્યા પોતાની ખાસ લડત, અસહકારમાં બારડોલીમાં થયા એવા ઠરાવો તો થયાં કરે છે. મહાભારત લડાઈમાં અનેક વ્યૂહ રચાય ને તોડાય. બધાનો હેતુ એક જ હોય છે. વ્યૂહ રચાયા જેટલી જ તેને તોડવાની પણ જરૂર હોય છે. સત્યાગ્રહના યુદ્ધમાં હારને ઝંકાશ નથી, પણ સામાન્ય યુદ્ધમાં તો હાર પણ થાય. તોયે લશ્કર નાસીપાસ ન થાય. આપણી સામે એવો આરોપ મુકાયેશે છે કે ભારતવાસીઓ હાર સાંખી શકતા જ નથી. એક હાર બાધી એટલે તુરત તેઓ નાસભાગ કરવા માંડે છે. આ આરોપ હિન્દુસ્તાન ખોટો પાડશે એવી હું જરૂર આશા રાખી બેઠો છું. બારડોલીના ઠરાવોને તો હું આપણી હારની નિશાની પણ નથી ગણતો. એ તો આપણી સમ્યાઈની ને આપણી હિંમતની નિશાની છે એમ જ હું મર્ણુ છું.

નાસીપાસી
આ માટે ?

વળી અમદાવાદ સુરતની લડાઈ સ્થાનિક છે. તેની ઉપર બારડોલીના ઠરાવની અસર ન જ પડવી જોઈએ. અને મ્યુનિસિપાલિટી બંધ થઈ તેમાં તો નાઉએટી હોય જ શાને ? એ પરિણામ ઉપજવવાનો તો પ્રયત્ન હતો. લડતનું રહસ્ય એ છે કે દરેક પગલે સરકાર પોતાને ખોટી સ્થિતિમાં મુકે. સરકારનો સ્વેચ્છાચાર બતાવવાની આ લડત છે. સરકારે કમિટી નીમી એટલે સુરત અમદાવાદની મ્યુનિસિપાલિટીઓ પૂરી અસહકારી થઈ. હવે તેના વેગને રોકનાર માત્ર શહેરીઓ જ રહ્યા. કેટલાંક મહાન વગેરેનો કબજો આપણા હાથમાંથી ગયો એ ખરું, પણ તેથી શું ?

શહેરી પ્રતિનિધિઓ આંખાના ઝાડ નીચે મળી શકે છે. પોતાનો કારભાર ચલાવવાને સારૂ તેઓને પતથરનાં મકાનની જરૂર નથી. સુરત અમદાવાદનાં પાયખાનાં નથી. કમિટી પરાણે સાફ ન કરી શકે, બતી પરાણે ન કરી શકે. જેટલું શહેરીઓ કરવા દે તેટલું જ નવી કમિટી કરી શકશે, એટલું શહેરીઓ એક અઠવાડિયામાં સાખીત કરી આપી શકે છે. એટલે કોઈ પણ રીતે નાસીપાસી ઉત્પન્ન થવાનું કારણ હું તો બોલતો જ નથી. નિરાશા એ આપણી અણસમજની જ નિશાની હોઈ શકે.

મારી નોંધ

કલકત્તાની જેલમાં

કલકત્તાની
જેલમાં

કલકત્તાની પ્રેસીડેન્સી જેલમાંથી હરિલાલ ગાંધી લખે છે:

“ જેલનો ખોરાક શરૂઆતમાં ઘણો ખરાબ હતો. હવે ઘણો સુધારો કર્યો છે. પહેલાં સવારમાં લપ્સી (ધૂલી) મળતી. સાતની કાંછની તે થતી. બપોરે સાત, દાળ ને શાક મળતાં. રોટલી જોઈએ તેને રોટલી આપતા. રોટલી લે તેને સાત નથી આપાતો. સાંજે પણ બપોરની માફક મળતું. લોટ, ચોખ્ખા, શાક વગેરે ઘણાં હલકાં મળતાં. ધનેડાં સહિત ચોખ્ખા રંધાઈ જતા. રોટલી બળી જતી અથવા કાચી રહેતી. શાકમાં મૂળા અને મૂળાનાં પાંદડાં મળતાં. પાંદડાં ઘણાં ખરાબ રહેતાં. તે પછી સરકારી હુકમ થતાં હવે સવારે સૂટ (રવાનો લોટ) નો એક ચમચો હલવો (શીરો) અને એક કટકો પાઈ રોટી મળે છે તે લેવાય છે. બપોરે ચોખ્ખા કાંઈક હીક અને સાદું મળે છે. શાકમાં પણ બટાટા અને પ્યાજ (કુંગળી) વગેરે ફરવું ફરવું મળે છે. મશાલો પણ હળદર, મરચાં અને મરી મીઠું આપે છે. દાળ ઘણેભાગે મસુરની મળે છે. મગ પણ કોઈ વાર આપે છે. સાંજે રોટી, દાળ અને શાક આપે છે. એક ચમચો ધી પણ મળે છે. ધી રાંધતી વખતે વપરાય છે. રાંધવાનું કાચું અને હાથમાં લઈ લીધેલ હોવાથી હીક થઈ રહે છે. મારા સાથીઓમાં બંગાળી વિદ્યાર્થીઓ અને ખિલાફતીઓ છે. ૧૨૦૦માંથી હવે અમારો આંકડો ૮૦ થી વધારે આવ્યો છે. હવે ખીજ પકડાય છે તેમને અમારી જેલમાં નથી લાવતા. ખીજ એક જગ્યાએ (ખિરપુરમાં) સરકારે જેલ ખોલી છે ત્યાં અત્યારે ૧૨૦૦ અસહકારીઓ છે. ખીજ એક જેલ (સેન્ટ્રલ જેલ કહેવાય છે તે) છે તેમાં ૨૦૦ હશે. શ્રી. દાસના દીકરા, જિતેન્દ્રબાણુ, સ્થામસુંદરબાણુ વગેરે આગેવાનો આ જેલમાં છે. તેઓ અમારી જેલથી જરા દૂર છે. દેશબંધુ દાસ, મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ, શ્રી. સરમલ અને સુભાસબાણુને ગોરા કેદીઓને રખાય છે ત્યાં અમારી જેલમાં રાખ્યા છે. સળ થયા પછી તેમને સેન્ટ્રલ જેલમાં લઈ જશે.

“ બીજી બધી રીતે ફક્તિલુ આફ્રિકાની જેલના જ નિયમો છે.

“ હું મારો સમય રસોઈ ખાતામાં અને વાંચવામાં ગાળું છું. મારે કાર્ય સામાન્ય રીતે બધા અસહકારીઓ ઉપર દેખાડેખનું છે. અમે ૧૨૦૦ હતા ત્યારે મારે તે જ કાર્ય ઉપાડી લેવું પડેલું. ઘણા પ્રકારના માણસો સાથેહોવાથી કજ્યાકંકાલ વારંવાર થઈ પડતા. જેલના પાળવાલાયક સ્વચ્છતા ને શાન્તિના નિયમોનો પણ કેટલાક ભંગ કરી હતા. મારે કહ્યું ઠીક માની લેતા એટલે સુખ થતું. ત્યારથી મારે કાર્ય દેખાડેખનું જ છે. ઉપરીઓ બધા ભલા છે.”

કલકત્તાના જેલીઓની કેદ અરથી કરવાના જે ખબર છાપામાં છપાયા છે તે પાછળથી ઘણાને વિષે પાયા વિનાના ઠર્યા છે.

ચોથ કેમ અપાય ?

કરમસદના મોટા પાટીદારોએ વ્યક્તિગત સવિનય ભંગ કરવામાં એટલી બધી હિમ્મત બતાવેલી કે તેઓ ખુવાર થવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. હવે તેઓને બારડોલીના ઠરાવની રૂએ કર ભરી દેવાનો વખત આવ્યો તે તેઓને કડતું લાગે જ; તેમાં વળી સરકારી અમલદાર વેર વાળવા ખાતર તેઓની પાસેથી ચોથાઈ માગે તે કેમ આપી નય ?

ચોથ કેમ
અપાય ?

પણ સરકારની પાસેથી વિવેકમર્યાદા આપણે આશા ક્યાં રાખી છે ? તેને લાગ ફાવે ત્યારે તે વેર વાળ્યા વિના કંઈ છોડે ? આપણી સારમાણસાર્થ સામે ગુસ્સો ક્યાં વિના વેર વાળવા દેવામાં જ રહેલી છે. આપણે કંઈ તેની પાસે માફ કરાવવા પણ ન જઈએ.

એવા દંડ આપવા એ આપણા પ્રાયશ્ચિત્તનો લાગ છે. જે ખુવાર થવા બેસે તેને ચોથાઈ આપવામાં ક્યાં બાધ આવે ?

પણ આવા દંડો આપનાર એમ સમજે કે સ્વરાજ મળ્યે કે સમભૂતી થયે આવી બાબતોનું વળતર આપણે માગવા બેસીયે તો મળી શકે છે. તેથી જેની પાસેથી ચોથ માગવામાં આવે તે હિસાબ રાખી આપી દે એમ મારી ખાસ સલાહ છે.

સત્યાગ્રહનો પંથ ન્યારો છે; વિવેકનો છે, સહનશીલતાનો છે. આપણે એવા ખ્યાલ પણ ન કરીયે કે વખત આવ્યે આવા અમલદારો પર વેર લઈશું. આપણા ઉપર વેર લે પણ આપણે વેર ન લઈયે; એટલે વેરનો ખાલનો છેવટે ખૂટી નય. જે ક્રિયાનો પ્રતિષેધ ન થાય તે ક્રિયાનો છેવટે નાશ થાય જ એ અનિવાર્ય કાયદો છે. એ નજી તે કદી વેર લેવાનો વિચાર જ ન કરે.

ઝડીયામાં સવિનય ભંગ

ઝડીયામાં ત્રિત્ર સવિનય ભંગની જાનજમાં લોકોએ ન પડતું એવી સલાહ એ મહા-સલાહમાં મળેલા પ્રતિનિધિઓને આપેલી ને તેની નોંધ હું ‘નવજીવન’માં લઈશ એમ મેં કહેલું, પણ વિસરી ગયા તેથી તે ભાઈઓની ક્ષમા માગું છું. ઝડીયાની સ્થિતિ અસાધારણ છે. ત્યાં હાજરો મનુષ્યો વસે છે. તેમના પ્રસંગમાં રહેનારા જ ગુજરાતી, મારવાડી,

ઝડીયામાં
સવિનય
ભંગ

બંગાળી માલદાર તેમ જીલ્લા બંધારણના માણસો રહે છે. ત્યાં તીવ્ર સવિનય ભંજ કરવો એટલે મન્દરવર્જને ડાળવા જ રહ્યા. વ્યક્તિગત ભંજ કરતાં પણ મન્દરવર્જ હરેકેશજી જવાનો સંભવ છે. તેથી મેં એવી સલાહ આપી કે તીવ્ર સવિનય ભંજ એવી જગ્યાએ હાલ તુરત ન જ કરી શકાય. મન્દરવર્જને તીવ્ર સવિનય ભંજમાં હાજલ કરવો એટલે શાન્તિભંજને વકોરી લેવા બરાબર થાય. તેથી આવા ભાગોમાં ખાદી, રેડીયો, અણપાન-નિષેધ વગેરે કામોને ખૂબ વધારવા; ને ઝડીયા જેમ કોલસાની ખાણ છે તેમજ અને તેથી દ્રવ્યની ખાણ છે, તેથી ઝડીયાએ બિહારની બધી પ્રવૃત્તિઓને સાર નેટલું ધન ભેળવે તે એકઠું કરી આપણું એમ કહેવું. રામજીસણાણુ ઇત્યાદિ ત્યાંના ધનિક મુલરસે આવાં કામોમાં પૂર્ણ મદદ દઈ શકે છે ને જો તેઓ બિહારની મહાસભાસમિતિની નાણાખીડ મટાડે તથા મન્દરોમાં ખાદીનો પ્રચાર કરાવે, પોતે કાંતે, મન્દરોને કાંતવા વસ્તુતાં શીખવે ને મન્દરોની પાસે દારૂ છાડવે તથા તેઓને પોતાની ફરજનું ને પછી પોતાના હકોનું જ્ઞાન કરાવે તો તેમણે અસહકારની પૂરી સેવા કરી ગયું.

એજન્સીમાં વકીલાત

એજન્સીમાં
વકીલાત

એક મિત્ર લખે છે, 'તમે એવી સલાહ આપી કહેવાય છે કે એજન્સીમાં તો વકીલાત હરકોઈ અસહકારી કરી શકે છે. શું આ વાત સાચી છે?' મેં આવી સલાહ કોઇને આપી નથી. પણ કાઠીયાવાડમાં હાલ રા. મનસુખલાલ મહેતા તથા રા. મણિલાલ કોઠારીના કેસ નીકળ્યા છે તેને અંગે મેં અવશ્ય કહ્યું છે કે તેઓ એજન્સીની કોર્ટમાં લડી શકે છે ને તેઓ વકીલને રોજી શકે છે. તેઓ બન્ને દેશી રાજ્યોની રૈયત છે, તથા બન્ને દેશી રાજ્યોમાં પોતાના ને જીલ્લાના હકો નળવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. દેશી રાજ્યોની પરિસ્થિતિને અંગે ઉભા થતા મામલામાં તેઓ અસહકારી નથી, તેથી જો તેઓ અત્યારે દેશી રાજ્યોના વિષયમાં પડવા ઇચ્છતા હોય તો તેઓએ કોર્ટો ઇત્યાદિમાંથી પસાર થવું પડશે; નહિ તો તેઓ અતોજાજ તતોજાજ થઈ જવાના ભયમાં આવી પડે.

પણ એનો અર્થ કંઈ એવો નથી જ કે અસહકારી વકીલ એજન્સીમાં વકીલાત કરવા બંધ; એનો અર્થ એવો પણ નથી કે અસહકારીએ બહુીએકે એજન્સીમાં કોર્ટો ચડવું; એનો અર્થ એવો પણ નથી કે અસહકારી તરીકે તેણે કંઈ કામ એજન્સીમાં કર્યું હોય તો તે બાબતમાં પોતે વકીલ રાખી શકે; પણ તેનો અર્થ એવો છે ખરો કે અસહકારીના પૈસા લેણા દેશી રાજ્યોમાં હોય તો તેની બાબતમાં તે દેશી રાજ્યોની કોર્ટમાં લડી શકે છે ને ત્યાં વકીલને રોજી શકે છે. આપણે અસહકાર દેશી રાજ્યો કે તેમની કોર્ટની સાથે નથી, એટલે દેશી રાજ્યોની કોર્ટની સાથેનો સંબંધ સર્વેશ ત્યાંન્ય નથી.

પણ આ બધાં કામોમાં ગ્રંથવાડા રહેલા છે. તેથી અસહકારી એટલી સ્થિતિમાં પોતાને ન મુકે. અને તેથી જ હું ધણીવેળા કહી ચયો છું કે દેશી રાજ્યના અસહકારીએ દેશી રાજ્યોની ખટપટમાં બને ત્યાં લગી હાલ ન પડવું એ ઠીક છે; નહિ તો તે તેમાં જ

ગુર્વાઈ જવાનો સંભવ છે. પણ જેને તેમ કરવામાં બાધ નથી અથવા તેા જે અનાચારો તેવા કોઈ ઝગડામાં આવી પડે તેને કાયદેસર લડી લેવામાં અસહકારની આજ્ઞા નીતિ પ્રમાણે કું બાધ નથી જોતો.

દેશી રાજ્યના પ્રશ્ન બાબત મજબૂર બાઈઓ પકડાયા છે, દેશી રાજ્યોની રૈયતના હક ઉપર એન્-સી અમલદારો તરાપ મારી છે. તેમાં તેઓને રીતસર પગલાં ભરવામાં કશી અડચણ હોય એમ મેં નથી જોયું. તેઓ જાને બ્રિટિશ ડિન્ડુસ્તાનમાં અસહકારી હોવા જતાં કાઠીય-વાડમાં પકડાય તેા જામીન આપી છૂટી શકે છે, પોતાનો બચાવ કરી શકે છે.

એન્-સી પણ બ્રિટિશ સલ્તનતનું અંગ છે એવો પ્રશ્ન ઉઠી શકે છે. દેશી રાજ્યોની કારક સુધી તેા સમાવય, પણ એન્-સીની કારકનું સમાવયું નથી, એમ કોઈ કહે. આમાં બે પક્ષ છે. એન્-સી જેમ બ્રિટિશ સલ્તનતનું અંગ છે તેમ જ દેશી રાજ્યનું અંગ છે. દેશી રાજ્યોની હસ્તીને લઇને એન્-સીની હસ્તી છે. તેથી દેશી રાજ્યોના પ્રશ્નોને અંગે એન્-સીની કારકમાં જાય; પણ એન્-સીમાં અસહકારનો પ્રચાર કરવા ગયા તે બાબત પકડાયા હોય તેા તેમનાથી ન બચાવ થાય, ન જામીન આપી છૂટાય. ને તેથી જ મેં મૂળથી જ સલાહ આપી છે કે દેશી રાજ્યોની હદમાં અસહકાર દાખલ ન કરવો; ત્યાં કેવળ સ્વદેશી ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિઓ, જેને વિષે કંઈ તકરારનું કારણ જ ઉભું ન થઇ શકે, તેને અને તે પણ આર્થિક ને નૈતિક દૃષ્ટિએ ખીલવવી; તેથી જ ત્યાં મહાસભાની સમિતિઓ વગેરે ન રાખવાં, પણ જેઓ મહાસભામાં જોડાવા ઇચ્છે તેઓએ બ્રિટિશ હદમાં આવેલી કોઈ સમિતિમાં જોડાઈ જવું.

આ બધાં ધર્મસંકટોમાં શુદ્ધ ઉકેલ કરવાની એક ચાવી છે, તેના ઉપયોગ કરવાથી ભૂલ થાય જ નહિ. અમુક પગલું ભરવામાં આપણને ધૈર્યનાર જે કોઈ પ્રકારનો ડર હોય કે સ્વાયં હોય, જેમકે જેલ જવાની કાયરતા, તેા તે કામ આપણે ન કરવું, અસહકારી નીડર ને નિઃસ્વાયં હોવા જોઈએ. સત્યપરાયણ, અહિંસક, નીડર ને નિઃસ્વાયં અસહકારી ભૂલ નહિ કરે. તે પોતાના અંતરાત્માને પૂછી સૂએથી આગળ ધપ્યે નય.

‘આથી ઉત્તરું’

અસહકારથી વિકૃત વર્તણૂક ભાસે એવા દાખલા ઉપરની નોંધમાં વિચાર્યાં. ઇંદોરથી એક ખખરપત્રી લખે છે તે એથી ઉલટો દાખલો છે. તે લખે છે કે ઇંદોરમાં ના. સાહનંદા આવવાના હતા ત્યારે ઇંદોરની ડાવણીમાં રહેતા ત્રણ જુદરથો પડિત આર્યદંત, શેઠ છાટા-લાલ તથા શેઠ બદરીનારાયણને ડાવણી છોડી જવાનો હુકમ મળ્યો. આનો તેમણે અનાદર કર્યો. તેઓ પકડાયા. તેઓએ ન વકીલ રાખ્યા, ન બચાવ કર્યો. તેઓ એક માસની આસાન કેદ ભોગવી રહ્યા છે. આમ અહીં મહાસભાએ ઠરાવેલા અસહકારનું પગલું ભરતાં આણસો પકડાયા ને જેલમાં ગયા. એ જ ખખરપત્રી જણાવે છે કે બીજા ચૌદ સ્વયં સેવકોને પણ પકડી લીધા છે. એક રામનારાયણ કરીને પહેલવાન છે તેમને એક સોલ્દારે સખત

દેશી રાજ્યો
ને મહાસભા

માર માથે છતાં તેમણે શાન્તિ ભળવી, એ કે તેમનામાં પેલા સોલ્જરને પૂરા પડવાની તાકાત પુષ્કળ હતી.

‘આબડછેટ અઢકેરૂં અંગ’

**કાઠીયાવાડમાં
અરપુરસ્થતા**

એક ‘અન્યજ્ઞ’ બાઈ અમરેલીથી લખે છે :

“આપની જન્મભૂમિમાં અન્યજ્ઞને તરફ વધારે તિરસ્કાર છે. કાઠીયાવાડમાં આબડ-છેટની વાત જ શી કરવી ? હું પોરબંદર સુધી જઈ આવ્યો છું. રાજકોટ, ભાવનગર, અમરેલીમાં બે ચાર ટકા ઓછી છે, પણ એકંદરે ગુજરાત કરતાં કાઠીયાવાડમાં બહુ વધારે છે.”

‘મારી જન્મભૂમિ’ એટલે શું ? આપના કુવામાં દૂખી મરતું એ પુત્રત્વનું લક્ષણ નથી. ઉપરનો કાગળ ઉતારીને હું ‘જન્મભૂમિ’થી સરમાઈ છું. જે કાઠીયાવાડમાં નરસિંહ મહેતા જેવા ભક્ત રહ્યો, જ્યાં સુદામાએ પોતાનું ચરિત્ર પ્રગટ કર્યું, જ્યાં સ્વામીનારાયણે વિહાર કર્યો, જ્યાં અચ્યુતના સારથીએ જીપુષ્પને પોતાની પાછળ ઘેલાં કરી મુક્યાં તે કાઠીયાવાડમાં ત્યાંના ધીરા લોકો અધર્મને ધર્મ માને, આબડછેટને પુણ્ય માની મનુષ્યભૂતિના તિરસ્કાર કરે, એનું પરિણામ અધોગતિ સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ?

પણ હું કાઠીયાવાડની આશા છોડું તો મારે મારી પોતાની આશા છોડવી પડે. કાઠીયાવાડના યુવકોએ આદીનગરમાં પાથખાનાં સાંકે કરવાની હામ લીધી હતી એ હું ભૂલ્યો નથી. કાઠીયાવાડમાં ધણા યુવકો અન્યજ્ઞની સેવા કર્યાં કરે છે. આવા કાર્યનો સરવાળો થવાને બદલે હવે ગુણાકાર થવાની જરૂર છે, ને ને એમ યાચ તો કાઠીયાવાડની ઉપર જે આક્ષેપ આવે છે તે દૂર યાચ. આ પ્રશ્નનો ઉકેલ યુવકવર્ગની ધીરજ, તેઓનાં વિવેક ને ધર્મ-પરાયણતા ઉપર આધાર રાખે છે. યુવકવર્ગ મર્યાદા છોડી વડીલોને વગાવે તો તેઓના અરપુરસ્થતાને છોડવાનો ખ્યાલ પ્રસરી ન શકે. અરપુરસ્થતાને અધર્મ ગણી બીજા ધર્મોનું સૂક્ષ્મ રીતે પાલન કરી જ્યારે યુવકવર્ગ વર્તન કરે ત્યારે તેની છાપ સમાજ ઉપર પડના વિના ન જ રહે.

મોતીલાલ તેજવત અને લીલો

**લીલોની
લીલવાલ**

આ બાબતની તપાસ કરવા રા. મણિલાલ કોઠારી મારી સૂચનાથી શિરોહી વગેરે સ્થળે ગયા. અને તેમના તરફથી જે ખબર મળેલ છે તે ઉપરથી જણાય છે કે કોઈ મોતી-લાલ તેજવતે મુખ્યત્વે મહાનિષેધનું, માંસાહાર છોડાવવાનું વગેરે કામ લીલોમાં કરેલ છે. લીલોમાં તેમની પદ્ધતિથી ભયતિ આવી છે એમાં શક નથી. ને તે લીલોનાં ટાળાને લઇને ફરત નહિ અને ફરેક જગ્યાએ તેમને મળી શકાય તેમ તે રહેત તો કંઈ જ રીકાનું કારણ ન રહેત. રા. મણિલાલની મારફતે તેમણે મને કાગળ મોકલ્યો છે તે નીચે આપું છું :

“મૈં જિસ જગહ કામ કર રહો છું, સત્યાગ્રહ કા કામ કરતા છું. મૈં કોઈ બેન કામ નહીં કરતા છું. અસલ બાત યહ હૈ કિ જિસ તરહ સે આપ કે સત્ય કામ કે પિછે સારા

હિન્દુસ્તાન ચલતા હે ઇસી તરફ સે મેરે પિછે બીલ ગિરાસીયા લોગ ચલ રહે હૈ. ઇનકે પાસ તીરકામઠા, ઓર તલવાર હૈ, જો ઉનકે પુરત દર પુરત સે ચલે આતે હૈ. યે પઢાડી જમીન કો ભેતતે હૈ. શાન્તિપ્રિય હૈ. સત્યવાદી ઓર આચારવાન હૈ. બિલકુલ કોલે હે ઓર ધર્મ ક પ્રેમી હૈ. જળ મૈને ઇનમે સત્યાગ્રહ શુર કિયા તો ઇન લોગોને બડી અઘા સે મેરા સાથ દિયા. ઈસ ખાત સે રાજકારભારી લોગ નારજ હુએ. બીલો કો ડરા કર, માર પીટ કર ઓર લાલચ દે કર દયાના ચાહતે હૈ. પર વે બંડે અટલ હૈ. અપની બલાઇ કો સમજતે હૈ. અબ મેરી અજ ન તો રાજ સુનતા હૈ ઓર ન અંગેજ. આપ હી મેરે સહાયક હૈ. સહાયતા કીજિયે. મૈ ઇન ગરીબ લોગો કે લિયે મરને કો તૈયાર હૈ. કોઇ પ્રચારક આપ જરૂર ભેજે ચઢાં કે લોગ અબલન હૈ, સીધે સાદે હૈ. શ્રી મણિલાલ કોઠારી ઈસ ખાત કો અચ્છી તરફ ભનતે હૈ. મેરી અજ પર જરૂર ધ્યાન કીજિયે. તા. ૧૧-૨-૧૯૨૨.”

આ કાળમાં કેટલુંક અજ્ઞાન છે. અંગેજોનો તો કંઈ સંબંધ નથી અને રાજ્યો પાસે રીતસર વાત તો લાવવી જ ભેળયે. શ્રી. મણિલાલ કહે છે કે તેમને પાલણુપુરમાં, દાંતામાં ને શિંદાડીમાં રાજ્યો તરફથી પૂરી મદદ મળેલી. મોતીલાલે તથા બીલોએ પણ તેમનું સાંભળેલું છે ને તેઓ શાન્તિથી જ કામ લેવા ઈચ્છે છે. મારી હમેશ છે કે રાજ્યો બીલોની તકરાર સાંભળી તેમને ત્યાં આપશે તો બીલો સુખી થશે. મોતીલાલનાથી કંઈ હોય થયા હોય તોપણ તે દરજુદા કરી અને તેની બીલો ઉપર પડેલી અસરનો સારો ઉપયોગ કરી બીલોની સ્થિતિ સુધારવા તરફ રાજ્યો લક્ષ આપે તો રાજપ્રાન્ત બન્નેનું લાલું થવાનો સંભવ છે.

પરદેશી કાપડની ચોક્કી

ઝરીયાથી જે પત્ર મને સવિનય ભંગની યાદ દેવડાવનારા આવ્યો તેમાં એક દુઃખદ ખબર પણ છે. ત્યાંના વેપારીઓએ પરદેશી કાપડ નહિ મંજૂરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધેલી તે તોડી છે એમ ખબરપત્રી લખે છે. વેપારીની પ્રતિજ્ઞાની ભેટલી પ્રાચીન કાળમાં કિંમત હતી તેટલી જ આ કાળમાં ચોક્કી થઈ ગઈ લાગે છે. આમ પ્રતિજ્ઞાભંગની ખબરો કલકત્તાથી પણ આવી છે. આવે સમયે જો પિકેટિંગ—ચોક્કી ન કરે તો માણસ શું કરે એ પ્રશ્ન ખરો થાય છે. શાન્ત ચોક્કી કરવાનો આપણો હક્ક છે એમાં તો મને જરા પણ શંકા નથી. શાન્ત ચોક્કી પણ હમેશાં શાન્ત નથી હોતી એમ હું ભણું છું, તેથી એ ચોક્કીની સામે થયાં કરે છું. વળી પરદેશી કાપડનો અણગમો જ્યાં સુધી સામાન્ય ન થઈ ગયો હોય ત્યાં લગી ચોક્કી કરવી અયોગ્ય લાગ્યાં કરે છે. જે રિવાજની સામે લોકમત પૂરો ન કેળવાયો હોય તે રિવાજ દૂર કરવાની ચોક્કીને લોકમત સહન ન કરે એવું પણ બને. આ એક પક્ષ.

ખીલે પક્ષ એ રહ્યો કે જ્યાં પ્રતિજ્ઞાભંગ થાય ત્યાં ભંગ કરનારને શરમાવનારા અને ભંગ કરનારથી લોકને સાવધાન કરનારા કંઈ ઇલાજ આપણી પાસે હોવા જ ભેળયે. તે ઇલાજ

પરદેશી
કાપડની
ચોક્કી

ચોક્કસ જીવિતો ઉભાને છે—એક ચોક્કસ ને બીજા સંબંધિત. બન્નેમાં આવે એક જ રહેલો છે. જે વેપારી પાકેલી ડુંડી પાળી વાળે તેની સાથે તો વ્યવહાર બંધ કરવાનો સમાવેશ થઈ છે. આ સંબંધિતતામાં ન્યાયિત્વહિંસાર કે સેવાબંધિત્વ નથી આવતો, પણ કેવળ ન્યાયપરત્યાગ આવે છે. આવે ત્યાં હમેશાં શક્ય નથી હોતો, તેથી ચોક્કસ એક જ વ્યવહાર ને સરળ રસ્તો રહે છે. મહાસમિતિની બેઠક પહેલાં હું આ નોંધ (મંત્રણવારે) લખી રહ્યો છું. સમિતિ શો નિષ્કર્ષ કરે છે તે જોવાનું છે. પણ અરીયાના ચૂદસ્થાને તો હું એટલી જ સલાહ આપું કે ન્યાય ચોક્કસ પ્રતિજ્ઞાબંધ થયો છે ત્યાં કેવળ શાન્તિમય ચોક્કસ કરવાનો તેઓને અધિકાર છે. તે અધિકારનો ઉપયોગ કરતા પહેલાં તેઓ વચનબંધ કરેલા ચૂદસ્થાની પાસે બધા ને તેઓને વીનવે અને ચોક્કસ એ જ રસ્તો છે. બધા પ્રતિબંધોને વિષે એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે પ્રતિબંધો શાન્તિ બળવવાને ખાતર મુકવામાં આવે છે. ન્યાય શાન્તિબંધ થવાનો હેતુમાત્ર પણ બધા નથી ત્યાં ચોક્કસ પ્રતિબંધ હોવા છતાં ચોક્કસ કરાય. રામજીસલાહ જોવા પ્રતિષ્ઠિત ચૂદસ્થાને કોઈ વચનબંધ કરેલા વેપારીની દુકાનની ચોક્કસ કરતાં કોણ રોકે? હા, એટલી શરત ખરી કે તેમનાથી પણ સાથે હબર સ્વચ્છેવકોની દુકાની ચોક્કસ ન કરાય. જે ચોક્કસમાં હેતુ બધા ઉપબળવાનો જ નહિ પણ શરત ઉપબળવાનો છે તેમાં ચોક્કસદારો અનેક ન હોય પણ બે ચાર જ હોય; બહુતા હોય ને ચારિત્ર્યવાન હોય.

પણ મારી તો વેપારીમાત્રને કીન વિનંતિ છે કે તેઓ પ્રબળને કે મહાસલાના સેવકોને ચોક્કસની ઉપાધિમાં કે જવાબદારીમાં ન જ રોકે. પરદેશી કાપડનો ત્યાં દેશમાં ખૂબ થઈ રહ્યો છે. દેશના લાખો રૂપિયા તેથી બચી ગયા છે; અરીયાના ધરમાં તેમાંના હબરો ચેસી ગયા છે. આવી અર્થ અને ધર્મલાભની પ્રવૃત્તિને તેઓ ચોક્કસના સ્વાર્થને ખાતર વચનબંધ કરીને કેમ રોકે? તેમની ચોક્કસ કરવી પડે એ તેઓથી જ કેમ સહુ જ બચે? વેપારી અને પતિવ્રતા નાર એક સ્થિતિમાં હોવાં જોઈએ. બન્નેએ ચોક્કસની ચોક્કસી લગિત્વ યદુ જોઈએ. જેમ પતિવ્રતા નાર એક સ્થિતિમાં રહીયળનો બંધ કરે ત્યારે પ્રબળ ઉપર બારે આધાર પડે છે કે તેમ જ વેપારી ન્યારે વચનબંધ કરે ત્યારે પ્રબળ ઉપર બારે પ્રહાર કરે છે. વેપારીઓ આ ધર્મયજ્ઞમાં શું ચોક્કસનાં વચનો પાળવા જોગો પણ બાજ નહિ લે?

અમદાવાદની સ્વચ્છ સેવિકાઓ

બહેનોની
ચોક્કસ

રતનચોળમાં ખાદીપ્રચારનું કામ કરનારી સ્વચ્છ સેવિકાઓના કામની તવારીખ મારી પાસે પહોંચી છે. સેવિકાઓએ કરેલા પરદેશી કાપડના વેપારીઓ સાથેનો સંબંધ તેમાં છે. કાપડ લેવા આવનારી બહેનોની સાથે થયેલી વાતચીતની નોંધ પણ તેમાં છે.

આ બહેનોએ પરદેશી કપડાં ખરીદવા જનાર બહેનોની સાથે વાત કરી તેનું પરિણામ એ આપ્યું કે ખરીદવાને બદલે તેઓ પાળી ગઇ ને પરદેશી કપડાં નહિ લે એમ કબૂલ કર્યું. વેપારીઓને સમજવતાં વેપારીઓ ન સમજ્યા. તેઓએ તો બહેનોને કહાણી—

‘આટલો માલ છે તે તો વેચે જ છટકો, પણ પરદેશી કાપડ નહિ લઈએ.’ આનો અર્થ કંઈ જ ન થયો એમ સહ કોઈ જાણે છે. જે માણસ ખીસામાં પડેલી બીડી કે બાટલીમાં પડેલો દારૂ પીધા પછી બીડી કે દારૂ છોડવાનો વિચાર કરે તે કહી છાડી શકે જ નહિ. જીનાર પોતાની પાસે રહેલાં બીડી કે દારૂ કેંછી દે છે ત્યારે જ મુક્ત થાય છે. પડેલો માલ વેચનારનો બંડાર કોઈ દહાડો ખૂટે જ નહિ, એવું બને છે. વળી વેપારીએ કહ્યું, ‘અમે હમણાં ન વેચીએ તો અમને ખોટ લખ તે કોણુ બરે ?’ આમાં અવિવેક હતો. કેશને ખાતર એટલી સામાન્ય અજવડ પણ જે માણસ ન, સહે તેની પાસેથી શી આસા રખાય ? ઘરાબી ન હોય ત્યારે, બનર મંદ પડે છે ત્યારે, લૂંટ થાય છે ત્યારે નુકસાની કોણુ બરે ? કેશહિતને ખાતર જે ત્યાન્ય વેપાર છે એમ આપણને ખબર પડે છે તેનો ત્યાગ કરવો એમાં શો આપભાગ છે એ જ કુ તો નથી સમજતો.

પણ આવી સ્થિતિમાં બહેનોએ શું કરવું ? બહેનોએ લોકોને વિનયપૂર્વક સમજાવવા; મહેણાં ન મારવાં, પણ ધીરજથી લાભાલાભની દલીલ કરવી; અને તેમ છતાં પણ ન માને તો યાન્ત થવું, પણ વધારે દલીલમાં ઉતરી વિખવાદ વહેરી ન લેવો. જેઓની પાસે જ્ઞાન-બુદ્ધિ પરદેશી માલ પડ્યો હોય તેઓની આસા રાખવી તેના કરતાં જેઓ શોડું પરદેશી કાપડ ખરીદવા આવે છે તેની સમજ પર, તેના દેશાભિમાન પર વધારે વિશ્વાસ રાખવો એ જ ઇષ્ટ છે.

‘નવજીવન’નો બહિષ્કાર નથી

મેં અંચે અડવાડિયે એક ખબરપત્રીએ આપેલી ખબર બહાર પાડી કે વેરાવળમાં ‘નવજીવન’નો બહિષ્કાર સત્તાધીશોએ કરેલો છે. બીજા ખબરપત્રી લખે છે કે આ ખબર ખાયા વિનાની છે; તેઓ પોતે ‘નવજીવન’ લોકોને આપે છે ને કોઈ રોકવું નથી.

વેરાવળમાં
‘નવજીવન’

ખાદીનો ભગવો

‘નવજીવન’માં વાંચનારે મહાસભાના ખાદી કાર્યાલયની ‘ભહેરખબર’ જોઈ હતો. ‘નવજીવન’માં ભહેરખબર તો હોય જ નહિ તેને અપવાદ કેમ શોભે એમ ધારી પાછું એની ભહેરખબર આપવાનું બંધ કર્યું છે. તેથી ખાદી કાર્યાલય પોકાર કરે છે. ‘નવજીવન’ે તે ભહેરખબરના પૈસા તો લીધા જ નથી એ મારે કહી નાંખવું જોઈએ. બંને પક્ષ સાચા છે. ‘નવજીવન’ની બધી જાવા વાંચવાલાયક વસ્તુમાં જ રોકવાનો ઇરાદો હોવાથી મરૂત ભહેરખબર લેવાનું પણ મુશ્કેલ કામ છે. કોનું લેવું ને કોનું ન લેવું ? એમ છતાં ખાદીને ખાતર તો ‘નવજીવન’ નક્કે છે એમ પણ કહેવાય, તેથી કુ તેને ભહેરખબર રૂપે આપવા કરતાં વધારે મહત્ત્વ આ વેળા તો આપવા ઇચ્છું છું. ખાદી ગુજરાતમાં કોઈ જગ્યાએ પણ ન જ રહેવી જોઈએ. જ્યાં જ્યાં ગુજરાતમાં હજી પરદેશી કાપડ પહેરનારા પડ્યા છે અથવા તો બીજાનું કાપડ પણ પહેરનારા પડ્યા છે ત્યાં જ્યાં ખાદી વાપરે છે એમ તો

ખાદીનો
ભગવો

કહેવાય જ કેમ ? તેથી મારી ઉમેદ છે કે જેટલી ખાદી કાર્યાલય પાસે પહોં છે તે વેપારીઓ અને વાપરનારા લઈ તે કાર્યાલયને બીજી ખાદીનો ભંડાર ભરવાનો અવકાશ આપશે. કોટની ખાદીનો દર વારે અર્ધો રૂપીયો નેપહેરણની ખાદીનો દર વારે સાત આના રાખેલો છે. મહાસભા પ્રાંતિક સમિતિને લખી આટલો ભાર જે વાંચનાર ઓછા કરી શકે તે કંઈ એવી મારી સલાહ છે.

તા. ૫-૩-૧૯૨૨

મારી નિરાશા

મારી નિરાશા

હું એકાએક નિરાશ નથી થઈ શકતો. નિરાશાના વાદળમાંથી ક્યાંક પણ આશાનાં ફિરણો ભાળી શકું છું ને તે ખોરાક પર જીવું છું. પણ આ વખતની મહા-સમિતિએ મને નિરાશ કર્યો કહેવાય. આશ્વાવાદી હોમ જ્યાં ઘેર અંધારું લાગે છે ત્યાં પણ હું અજવાળું છે જ એમ જોઈ રહ્યો છું તે બળાત્કારે.

જો મારા અભિપ્રાયને બહુમતી ન મળી હોત તો હું અવશ્ય સરળતાનાં ફિરણો જોત. પણ હું તો બહુમતીનાં ભોળ નીચે કચરાઈ રહ્યો છું. મને જયઘોષ અપ્રિય લાગે છે; ઘણીવેળા તો ખરે જ કાન બંધ કરવા પડે છે. એ જ અવાજની સાથે અમદાવાદ, વીરમગામ, અમૃતસર, ચૌરીચૌરા વગેરેમાં લાન બૂલેલાં ટોળાંઓએ ખૂનો કર્યો, મકાનો બાળ્યાં.

મહાસમિતિએ મને વધારે મત આપ્યા, પણ હું જોઈ શક્યો કે ખારડોલીના ઠરાવ ઘણા થોડાને ખરેખર ગમ્યા. મારે ખાતર, નહિ કે મારા અભિપ્રાયની સત્યતાને ખાતર મને મત મળ્યા. તેની કિંમત શી આંકી શકાય ? જ્યાં પ્રજાની સત્તા કાયમ કરવાનો પ્રયાસ હોય ત્યાં એક વ્યક્તિનો જય શા કામનો ? ત્યાં તો સત્યનો ને સિદ્ધાન્તનો જ જય શોભે. બહુમતીનાં હૃદય અને બુદ્ધિ વચ્ચે દ્વંદ્વયુક્ત ચાલી રહ્યું હતું. હૃદય મારી તરફ જાય, બુદ્ધિ મારાથી સો યોગ્ય દૂર જાય. તેથી હું તો બકળાપો ને હજી અકળાઈ રહ્યો છું.

આમ બળાત્કારે ગાંડું ક્યાં સુધી આગળ ચાલે ? મારો આત્મા સાક્ષી પૂરે છે કે જો આપણે મનથી, વાચાથી અને કર્મથી શાન્તિવાદી હોઈએ, એટલે શાન્તિને અવહારધર્મ, સમાયુત્સારી ધર્મ માનતા હોઈએ તોપણ ખારડોલીના ઠરાવ વિના ચૌરીચૌરા પછી બીજું ન જ સંભવે એમ આપણને પૂતેમના ચન્દ્ર જેવું સ્પષ્ટ

દેખાવું જોઈએ. છતાં ખારડોલીનો ઠરાવ કાયમ રહ્યો તે તે ઠરાવની યોગ્યતાને ખાતર નહિ પણ મારી ખાતર. જે ખલાસી આરકાટીની ઉપર વિશ્વાસ રાખીને વહાણ હંકાર્યે જાય પણ પોતે દિશા ન જાણતા હોય, તે આરકાટી મર્યે અથવા આરકાટી ઉપરથી વિશ્વાસ ઉઠ્યે વહાણને ડૂબાવે. એ વહાણમાં મુસાફરી કરવી જોખમકારક છે. તેમ જ વગરસમજ્યે મહાસભાના ઠરાવોને જેઓ પાસ કરે તે મહાસભાથી નાવને ડૂબાવે.

મને તો એમ ચોખ્ખું લાગે છે કે જ્યાં આપણે કેવળ શાન્તિથી જ જીત મળે એમ માનતા હોઈએ ત્યાં શાન્તિઅશાન્તિને મેળવીએ તો તે મેળવણી શરતે ન તેમાંથી લાભને બદલે હાનિ થાય. ખારડોલીની અસર જેમ આખા હિન્દ પર થવાની હતી તેમ ચૌરીચૌરાની પણ થાય જ, એમ આપણાં મન ઠેકાણે હોય તો આપણને લાગવું જ જોઈએ. એક જ આકાશમાં સૂર્ય ને ચન્દ્ર બન્નેને આપણે જોઈ શકતા નથી. ટાઢ તડકે સાથે હોય નહિ. તડકાને છાયારૂપે દેખાડવાનો ઢોળ કેટલા દહાડા ચાલે ? ઉત્તરમાં જનારને તે દક્ષિણમાં જાય છે એમ મનાવવાનો ઢોળ કયાં લગી ચાલી શકે ? શાન્તિને નામે અશાન્તિ ચાલે એ કયાં લગી દૂપાવી શકાય ?

શાન્તિ તો
પૂરી પાળે

વ્યવહારન્યાય પણ જ્યાં સુધી વ્યવહાર ચાલે ત્યાં સુધી તો પૂરો પાળવો જોઈએ. સમયાનુસારી નીતિ જેટલો વખત ચાલે તેટલો વખત તો પૂર્ણ રીતે ચાલવી જ જોઈએ. પાંચ દિવસ ઉદ્યોગી રહેવાનું વચન આપનારે પાંચ દિવસને સાર તો સંપૂર્ણતાએ ઉદ્યોગી રહેવું જ જોઈએ. તે આજસનો પૂજારી હોય તો પણ ઉદ્યોગનું વચન આપ્યા પછી એમ ન કહી શકે કે ઉદ્યોગ ઉપર શ્રદ્ધા ન હોવાથી તે પાંચ દહાડા પણ ઉદ્યોગી નહિ થાય. પાંચ દહાડા જેટલા ઉદ્યોગ પર તેની શ્રદ્ધા ન હોય તો તે માણસે ઉદ્યોગીની ટાળીમાંથી બહાર જ રહેવું જોઈએ, એમ આપણે સંદુ કહેશું.

હિન્દુસ્તાનીઓએ નિશ્ચય કર્યો છે કે હિન્દુસ્તાનનું તારણ શાન્તિ વિના અશક્ય છે, કેમકે શાન્તિ વિના હિન્દુસ્તાન એક ન થાય, શાન્તિ વિના રેંટીયો ન ચાલે. હિન્દુસલમાન એકતા વિના ને રેંટીયા વિના હિન્દુસ્તાન એક ડગલું પણ આગળ ન જઈ શકે. હિન્દુસલમાન એકતા એ હિન્દુસ્તાનના પ્રાણ છે, રેંટીયો શરીર છે. બન્નેની જડ શાન્તિમાં રહેલી છે.

આટલી ચોખ્ખી વાત છતાં ‘શાન્તિ’ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરતાં છતાં આપણે મનમાં અશાન્તિ સેવીએ છીએ, મનમાં ગુસ્સો ભર્યો છે. ‘કુખમે’ રામ, બગલમે’ છુરી’ એવા બગભગત કંઈ સ્વર્ગે જઈ શકે ?

પણી ચેતવણીએ આપવા છતાં બારડોલીના ઠરાવ ધણી વધુમને પાસ થયા. આથી હું મુંઝાયો છું. જે એ બધા મત સમજૂતીકે આપ્યા હોય તો પરિણામ સારું આવી શકે. એટલા બધા મત આપનાર જે એમ માનતા હોય કે આપણે હવે શાન્તિની જરૂર છે, મૂંઝે મ્હોડે કામ કરવાની જરૂર છે, તો આપણે આજે નેટલું બળ એકઠું કર્યું છે તેના કરતાં વધારે કરી શકીશું.

જેલમાં
જીવ

જેટલી જરૂર જેલ શોધવાની હતી તેટલી જ જરૂર પોડી મુદત જેલ મોકૂફ રાખવાની છે. જેલ એ હમેશાંને સારું જીવનની રાજ્યમાં સ્વતંત્રતાનો દરવાજો તો રહેશે જ. પણ જેલમાં જવાને સારું પણ કળા જેણે છે. ચોર પાખંડી જેલ જાય તે કંઈ સ્વતંત્રતા મેળવતા નથી. તેઓ તો સજા ભોગવે છે. અશાન્ત ચિત્તે, શરસાભર્યું હૃદયે જેઓ જેલમાં જાય તે જેલમાં સુખે રહી પણ ન શકે. તેમને મન તો જેલ સેવાગૃહ નહિ જણાય; જેકે શાન્ત ચિત્તે જનાર તો અવશ્ય માને કે જેલમાં પણ તે પૂણું અથવા વધારે સેવા કરે છે. જેલમાં તે સ્વસ્થ ચિત્તે વિચારો કેળવે, સંયમ વધારે, નિયમોનું વધારે પાલન કરે. સૌંદર્યે પોતાનું સારામાં સારું વ્યાખ્યાન હાથમાં ઝેરનો પ્યાલો રાખીને આપ્યું ને તેણે મરીને પોતાનું ને પોતાના વચનનું અમરપણું સિદ્ધ કર્યું. તિલક મહારાજે પોતાનાં મોટામાં મોટામાંને પુરતકો જેલમાં લખ્યાં. તેમણે જેલમાં એક ક્ષણ પણ નકામી ગાળી છે એમ ન કહી શકાય, તેમનો જેલનો વખત નકામો ગયો એમ ન કહેવાય. અત્યારે પણ જે જેલીએ જેલમાં પોતાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે તે તો સેવા કરે છે.

જેલ મોકૂફ
કા અર્થ ?

અત્યારે જેલ જવાનો પ્રયત્ન કરવો તે અશાન્તિ પોષવા બરાબર છે. તેથી જેલની બહાર રહેવું એ ક્ષણવારનો ધર્મ થઈ ગયો છે.

‘આથી તો શત્રુ આપણને કાયર ગણશે; આપણી અકાર્તિ થશે’ એમ શંકા થાય. જ્યારે શત્રુ આપણને કાયર ગણે પણ આપણે બરેબર કાયર ન હોઈએ ત્યારે આપણી જીતનો સમય નજીક આવે છે, કેમકે આપણી કાયરતા એ તો આપણું બળ છે અને શત્રુની ખોટી માન્યતા તેને બૂલાવામાં નાખે છે. જે કેવળ હથેરની સહાય માગે તેને અકાર્તિ હોય જ શાને ? આપણે જરાયે નામોશીનું કામ કરીએ ત્યારે અકાર્તિ હોય. આપણે જેલના ડરથી જેલનો ત્યાગ નથી કરવો. પણ જેલ જવામાં અણસમજ હોય, મગરૂરી, હોય, અશાન્તિ હોય એ બધીયે તેનો ત્યાગ કરીયે. શત્રુને રીઝવવા નહિ પણ આપણા આત્માને રીઝવવા આપણે જેલ જતા અટકીયે. જેલ જતાં અટકીને કાં આપણે શંસીનો ઘાટ ન થીયે ?

શત્રુ માગે તે ન કરીયે. અત્યારે શત્રુ ઇચ્છે છે કે આપણે વધારે ગુસ્સો કરીયે. આપણને તે ચીડાવી રહેલ છે. આપણી સામે પોતાની મૂઠી ઉઠાવી રહ્યો છે. આપણી સામે તે પોતાની આંખ લાલચોળ કરી રહેલ છે. આપણને ધુરકાવી રહ્યો છે. પોતાની કેશવાળી રક્ષકાવી રહેલ છે. તેના ચીડવ્યા ચીડાઇયે તો આપણે પડીયે. તેનું હથિયાર મદ છે, દંભ છે, અમયાદિપણું છે, ધમકી છે. આપણું હથિયાર જ્ઞાન્તિ ને નમ્રતા છે. આપણને શત્રુ ‘બીધેલા’ ગણે કે કહે તે આપણને પોસાય, પણ આપણે પ્રતિજ્ઞાભંગ કર્યો સિદ્ધ થાય તે ન પોસાય.

તેથી જ મેં તો વિચારી લીધું છે કે આપણે હાલ તુરતને સાર ક્રેદીઓને ભૂલી જવા એ તો આપણું પ્રથમ પ્રામશ્ચિત્ત છે. આપણે ભૂલો કરી તેથી ક્રેદીઓને આપણે બળે છોડાવવાની શક્તિ આપણે ખોઈ બેઠા. ક્રેદીઓ સરકારની મહેરબાનીથી નથી છૂટવા માગતા. સરકારના છોડવા તેઓ છૂટે તો તેઓ ખિન્ન થાય અને આપણે શરમાવું પડે.

ક્રેદીઓને
ભૂલી જવો

આપણે તેઓને જેલ જઇને જ છોડવી શકીયે એવો અનિવાર્ય નિયમ નથી. આપણા સત્યબળથી, આપણા પ્રતિજ્ઞાપાલનથી તેઓને આપણે છોડવી શકીયે છીયે. આપણું બળ આપણે જેલ જઇને બતાવી શકીયે છીયે તેમજ રચનાત્મક કાર્ય કરીને પણ બતાવી શકીયે છીયે. બળ આપણા અમુક કાર્યમાં નથી પણ આપણી વૃત્તિમાં છે. શરમનો માર્યો જેલ જનારો બળવાન નથી, પણ ન જવાનું હોય ત્યારે ડરકણ બણાતાં છતાં ન બળ તે બળવાન હોઇ શકે. બળ સત્ય કાર્યમાં રહેલું છે.

જો હિન્દુસ્તાન, જો શુભરાત એક માસમાં રચનાત્મક કાર્ય પૂરું કરી બતાવે તો ક્રેદીઓને એક માસમાં છોડવે. જો ધણા પ્રામાણિક, સમજી ને બળથીતા સેવકો મળે તો એક માસમાં રચનાત્મક કાર્ય પૂરું કરવું એ કંઇ સુરહેલ નથી.

રચનાત્મક
કાર્યક્રમ

૧. દરેક આપુરુષે મહાસભાની પ્રતિજ્ઞા લેવી ને ચાર આના આપી મહાસભાનાં દક્ષતરમાં નામ નોંધાવવું. ૨. તિલક સ્વરાજ પ્રાણો એકઠો કરવો. ૩ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ ચલાવવી. ૪. દારૂ પીનારાઓનાં ઘરોમાં જવું. ૫. પસંદેશી કપડાંનો ઉપયોગ કરનારને ખાદી પહેરવા સમજાવવા, ઘેરઘેર રેંટીયા દાખલ કરવા. ૬. અન્તઃજન્યને મદદ દેવી. ૭. પંચાયતો સ્થાપવી. ૮. નિષ્પક્ષપાતપણે દરદીની કે જામીની સેવા કરવી, બંને તે ગોરાં હોય કે કાળો.

આ કામોમાં એક પણ એવું નથી કે જેમાં આપણને જુગના જુગ જોઈએ. હા જોઈએ, જે લોકમત આપણી પ્રતિષ્ઠા વિરુદ્ધ હોય તો. પણ આપણે અત્યારે તો દાવો એવો કરીએ છીએ કે લોકમત આપણી સાથે છે. જે લોકમત આપણી સાથે હોય તો ને આપણી પાસે સાચા કામદારો હોય તો ઉપરની બાબતોમાં એવી દષ્ટિ છે કે જેમાં આપણે તુરંત સરળ ન થઈએ ?

મારે મન તો એમાં લોકોની પરીક્ષા આવી જાય છે. જે ખરેખર તેઓ શાન્તિમાને જીવ મેળવવા ઇચ્છતા હોય તો ઉપરનાં કામ હોંશી કરે. જે તેઓ કેવળ અશાન્તિ જ માગતા હોય તો રચનાત્મક કાર્યોમાં જરૂર આપણથી વિરુદ્ધ રહેશે અને જ્યારે સવિનય ભંગ શરૂ કરીએ ત્યારે તે પોતાનો અવિનયી ભંગ વિનયની ઝોયે કરવા તૈયાર થઈ જશે.

આ આપણી સમક્ષ મે.ટામાં મોટો ભય આવી હોય છે. તેથી જેઓ શાન્તિ-ભય પ્રવૃત્તિ ચલાવવા ઇચ્છે છે તેઓએ દૃઢતાપૂર્વક પોતાને માર્ગે ચાલ્યાં જ કરવું ઘટે છે. તેથી બલે તેઓ પોતાના જોડવા થઈ રહે, તેમની લાજ જાય, તેઓ પ્રતિષ્ઠા વિનાના થઈ રહે. આતું ચાય ત્યારે તેઓ પોતાનું કાર્ય નિર્ભય થઈ ચલાવી શકે ને દૃઢતાપૂર્વક બધાં પગલાં ભરી શકે. અત્યારે તો તેઓ જ્યારે સવિનય ભંગ જેવું તીખું પગલું ભરવા ઇચ્છે ત્યારે તેઓને ઉપાધિઓ આવી પડે છે.

સવિનય
ભંગ

મારો માર્ગ ચોખ્ખો છે. હું જોઈ છું કે મારો દુરુપયોગ થઈ રહ્યો છે. મારે નામે ચૌનીચૌનામાં ખૂતો થયાં. હું સવિનય ભંગની વાત કરું છું તો સંભળનાર 'વિનય' પદને ઉઠાવી દઈ કેવળ 'ભંગ' પદનું જ ગ્રહણ કરે છે. સવિનય ભંગ એ અવિચ્છિન્ન સમાસ સમજવો. રસાયણશાસ્ત્રમાં બે મેળવણી મનાય છે. એક સામાન્ય જેમાં બધી વસ્તુઓ પોતાનો ગુણ રાખે છે. બીજું એવું મિશ્રણ જેમાંથી એક ત્રીજું જ વસ્તુ પેદા થાય છે કે જેનો ગુણ એમાંથી એકે મૂળ વસ્તુની સાથે મળતો નથી. સવિનય ભંગ એ એક એવું રસાયણી મિશ્રણ છે. તેમાં ભંગનું એક પણ ખરાબ પરિણામ ન હોય ને તેમાં કેવળ વિનયથી ચતાં પરિણામો આપણે જોતા જ નથી. વિનયની સાથે ઘણી વેળા આપણે નબળાઈ જોઈએ છીએ. ભંગની સાથે ઉદ્ધતાઈ, અસત્ય ઇત્યાદિ જોઈએ છીએ. સવિનય ભંગમાં તો કેવળ નિર્દોષતા ને નિર્ભયતા જ હોવાં જોઈએ. એવા અવિચ્છિન્ન પ્રયોગને તોડી તેમાંથી કેવળ 'ભંગ'નું જ ગ્રહણ કરનાર મનુષ્યો જ્યાં લગી જોવામાં આવે છે ત્યાં લગી સવિનય ભંગનું ચલાવવું અશક્ય જેવું થઈ જાય છે. પણ જે સવિનય ભંગ કરનારનો પ્રભુ બદલે

કરે તો તેઓ પોતાની શક્તિનો પ્રયોગ બતાવી શકે છે, જો તેમ ન બને તો જમ સરકારની સાથે તે જ રીતે અશાન્તિ ઇચ્છનાર પક્ષની સાથે પણ મારે અસહકાર જ કરવો રહ્યો.

હું નથી માનતો કે દેશ અશાન્તિને સારું તૈયાર છે અથવા તો દુર્બળ 'ભાત-ખાક' ને સારું અશાન્તિથી સ્વરાજનો કંઈ જ અર્થ હોઈ શકે. તે તો અશાન્તિના ઉપાસકોના ભોગ જેમ આજ છે તેમ જ રહેવાના. અશાન્તિના પૂર્ણ હિન્દુસ્તાનના કસોટીને સારું સ્વરાજ નથી ઇચ્છતા પણ પોતાને સારું સત્તા ઇચ્છે છે. આ આશય તેઓ કબૂલ નહિ કરે. તેમની પ્રવૃત્તિનું એ પરિણામ આવે જ એ તેઓ જાણતા પણ નથી. હું તેમને દોષ દેવા આ લેખ નથી લખી રહ્યો. હું તો માત્ર તેમની પ્રવૃત્તિનાં પરિણામો જ બતાવી રહ્યો છું.

શાન્તિથી જ
સ્વરાજ

શાન્તિમાર્ગે જ હિન્દુસ્તાન થોડા માસમાં સ્વરાજ મેળવી શકે. અશાન્તિમાર્ગે સો વર્ષે પણ ન મળે એમ માનું છું. વળી જો સ્વરાજન સારું આપણે મથી રહ્યા છીએ તે જો ગંદબોનું ને 'ભાતખાક' દુર્બળ પ્રજાનું હોય તો તો સો વર્ષે પણ તેઓ પોતાની દુર્બળતામાંથી કદી શકવાના નથી. શાન્તિના પ્રયોગથી તો આપણે દુર્બળને પણ બતાવીએ છીએ કે તેના શરીરમાં જો આત્મા છે તેનું બળ ચક્રવર્તીના આત્મા જેટલું જ તે ધારે તો બતાવી શકે છે.

આ વાત જો ખોટી હોય, એ માન્યતામાં ટૂટી હોય, તો આ 'શાન્ત' અસહકારની પ્રવૃત્તિ પણ ખોટી છે; તો પછી અસહકાર એક જ નામ રાખી શકાય. વિનય, શાન્તિ, સત્ય વગેરે પદોના ઉપયોગ આપણે તબવા જોઈએ અને સદનતને રાક્ષસી કહેવાનો. રિવાજ પણ છોડવો જોઈએ. રાક્ષસી પ્રયોગોથી લડનારને પ્રતિપક્ષીની પ્રથાને રાક્ષસી ગણવાનો કે કહેવાનો અપત્યાર નથી રહેતો.

આમ મારી નિરાશાનાં કારણોને પાર નથી; છતાં આશા નો નહિ જ મુકું. હું આશા રાખીશ કે હિન્દુસ્તાન બારોડાલીના ઠરાવની સંપૂર્ણ યોગ્યતાને સમજી જશે. હું આશા રાખું છું કે બધા પ્રાન્ત નહિ સમજે તોયે થોડા તો સમજશે. હું આશા રાખું છું કે છેવટે ગુજરાત તો શાન્તિનો પાઠ બરાબર સમજશે જ. હું આશા રાખું છું કે ગુજરાતને પણ કદાચ હું નહિ સમજાવી શકું તો છેવટે કેટલીક વ્યક્તિઓ તો આખા હિન્દુસ્તાનમાંથી આ મહાન પ્રયોગને સમજનારી નીકળી જ આવશે, અને મારી છેવટની આશા એટલી તો છે જ કે જો મેં હિન્દુસ્તાનને સત્યરૂપી એક જ માર્ગ બતાવ્યો હોય તો બધી કસોટીઓ લેવાતાં છતાં મને મારી

આશાવાદ
નહિ જ છોડું

ટેક પર અંડગ રહેવાની સન્મતિ ને શક્તિ હથ્થર આપશે. તેથી નિરાશાથી લેરાયેલો હું મારો આશ્વાસ નહિ જ છોડું. કેમકે હથ્થર એટલે સત્ય, સત્ય એટલે શાન્તિ. સત્યનો ભેલી અવશ્ય હથ્થર છે. સત્યનો સદા જય જ છે. એમ જાણતાં છતાં જો હું હરીને અવિશ્વાસ રાખું તો મારા જીવો કાયર કાણુ ?

§ ગુલાંટ ખાધી ?

ગુલાંટ
ખાધી ?

શ્રી૦ કેળકરે પોતાના 'મરાઠા' પત્રમાં બારડોલીના કરાવોની જે ચર્ચા કરી છે તે મેં ખ્યાનપૂર્વક વાંચી છે. મારે કબ્જ કરવું જોઈયે કે તેમણે ધણ જ વિનય અને વિવેકભરી રીતે મારા પર ટીકા કરી છે. શ્રી૦ કેળકરને અને તેમના જેવા વિચારવાળા બીજાઓને હું કદા રીતે સમજાવું કે જેને તેઓ મેં ગુલાંટ ખાધી એમ કહે છે તે દરદી ઉપરની એક અનિવાર્ય શસ્ત્રક્રિયા સિવાય બીજું કંઈ જ નથી ? ડગલું બર્થુ તે પર કાયમ રહેવું એ મોટો જ સદ્ગુણ છે, પણ જ્યારે ભરેલા ડગલા પર કાયમ રહેવા ખાતર ઉઘાડી વસ્તુસ્થિતિ સામે માણસ આંખ મીંચવા તૈયાર થાય ત્યારે તે હાસ્યાસ્પદ થઈ પડે છે.

મેં તો મોટાં ભરકરોના મોરચા સુધ્ધાં કલાકે કલાકે બદલાતા જોયા છે. ગુલુ બળવામાં એકવાર અમે બધા ઉઘતા હતા. સવાર માટે અમને ચોકસ હુકમો મળી ચુક્યા હતા. પણ મધરાતને સુમારે અમને અચાનક જગાડવામાં આવ્યા અને અનાજની ગુણોની ચપ્પી પાછળ લપાવાનો અમને હુકમ મળ્યો, કારણ જે ટેકરી ઉપર અમે પહાવ નાખ્યો હતો તેની ઉપર દુરમન છુટણુભર ચાલીને ચડી આવતો હતો એવા ખખર મળ્યા અને અનાજની ગુણોની ચપ્પી અમને દીવાલ તરીકે રક્ષણ આપે એમ હતી. બીજે જ કલાકે ખખર મળ્યા કે એ બધી બૂદી ખૂસ હતી, એટલે વળી પાછો અમને પોતાપોતાના તંબુમાં જઈ સૂઈ રહેવાનો હુકમ મળ્યો ! આ બધી 'ગુલાંટ' જરૂરી ફેરફારો જ હતા. રોગના નિદાનમાં જેમ ફેરફાર જણાતા જાય તેમ તેના ઇલાજો પણ ફેરફાર થતાં જ જાય. વેદને એક દિવસ શીતજવર લાગુ પડેલો દેખાય અને તે કિવનાઇન કે કરિયાતાનો કાઠો આપે; અને બીજે જ દિવસે કાળજવરનાં લક્ષણ માલમ પડે ને એ બધા ઉપચાર બંધ કરી દરદીને કેવળ અરામ અને લંધન ઉપર રાખવાની એને સૂચના કરવી પડે. પાછળથી વળી એને ક્ષયતું આક્રમણ થતું જાય તો વળી

તે ઉપચારમાં ફેરફાર કરે અને પૌષ્ટિક ખોરાક આપવા કહે. આમાં વૈદને તોરીતરંગી કહેવો કે સાવધાન અને પ્રામાણિક કહેવો ?

શ્રી ૦ કૅળકરે એમ સૂચવ્યું છે કે મારે સવિનય ભંગને અટકાવવો જ હતો તો મુંબઈની માલવીયા પરિષદ વેળાએ તેમ કરવામાં શોભા હતી. અધારણુ એમ કરવાથી તો હું ગમાર નહિ તોપણ ગારલ અને અસત્યાચારણી જ હત. હિન્દુસ્તાનનું વાતાવરણ મારી આંખને સ્વચ્છ જણાતા છતાં અને તેનું જ રહેવાની આશા પણ આપતું હોવા છતાં માલવીયા પરિષદમાં સમાધાનીનો માર્ગ અડચણવગરનો કરી આપવા માટે જેટલી હદ સુધી મેં મૉડરેટ ભાષ્યોનું કહેવું કબ્જા રાખ્યું તેના કરતાં વધુ આગળ જવું એ અસત્યાચારણુ ગણાત. માફ નિદાન અગર મારી ચિકિત્સા બૂલભરેલી હતી એમ ભલે સિદ્ધ કરી આપી શકાય, પણ એ ચિકિત્સાના આધાર ઉપર મેં કરેલો નિર્ણય ખોટો હતો એમ નહિ જ કહી શકાય. તેમણે ખાસ કરીને નાં વાદસરાયે કલકત્તાના ભાષણમાં ખિલાફત અને પંખજની બાબતમાં ચોખ્ખો નકાર અને સ્વરાજની બાબતમાં મળેલા ‘સુધારા’ તુરતને માટે બદલે છે એવું સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સુનાવી દીધા પછી અસહકારીઓની માગણીઓને સંપૂર્ણતાએ રજૂ કર્યા સિવાય મારાથી રહી જ કેમ શકાય ? એ માગણીઓ સ્પષ્ટમાં સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં અને તેની પાછળ રહેલી બધી ધગશ સાથે જો મેં રજૂ ન કરી હોત તો નાં વાદસરાય તેમજ મૉડરેટ મિત્રો બન્નેને મેં અન્યાય કર્યો ગણાત.

આમ તે વેળાએ સામુદાયિક સવિનય ભંગની વાત માંડી વાળવાનું કશું જ કારણ નહોતું. તેમ કરવું એ ચોખ્ખી નિર્ણયતા ગણાત. પણ ચૌરીચૌરાના બનાવે બહું વાતાવરણ ઘેર કરી મુક્યું અને રોગીની ચિકિત્સામાં મને નવો જ વિકાર માલમ પડ્યો. અને આટલું થયા છતાં રોગીને તદ્દન નિરાળો જ દેખે ઉપચાર કરવો જરૂરી છે એવું જો હું સ્પષ્ટમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જાહેર ન કરું તો હું કંટવેદ જ હું. ચૌરીચૌરાની ઘટના જણ્યા પછી સામુદાયિક ભંગ ન થોભાવવો એના જેવી નખખાઈ બીજી એકે ગણાત નહિ. હું વાયકને ખાતરી આપું છું કે ખારડોલીની તૈયારીમાં કયાશ હતી તેથી આવો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો એ વાતને ઊંટાભાર વજ્રુદ નથી. સામુદાયિક ભંગ મુલતવી રાખવાના નિર્ણયને અને ખારડોલીની તૈયારીને કશો જ સંબંધ નથી. મારા અંબિપ્રાય મુજબ ખારડોલી સરકારને લડાઈ આપવાને તદ્દન તૈયાર હતું. ‘નવજીવન’ માં તેમ જ ‘યંગ હિન્ડ્યા’માં હું અનેક વેળા જણાવી ચુક્યો છું કે ખારડોલીને હું લડતને માટે પૂરેપૂરું તૈયાર માતું છું.

માલવીયા
પરિષદમાં

સવિનય ભંગ
માફ કેમ ?

હકીકત એ છે કે સવિનય ભંગની ચર્ચા કરતાં ટીકાકારો 'સવિનય' પદ મહત્ત્વ લક્ષમાં લેતા નથી. આ અર્થપૂર્ણ અને ભારે મહત્ત્વવાળા વિશેષણ તરફ તેઓ જાણેઅજાણે દુર્લક્ષ કરે છે.

ખારડોલીના નિર્ણય ઉપર અને દિલ્હીની બેઠક દરમિયાન ચાલેલા વાદવિવાદ અને વાતચીતો ઉપર જેમ જેમ હું વધુ વિચાર કરું છું તેમ તેમ એ નિર્ણયન યથાર્થતાને વિષે તેમજ અત્યારે થકીભર આપણે નજાળા ગણાઈને લોકો તરફથી પ્રશંસા અને ટેકા જોઈ બેસીયે તેમ હોમયે તોપણ બધા પ્રાન્તોએ બધી તીવ્ર પ્રવૃત્તિએ હાથ ટુરતને માટે મુલતવી રાખવાની જરૂર વિષે મારી વધારે ને વધારે જ ખાતર થતી જાય છે.

સ્વદેશી વિં ખાદી

સ્વદેશી સમુદ્ર-
માં ફળશી

'સ્વદેશી' અતિશય જાણીતો શબ્દ છે. તે બહોળો શબ્દ છે. આવા શબ્દનું અસર સારી પણ પડે છે ને માઠી પણ હોય છે. સમુદ્ર બહોળો છે. તે ન હોય તે આપણને પાણીવાયુ જ ન મળે. પણ સમુદ્ર અગ્નિની જેમ સર્વભક્ષી છે. તેમાં મેલ તો એટલો બધો ચાલ્યો જાય છે કે તેનું માપ જ નથી, છતાં તે તો વિશુદ્ધ જ છે કહી શકાય. એટલે તેનું પાણી કાચના જેવું પારદર્શક જોવામાં આવે છે. સૂર્યનાં કિરણોમાં તેનાં શીણ હીરામોતીની જેમ ઝગમગે છે, હીરામોતીનું તેજ તેની પાસે તે દંધ જ નથી. સમુદ્ર નૌકાને તારે છે. છતાં તેનું પાણી કોઈ પીવા બેસે તો તેં ઉલટી જ થાય. પીવાનું પાણી તો કૂવામાંથી, વીરડામાંથી, નાના ઝરાઓમાંથી મીઠામ મીઠુંમળે છે. તેમ જ સ્વદેશી એ સમુદ્ર છે, મહાસાગર છે. તેના સ્હેજ પાલનદે દેશો તરી શકે છે. વ્યાખ્યામાં તે શબ્દ શોભે છે. પણ અત્યારે તો સ્વદેશીસમુદ્રમાં આપણે ઝંપલાવીયે તો આપણે ડૂબીયે તેમ છે. તે તો 'ગળ ઉપરવટ હાલ મનોર' રૂપ જો' છે.

સ્વદેશીને નામે કોઈ કહે છે, તે તો સ્વદેશી તાળાં બનાવશે કે લેશે, ચપ્પન નહિ લે. કોઈ રાજેસ ચપ્પ છોડીને ખાડાળું નકટાનું નાકે ન કાપે એવું ચપ્પ પસં કરે છે અથવા નવાં બનાવવાનો પ્રયાસ આદરે છે. કોઈને સ્વદેશી કાગળ જોઈએ કોઈને શાદી, કોઈને ટાંક તો કોઈને ટાંકણી. એમ દરેક પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વદેશ વસ્તુ માગી તેની ભાવનાને પોષે છે. પણ તેથી દેશનું કામ નથી થતું. આથી તે સ્વદેશીનું કામ ને નામ બને બગડે છે.

ધર ચણનાર પ્રથમથી જ ઝરખા, ગોખ, બારીબારણાં, રાયરચીકું ગોઠવવા નથી માંડતો. પ્રથમ તો તે પાયો નાખે છે, પછી હાવાલો ચણે છે ને જ્યારે ઘાટ થઈ રહે ત્યારે તેને આપણે કરે છે. તેમજ સ્વદેશી રચનાનું છે.

આપણે હવે સ્વદેશીનું રહસ્ય એટલે દરજ્જે સમજ્યા છીએ, તેનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ એટલો જાણ્યો છે કે હવે તેનો ખરો ને વિશેષ અર્થ આપણને મળ્યો છે. સ્વદેશીને નામે આપણે આપણને આજ લગી છેતર્યા, કંઈક ફેરશારો કર્યા. સ્વદેશી એટલે દેશમાં થયેલું કાપડ, એ પહેલું પગથીઈ હતું. પછી જોયું કે પરદેશી સૂતરને દેશમાં વધ્યું હોય તે ખર્ચ સ્વદેશી ન હોય, તેથી દેશને ધણો જ થોડો લાભ થાય.

ખીલું પગથીઈ એ થયું કે દેશની મીલમાં સૂતર કંટાણું હોય ને વણાયું હોય તો ચાલે. પણ વધુ અનુભવે જોયું કે તેથીયે ધારેલો અર્થ નહોતો સરતો. તેનું ખરાબ પરિણામ એક એ આત્મનું કે મીલના કાપડનું દામ ખૂબ વધ્યું ને આપણને કાપડની તાણ પડે એવો સમય આવ્યો.

ત્રીલું પગથીઈ એ હતું કે સૂતર તો ભણે મીલનું હોય, પણ તે હાથે વણાય તો સરસ કહેવાય. આમાં પણ આપણને સ્વદેશીનો મમ નહોતો મળ્યો.

હવે આપણે એથે પગથીએ સીખ્યા જણાઈએ છીએ કે સ્વદેશી એટલે હાથે કાંતેલા સૂતરની હાથે વણેલી ખાદી. આ વિના ખીલું બધું ખોટું ને નિરચક છે.

ખાદી એટલે રેડીયો. રેડીયા વિના ખાદી હોય જ ક્યાંથી? ખાદી એ સ્વરાજની જેમ આપણો જન્મસિદ્ધ હક છે ને કેવળ તેનો જ ઉપયોગ આપણી આજન્મ ધરજ છે. તે ફરજ અદા ન કરે તે સ્વરાજને જાણુનો જ નથી.

સ્વદેશીનો કે સ્વરાજનો હેતુ એ જ હોય—એ જ છે કે તેથી હિન્દુસ્તાનના ભૂખે પીડાતાં મનુષ્યોનાં પેટ ભરાય, હિન્દુસ્તાનમાંથી દુષ્કાળ જાય, હિન્દુસ્તાનની મહિલાઓની નીતિનું રક્ષણ થાય, હિન્દુસ્તાનનાં બાળકોને દૂધનું ટીપું મળે.

જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનમાં રેડીયો ચૂલાની જેમ સર્વવ્યાપક ન થાય ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન ફરી આપણ થાય એ હું અસંભવિત માનું છું.

ધારો કે હિન્દુસ્તાન આજે સ્વેચ્છાપૂર્વક વર્તી શકે, ધારો કે હિન્દુસ્તાને બહારથી સોંધામાં સોંધું કાપડ દાખલ થયું, હિન્દુસ્તાને વિલાયતની ને પોતાની પરિસ્થિતિનો વિરોધ વિચાર્યા વિના ‘ફ્રી ટ્રેડ’ કે મુક્ત વ્યાપાર એટલે બાધક જઠાત

સ્વદેશીનાં
ખાદી

સ્વદેશીનો
હેતુ

ધર ધર
રેડીયા

વિનાનો વ્યાપાર દાખલ કર્યો, તો આજે છે તેના કરતાં પણ હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિ ખરાબ થાય.

હિન્દુસ્તાનને કોઈ મુશ્કેલ સંધી આપે તોપણ જેમ ધરના ચૂલા કાઢી નાખવા પોષાય નહિ, તેમ જ રેંટીયો કાઢ્યો પોષાયો નથી. 'ચૂલામાં કેટલી ઉપાધિ' ! ઘેર ઘેર ચૂલા, ઘેર ઘેર અગ્નિ, એ કેટલો અનર્થ ! દરેક ગૃહિણીએ સવાર પડ્યું કે ધૂમાડો જ આવો એ કેટલો અત્યાચાર ! એવી લલચાવનારી દલીલથી હેતરાઈ આપણે ચૂલા કાઢી નાખીએ ને ગામોગામ એક જ વીથીમાં રસોઈ કરી જમીએ તો ? તો હિન્દુસ્તાનનાં બાળકો રવડે એને વિષે કોઈને પણ શંકા છે ? ચૂલાનો નાશ અર્થશાસ્ત્ર નથી. એ અનર્થવાદ છે. તેને 'અર્થશાસ્ત્રનું' માન પણ ન શોભે.

રેંટીયો બાળાને આપણે બૂખ ને વ્યભિચાર વહોર્યો છે. ચૂલો બાળકને તો મોત વહોરીયે. રેંટીયાની પુનઃસ્થાપના કરીએ તો આપણે ફરી આપણાં ખંડીયેર જેવાં થઈ ગયેલાં ઘરો દીપાવીએ.

રેંટીયા રૂપી
જાણ

તેથી અત્યારે આપણો વિશેષ અને સર્વોપરી ધર્મ ખાદી છે. ખાદી ધીની જેમ ખપવી જોઈએ. હાથે કાંતેલું સૂતર દૂધની જેમ કિંમતી ગણાવું જોઈએ. રેંટીયો એ પણ એક પૂજનીય ગાય છે. ગાય વિનાનું ઘર જેમ ન શોભે તેમ રેંટીયા વિનાનું ઘર ન શોભે. નાનામોટા કોઈ ગાયને દોહવામાં હલકાઈ નથી માનતા, તેમ નાના મોટા સર્વેએ રેંટીયો ચલાવવામાં હલકાઈ ન માનતાં ગૃહસ્થાઈ માનવી જોઈએ. ગાય તો કોઈ વેળા પાટુ મારે છે, ગાય ખાણ મારે છે. રેંટીયો તો એવો પરોપકારી છે કે તે પાટુ મારે જ નહિ; તેને ખાણ જોઈએ જ નહિ. તેની પાસેથી જીવનું દૂધ જેવું સૂતર તમારી ઇચ્છાએ લઈ શકો છો. ગાય પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દૂધ આપે છે. રેંટીયો આપણી શક્તિ પ્રમાણે સૂતર આપે છે. રેંટીયાની રક્ષા એ પણ ગોરક્ષા છે. રેંટીયાની રક્ષા કરનારે જેમાં તાણાવાણા અને હાથના જ છે તેવી ખાદીનો જ ઉપયોગ કરવો ઘટે.

પ્રાન્તિક સમિતિને ખાદીની જાહેરખબર નાખવી પડે છે તેથી હું શરમાઈ છું, દરેકે શરમાવું જોઈએ. પરદેશી કે મીલનાં કપડાં ખપે ને ખાદી પડી રહે એ કંઈ હિન્દુસ્તાનના ઉદ્યોગ લક્ષણ ન ગણાય. જવ મેલીને કુશકા ખાવા જેવો એ ચાલ થયો.

રેડીયાના હિદાર વિના ગાયની રક્ષા લગભગ અસંભવિત થઇ પડી છે. હિન્દુસ્તાનના ખેડૂતોની પાસે દ્રવ્ય નથી તેથી તેઓ પોતાનાં દેાર વેચી કાઢે છે અથવા તેમને ભૂખે મારે છે. હિન્દુસ્તાનના માણસો જમ દુખળા છે તેમ તેનાં દેાર પણ દુખળાં છે, કેમકે હિન્દુસ્તાનની હાલત દીવાળીઆની છે. હિન્દુસ્તાન પોતાની મૂડી ઉપર નભે છે. તેની મૂડી દહાડે દહાડે ઘટતી જાય છે. હિન્દુસ્તાનને પૂરતો પ્રાણુવાયુ નથી મળતો તેથી તેનો શ્વાસ રૂંધાય છે. હિન્દુસ્તાન ઓછામાં ઓછા ચાર માસ અનિચ્છાએ નિરુદ્ધ રહે છે. આમ જોને નિરુદ્ધ રહેવું પડે તેનો નાશ જ સંભવે. કરોડો માણસને પોતાનાં ખેતરોમાં પૂરણી રૂપે તો રેડીયાનો જ હિંમત છે. બીજો નથી જ.

રેડીયા અને
મારકા

મારી નોંધ

મહાસભાનો કર

જોની આજુ ચાલે તેનો દર હમેશાં ચાલે છે. હિન્દુસ્તાનનાં મોટાં મંદિરો છે તેને ભાવિક લોકો વચ્ચે મહેનતે નિભાવે છે. કાશીવિશ્વનાથની ઉપર સોનાનો કળચ છે તેને સાર કંઈ સ્વયંસેવકો નહોતા નીકળી પડયા. શ્રદ્ધાળુઓએ પોતાની મેળે દાન આપ્યું. અમૃત-સરમાં શીખ મંદિરમાં આરસની છા છે, ચાંદીના દરવાજ છે, ધુમટ પર સોનું છે તેથી સુવર્ણમંદિરને નામે ઓળખાય છે. એમાં જે ધન છે તે પણ ભાવિક શીખોએ પોતાની ઇચ્છાએ આપેલું. આલેશાન મસજિદો જે આપણે જો જો જોઈએ છીએ તેના પૈસા પણ ચચર ઉધરાળ્યે મળ્યા હોય છે. તેમ જ મહાસભાનું હોલું જોઈએ. જે મહાસભાને લોકો ધર્મનું ને કર્મનું સાધન માનતા હોય, જે મુસલમાનો માનતા હોય કે મહાસભારાજ્ય એટલે ખિલાફતનો છૂટકારો ને મુસલમાનની સ્વતંત્રતા, જે હિન્દુઓ માનતા હોય કે મહાસભારાજ્ય એટલે ગાયની રક્ષા ને હિન્દુની સ્વતંત્રતા, જે પારસી માનતા હોય કે મહાસભારાજ્ય એટલે અગિવારીની રક્ષા ને પારસીની સ્વતંત્રતા, જે હિન્દુસ્તાનના ખ્રિસ્તી યહૂદી તેમ જ માનતા હોય તો તેઓ બધા પોતાનો સ્વાર્થ કે ધર્મ સમજ મહાસભાને નિભાવે. મહાસભાને નિભાવવી એટલે તેને કર તો આપવો જ. જે એ સંસ્થા લોકપ્રિય હોય તો તેને ધનની ખાટ ન જ હોવી જોઈએ. લોકની એ માનીતી સંસ્થા છે કે નહિ તે ખચર શોડી જ પ્રવૃત્તિમાં પડી રહેશે.

મહાસભાનો
કર

આ વેળા મહાસભાએ કર જ નાખ્યો છે. એક કર તો હતો જ—જેઓ તેમાં સભા-સદ થાય, મતદાર થવા હમ્મ છે તેમણે દર વર્ષે ચાર આના આપવાના છે તે. બીજો કર બધા સભાસદ હોય કે ન હોય—નોકરવર્ગ પણ—જેઓ મહાસભાને પસંદ કરે તેઓ આપે,

જેઓ તિલક મહારાજને પૂજે છે તે આપે, જેઓ એમ માને છે કે તેમના નામનું મોટામાં મોટું સ્મરણ સ્વરાજ મેળવવું તે છે, તે આપે.

તે કર અથા વર્ષની દરેકની આવકનો સોએ એક રૂપીયો છે. એટલે જને વર્ષના સો રૂપીયાનો ખચાર હોય તેની પાસેથી મહાસભા એક રૂપીયો માગે છે. આ દર હળવામાં હળવો ગણાય. સરકાર ચોપડા તપાસે છે, મહાસભા હ્રદય તપાસશે. જેની નેટલી આવક હોય તે પ્રમાણે તે મહાસભાને દફતરે કર પહોંચાડી આપે.

પણ આ લેખ લખવાનો મારો હેતુ કંઈક અંગત છે. ‘નવજીવન’ની નકલો લગભગ ૩૫૦૦૦ દર અઠવાડિયે ખપે છે. એક નકલના ઓછામાં ઓછા વાંચનાર ત્રણ જણને ગણીએ તો ૧૦૫૦૦૦ વાંચનાર થયા. હું તો તેઓની પરીક્ષા લેવા ઇચ્છું છું તેઓને જો મહાસભાનું કાર્ય પસંદ હોય તો તેઓ તેનો દર ‘નવજીવન’ મારફતે મોકલી આપે. દરેક જણ પોતપોતાનો દર મોકલી આપી શકે છે, અથવા દરેક શહેરના ‘નવજીવન’ના વાંચનાર પોતાના મિત્ર પાસેથી—અન્યથા પાસેથી નહિ જ—મેળવી ‘નવજીવન’ ઓફિસે પહોંચતો કરે. તેની પહોંચ ‘નવજીવન’માં દરેક અઠવાડિયે સ્વીકારવામાં આવશે ને તે નાણું પ્રાન્તિક સમિતિના મન્ત્રીને પહોંચાડવામાં આવશે.

સહુ પ્રામાણિકપણે પોતાની આવકનો ભાગ આપશે. વધારે તો ગમે તેરલા આપે, ઓછા કોઈ ન આપે. ઓછા આપનાર ભેટ તરીકે ગમે તે મોકલે, દર તરીકે તિલક સ્વરાજ ફાળામાં તો સેંકડો રકો ઓછામાં ઓછા આપે; વધારે મરજીમાં આવે તેટલું આપે. વધારે આપી શકનાર વધારે તો મોકલે જ, કે જેથી નહિ આપનારના બદલો મહાસભાને મળી રહે. વધારે આપનાર ખીજની વતી આપે છે એમ ગણી લેવાય.

આ પૈસાના ઉપયોગ તો અત્યારે ત્રણ જ મુખ્યત્વે હોય. જેની દૃષ્ટા હોય તે પ્રમાણે તેને આંકી શકે છે. બાદી અથવા રીવાજવાદ, કેળવણી ને અન્યજનોના. આ વર્ષે કેળવણીનું કામ સરસ પાયા પર મુક્યે જ છૂટકો છે. સરકારી નિશાળમાં હામરો એક પણ હોય તેને હું આપણી શરમ ગણું. આપણી નિશાળોને સારી કરીને આપણે દરેક બાળકને એવી શક્તિથી છીયે. એક પણ બાળક નિશાળમાં ન જનાર હોય તે પણ આપણને શરમાવાનું ગણાય.

આ બન્ને વિસાગ એવા છે કે પ્રામાણિકપણે ચાલે તો દર આપનારને અને પ્રબંધમાત્રને કરનું દસગણું વળતર સહેજે મળે. ગયે વર્ષે ગુજરાતે પંદર લાખ રૂપીયા આપ્યા તેનો ઉપયોગ આ બે ભાગમાં મુખ્યત્વે થયો છે. આ વર્ષે તેમાં વધારે પૈસા જોઈશે, ઓછા નહિ. અને તે ઉપરાંત અન્યજનોસેવામાં આ વર્ષે વધારે પૈસા રોકવા જ પડશે. તેથી જો મહાસભાના કાર્યથી ગુજરાતીઓને સન્તોષ થયો હોય તો તેઓ વધારે પૈસા આપશે પણ ઓછા નહિ. ઉદ્યોગવામાં ઓછી મહેનત કરાવશે. મહાસભાની આજુબી આ પ્રથમ કસોટી છે. મારી ઉમેદ છે કે કોઈ કોઈની રાહ જોયા વિના પોતાની મેળે આ દર ભરવાનું શરૂ કરી દેશે.

સહએ યાંક રાખતું કે પ્રાન્તિક સમિતિના હિસાબ તદ્દન ચોખ્ખો છે. તેની તપાસ પણ સ્થાનિક ને મહાસમિતિના એમ બે હિસાબચાકશીએ કરેલી છે ને હિસાબ વખતે વખત બહાર પડ્યો છે.

અમદાવાદની મ્યુનિસિપાલિટી

મ્યુનિસિપાલિટી લોકને હાથ છે, સત્તા કમિટીને હાથ છે. જ્યારે સરકારે કમિટી નીમી ત્યારે મ્યુનિસિપાલિટી રાષ્ટ્રીય થઈ, કારણકે લોકોએ નીમેલા પ્રતિનિધિઓના સરકારની સાથેના સંબંધ વૃદ્ધિ.

અમદાવાદની
મ્યુનિસિ-
પાલિટી

આ બનાવને બે દૃષ્ટિએ જોઈ શકાય. સરકારે મ્યુનિસિપાલિટી બંધ કરી એને આપણે આજુબાજુ અનિષ્ટ પરિણામ ગણીએ તો મ્યુનિસિપાલિટી રાષ્ટ્રીય થઈ ન ગણાય, પણ લોકસત્તા છીનવી લેવાઈ ગણાય. જો આપણે એમ માનીએ, અને એ જ બરોબર છે, કે કાં તો સરકાર મ્યુનિસિપાલિટીને વશ થાય અથવા તો મ્યુનિસિપાલિટી બંધ કરે એ જ આપણી નેમ હતી, તો મ્યુનિસિપાલિટી સ્વતંત્ર એટલે રાષ્ટ્રીય થઈ ગણાય.

બરોબર રાષ્ટ્રીય થઈ છે કે નહિ એની પરીક્ષા શહેરીઓને હાથ છે. જો પ્રતિનિધિઓના શહેરીઓ વિશ્વાસ કરે, તેમની માનકને શરેરનું કામ લે તો મ્યુનિસિપાલિટી રાષ્ટ્રીય થઈ છે. જેમા તે પોતાની સ્વન વ્રતાના સહેલ ઈથી કપયોગ કરી શકે છે તેમાં પણ જો શહેરીઓ કમિટીને વશ થાય તો મ્યુનિસિપાલિટી સરકારને ગદ્ય એમ ગણાય.

શહેરીઓના હાથમાં જ તેઓની અને તેઓના પ્રતિનિધિઓની લાજ છે એક માણસ બીલને તેની મરજી વિરુદ્ધ વશ નથી જ કરી શકે તો એ અચ્ચિત્ત સિદ્ધાન્ત છે. એટલું ખરું છે કે હવેનાં દાખલામાં આપણને એમ જ લાગે છે કે માણસ બળાત્કારે કામ કરે છે. મને કોઈ મોતને ડર નીપલવી મારી પારો કામ કરાવે ત્યારે આપણે તેને બળાત્કાર ગણીએ. પણ જો મને મરતાં આવડે તો મારી પારો કોણ શું કરાવી શકે? તેથી મેં મારી મરજી વિરુદ્ધ કંઈ કર્યું ન ગણાય. પણ રૂઢિ એની છે ખરી કે જ્યારે માણસ શારીરિક બળને વશ થઈ કંઈ કાર્ય કરે છે ત્યારે તેણે તે વગર ઇચ્છાએ કર્યું એમ આપણે કહીએ બીજે. વસ્તુતાએ તેમ નથી. આત્મા પોતાને બાંધે છે ને છાડે છે.

તકરાર તો કેળવણીની હતી. દીવાળની, પાયખાનાં, પાણી, વગેરેમાં મ્યુનિસિપાલિટી સરકારને અનુકૂળ થવા જ ઇચ્છતી હતી. રસ્તાના દીવા સરકાર કરે તેથી આપણને બારે નુકસાન ન હતું. આપણું બાળકોનાં હૃદયમન્દિરમાં સરકાર જ્યોતિ પ્રગટાવે અથવા તેમનાં મગજને સરકાર ઘોળે એ આપણને અસહ્ય હતું. એ જ્યોતિ અને ઘોળ સ્વાભાવિક ન હતાં. તેથી આપણે કેળવણીને રાષ્ટ્રીય બનાવી. આ જ વિષય ઉપર ‘હા’ને ને ‘ના’ને વેર થયું. આમાં શહેરીઓ સર્વોપરી રહી શકે છે. રસ્તા સરકાર સાફ કરે તો ભલે કરે. રસ્તા કંઈ આપણે સાફ કરવા તેને ત્યાં મોકલતા નથી, પણ બાળકોને તો આપણે મરજી નિશાળોમાં મોકલીએ

ત્યારે જ સરકાર તેઓને બાણાવે. એટલે કેળવણીની બાબતમાં શહેરીઓ વિચાર માત્ર કરે તો તેની સ્વતંત્રતા પૂરી રીતે નળવી શકે છે.

મને દિલ્લીથી આવતાં સાંભળીને હર્ષ થયો કે લગભગ સાત ઢબ્બર બાળકોને સારું સુમારે પાંત્રીસ શાળીય શાળાઓ તો સ્થપાઈ ચૂકી છે ને હજી બીજી સ્થાપવાની સગવડ ચાલી રહી છે. મારી ઉમેદ છે કે કમિટીની એટલે સરકારી નિશાળોમાં એક પણ બાળક કે બાળા નહિ રહે.

જે શહેરીઓ ઇચ્છે તો એક પણ બાળક કે બાળા સરકારી નિશાળમાં ન જ નબ. કેટલુંક કામ આપણી આળસે કે બેદરકારીએ બગડે છે. શહેરીઓ પોતાનાં બાળકોને વિષે તો બેદરકાર ન જ રહે એમ આપણે ઇચ્છીએ. તેમાં પૈસાનું અને સારી કેળવણીનું જ કામ છે. કેળવણીનો કાણુ પોતાના હાથમાં રાખે તો જાણમાં જાણે પૈસે સારામાં સારી કેળવણી બાળકોને આપી શકાય તેમ છે.

જે માળાપોએ પોતાનાં છાત્રોને સરકારની શાળામાંથી હટાડી લીધાં છે, જેઓએ પોતાનાં મકાન આપ્યાં છે ને જે શિક્ષકોએ સરકારી નોકરી છોડી છે તેઓને હું ધન્યવાદ આપું છું. તેઓ આરંભેલું કામ પૂરું કરશે ને આગળ વધારશે એમ હું હમેદ રાખું છું.

શહેરીઓના પૈસા કમિટિના હાથમાં જશે; કરો અપારો. આ બાબતની ચર્ચા અત્યારે ન કરવા મારી બલામણુ છે. કેળવણીના કાર્યને સંપૂર્ણતાએ શહેરીઓ પાર ઉતારે તો તેઓની સંપૂર્ણ જીત થયેલી હું તો માનીશ. તે કાર્યને પૂરું કર્યા પછી બીજી લડાઈમાં પડવું થાય જણાશે. અત્યારે બીજી લડત ઉપાડતાં આ મોટામાં મોટા કાર્યને ધક્કો પહોંચવાનો સંભવ છે. વળી બીજાં કાર્યો ઉપાડતાં ઝેર વધવાનો સંભવ છે. કેળવણીનું કાર્ય પણ મીઠાસથી, ખજભજાટ થયા વિના ઉઠેલી શકાય તેમાં શોભા છે. એ કારભાર સ્વતંત્ર રીતે શહેરીઓ ચલાવી શકે ને તેમાં કયાંયે બળાત્કારનો દરજ્જો કે અદરજ્જો રીતે ઉપયોગ કે દેખાવ ન થયા હોય તો એ દાખલો જોવાતેવો નહિ ગણાય.

વેપારીઓની ચિંતા

વેપારીઓ-
ની ચિંતા

એવું જોવામાં આવે છે કે વેપારીવર્ગ અત્યારે ગભરાઈ રહેલ છે. તેઓને લાગે છે કે ચાલુ લડતથી વેપારનું સત્યાનાશ વળશે. આ વિચાર બરોબર નથી લડત કંઈ પાર કે વેપારીઓની સામે નથી પણ વેપારને સાર છે. આજે વેપારીઓ સો રૂપીયાની પાછળ વાર પાંચ કમાય છે ને બાકીના તેઓ બહાર મોકલે છે. આ લડત સફળ થયે વેપારીઓ સો રૂપીયા પોતે રાખશે અથવા પાંચ પોતે રાખી પંચાણું ગરીબોનાં ઘરમાં પાખશે.

વેપારીઓએ માત્ર નિર્ભય બનવાની જરૂર છે; થોડી અદા રાખવાની જરૂર છે ને થોડું સાહસ ખેડવાની જરૂર છે. સરકાર કંઈ વેપાર કરાવે છે તેવું નથી. સરકાર તો ગુલામી અને બહુ તો દલાલી કરાવે છે. જો એક દિલ્લીને કરોડપતિ થવા દે છે તો તેની પાછળ

યુરોપમાં સો કરોડપતિ બતાવે છે. આ સીધો હિસાબ જે વેપારી સમજે તે તો આ લડતમાં પૂરું હંપલાવે અને જે વેપારીનું પોતાનો પાઠ પૂરો બજાવે તો લડતનો અન્ત વહેલો આવે ને તેઓ તથા દેશ શાન્તિથી પોતાનું કાર્ય કરતા થઈ જાય.

કાપડના વેપારીએ વધારેમાં વધારે હિંમત બતાવવાની રહી છે. વિદાયતી કાપડનો ને બીજાના કાપડનો વેપાર છોડી તેઓએ વિશુદ્ધ ખાદીનો જ વેપાર કરવો જોઈએ. ખાદીનો વેપાર પણ પ્રામાણિકપણે ખૂબ ચાલી શકે છે; ને તેમાં સેકંડો પોતાની આજીવિકા મેળવે ને લોકકલ્યાણ થાય. વેપારી સમ્યક્ ન જ જાણે છે કે એમ તો માનવાનું કારણ નથી જ. અનુભવથી વેપારીઓ જોશે કે જે તેઓ પોતાના લોકની મર્યાદા બાંધે તો તેઓને અસત્યનો આધાર લેવાની કશી જરૂર નહિ પડે.

તા. ૧૨-૩-૧૯૨૨

ફત્ત ગનૃત્ય

હિન્દી સરકારના નવા વરસના બજેટમાં મીઠા જેવી ચીજ પરનો કર બમણો થયો અને હાંદગીની ખીજ જરૂરી વસ્તુઓ પર એ કરના બોજ પડ્યા એ ખીના ઉપર ચારેમેરથી આટઆટલા આ બંધા નિષેધ અને ફિટકારના વર્ધાવ શા ? આશ્ચર્ય બતાવાઈ રહ્યું છે કે લશ્કરી ખર્ચેને સારૂ ખાસક કરોડ જેવડી રાક્ષસી રકમ રજૂ કરતાં હિન્દી સરકારના ખજાનચી સાહેબને મ્હોડાની માફી સરખી જરૂરી નથી ભાસી. હકીકત તો એ છે કે જે કર્યા વિના છૂટકો નથી તેન સારૂ માફી શી માગવી ? પ્રજામાં પોતાપણાનું બાન વધતું જાય તેમ તેમ તેની ઉપરના લશ્કરી બોજ વધારે જ છૂટકો. હિન્દમાં નબાવવામાં આવતાં લશ્કરો હિન્દના રક્ષણને સારૂ છે શું ? એ તો આ હતભાગી દેશને ચૂસી ખાનારા વેપારી અંગ્રેજોનો પાશ હિન્દને ગળે બળાતકારે ધાલવાને સારૂ છે. આ દીવા જેવું ઉઘાડું સત્ય છે. મૉન્ટેગ્યુ સાહેબે નિર્લજ્જ છતાં પ્રામાણિક રીતે એ કબૂલ કર્યું છે. બંગાળના વેપારી એમ્મરના નિવૃત્ત થતા પ્રમુખે આ વાત કબૂલ કરી છે; મુંબઈના ગવર્નર સાહેબે પણ કરી છે. એ લોકને આપણી જોડે વેપાર કરવો છે, અને તે આપણને પોસાય તે શરતોએ નહિ, તેમને પોસાય તે જ શરતોએ. આ લશ્કરી ખર્ચનો મુકો આપણને ખુલ્લો મારવામાં આવે કે મોજવાળા હાથે મારવામાં આવે, પરિણામ એકનું એક જ છે. એ મોજા તે આપણી ધારાસભાઓ છે. મુકો આપણને હળવો વાજે એ ખાતર મોજાની પણ આપણે જ કિંમત આપવી રહી. સુધારા આપણી છાતી

લશ્કરી ખર્ચનો મુકો

વળગાડની જેમ દાખી રહ્યા છે. હળરો દોષોનો એ સુધારા દાંકપીછાડો કરે છે — શેઠી શોપનારા મીઠાના કર જેવા દોષોનો સુધારો.

એમનું કહેવું છે, ‘તમે જન્મ મારો છો; હિન્દુસ્તાનના અમે ધણી છીએ અમે ધણી રહેવાના.’ આપણને લાગે છે કે આપણું કલ્યાણ પણ બીજા શેમાં છે ? આપણું એકબીજાનું એકબીજાથી રક્ષણ કરનાર બ્રિટિશ આવડાંની શક્તિ આપણી વચ્ચે રહ્યા વગર આપણે આપસમાં લડીવડી કપાઈ ન મર્યા ? આમ આપણા સગા ભાઈએને હાથે મરવાની બાંકે આપણે ગુલામીમાં સુખ માનતાં શીખ્યા છીએ !

હપતે હપતે
સ્વાતન્ત્ર્ય !

આવી કાંઈકિલો અને વડી ધારાસભાઓના માયાવી પુરખા નીચે છૂપાયેલી કાતીલ આપણીની આજુ નીચે રહેવા કરતાં કોઈ સિપાહીરાજની આજુ નીચે રહેવું હળર દરજ્જે બહેતર છે. આ તો હપતે હપતે મરવાનું છે, અને મોતનો ખરચ વધાર્યો જવાની વાત છે. અને જો આપણને જીવતર આટલું વહાલું છે તો પછી બહેતર છે કે તેમ આપણે સાફ સાફ કહી દઈએ, અને ‘ધમ્મે ધમ્મે સ્વતન્ત્રતા મેળવી રહ્યા છીએ’ એવો ડે.ળ કરવાને બદલે ઉઘાડી, બેલરમ આપણીને આપણે વશ થઈએ. હપતે હપતે સ્વાતન્ત્ર્ય મૂળ્યાં કદી સાંભળ્યાં છે ? સ્વાતન્ત્ર્ય એ જન્મના જેવી ક્રિયા છે. જ્યાં સુધી આપણે સંપૂર્ણ સ્વતન્ત્ર નથી ત્યાં સુધી ગુલામ છીએ. જન્મમાત્ર એક ક્ષણમાં જ થાય છે.

મહાસભાને
૬૨

મહાસભાનો આવડો ડર એ તુરત જન્મનારા સ્વાતન્ત્ર્યના ડર સિવાય બીજું શું છે ? મહાસભા એક જીવતી જગતી બીપણ અક્તિ થઈ પડી છે. એના પ્રાણ કીધે જ છૂટકો—કાયદેસર લેવાય કે બેકાયદે લેવાય તેની શિકર નહિ. કોઈ ને કોઈ પ્રકારે પણ જો પ્રજાને પૂરતી થયેરાવી મુકાય તો વળી પાછું એકાદ સૈંકા સુધી નચિન્તપણે ચૂનવા ચરી ખાવાનું ચાલુ રહે. ખુદ હિન્દુસ્તાનના શરીરમાં એટલો વધુ વખત કશું ચૂનવા સરખું ગદે કે નહિ, અગર તો દિનપ્રતિદિન વધતા જત બોળ તળે પ્રજા આખી માખીઓની પેરે મરી ખૂટે એ જુદી વાત છે. માણસ નાજીયેર ખાવા બેસે છે ત્યારે કોપરાની દયા ખાવાનું એનું કામ નથી હોતું; વાટી કોતરીને પૂરી કરે છે એટલે કાચલી ગમડાવી મેલી પેટ હાથ ફેંવે છે. આપણને એમાં કશુંયે અગુગતું નથી દેખાતું. વેપારી પણ નિરાધાર ધરાકને મૂંડવામાં પાછું વાળીને જોવાની જરૂર નથી મણુતો. એમાં નિષ્કુરતા વળી કેવી ? હૃદય હોય ત્યાં દયાનિર્દયતાની વાત. હૃદય જ જ્યાં નહિ ત્યાં શી વાત ? વેપારી બન્ને મૂંડાય તેટલું મૂંડે ને એક ધરાક પૂરું થયે પાછો ફરીએ નીકળે, એ જ વેપારની રીત.

ધારાસભાવાળાઓ તેમનાં માથાં ને બંધ્યાંના બૂખ્યા, પ્રધાનો તેમના પગારના બૂખ્યા, વડીલો શીના બૂખ્યા, ફરીઆદીઓ હુકમનામાંના બૂખ્યા, માથાપો પોતાના છોકરાઓને ઝટ નોકરીઓ મળે એવી કેળવણીના બૂખ્યા, લખપતિઓ કરોડ કરવાના બૂખ્યા, અને બાકીના સૌ છીડાની માફક ભલે રહેવાય પણ કચરાતાં અટકાવાય તો સાફ એવી વૃત્તિથી બાવલી શાન્તિના બૂખ્યા. આપું કુંડળું પેલી મધ્યવર્તી ટોળીની ૧૨તું કુદડી ફરે છે. સૌ કોણ કુદડીમાં ચકચૂર છે. તેમાંથી છૂટા પડવાની વૃત્તિ કોઇની નથી. અને તેથી જેમ જેમ કુદડી ૧૨નારાઓની ગતિ વધતી જાય છે તેમ તેમ ફરનારાઓનો હર્ષ-ભાદ વધતો જાય છે. પણ આ નૃત્ય વિનાશકાળનું ૧૨તું નૃત્ય છે અને તેનાં હર્ષ અને હન-ભાદ ધડીભરમાં મરનારા દર્દીની તૂટતી નાડીઓના હજાળા છે.

આ નૃત્ય ચાલુ રહેશે ત્યાં સુધી દેશ ઉપરના ખરચના બોજ વધતા જ જવાના. અસહકારને લીધે આટલું બધું ખર્ચ કરવું પડ્યું છે એમ કહી અસહકારીઓની ધરખમ ખાંધ ઉપર એની જવાબદારી નાખવામાં આવે તો હું તાશુખ ન થાઉં. તેમને માટે તો એક જ માર્ગ છે. જે કંઈ વધારા થાય તે તરફ, ચિત્તને ક્ષોભ પામવા ન દેતાં પોને સ્વીકારેલા ધર્મ ઉપર કાયમ રહીને શાન્ત વૃત્તિથી એવું. એ બધું અટકાવવાનો, એ બધું અટકવાનો એકમાત્ર માર્ગ અહિંસા છે, કર્ણભૂકે અહિંસાધર્મપાત્રનનાં મોટામાં મોટા અંશ એ વાતમાં રહેલો છે કે જે વ્યવસ્થિત પશુખળના આયોજન ઉપર આ સંસ્કાર પોતાનું આપું ચલુનર ચણ્યું છે એ પશુખળની બાગીદારીમાંથી પ્રભુએ નીકળી જતાં શીખવું. જે પશુખળને જ રસને સરકારની બરોબરી કરીને આપણે એને હંસાવવા નીકળીશું તો તો આપણા વિરોધીના કરતાંયે વધુ મોટાં ખર્ચોના બોજમાં આપણે ઉતરવું પડવાનું. પેલા ચક્ષરમાં કુદડી ફરનારા નતકોની તેમના આવી રહેલા અન્તકાળને વિષે કદાચ આપણે આંખ ન ઉઘાડી શકીયે, તોપણ પ્રભુ, જે આજે તેમાં ભાગ લઇ રહી છે અને કહેવાતી સુલેહશાન્તિને ખાતર પોતાની સ્વતન્ત્રતા અને આઝાદીને વેચી રહી છે તેને તો આપણે અલખત સમજતી શકીયે. આમ કરવાનો માર્ગ એ જ છે કે સ્વતન્ત્રતા મેળવવાનો એકમાત્ર માર્ગ અહિંસા—ગુલામને માથે લઈપેલી ફરજિયાત અહિંસા નહિ પણ ચૂસાની, આઝાદની સ્વેચ્છાપ્રેરિત અહિંસા—જ છે એ વાત આપણે પ્રબળે ઠસાવીયે.

વિનાયક
કાળજી
પતંગનૃત્ય

એક માર્ગ
માર્ગ
અહિંસા

જો હું પકડાઉં—

પકડાવાની
અર્થવા

મારા પકડાવાને વિષે વળી યમ ઉઠી છે. સરકારે ઠરાવ્યા મુજબ મધ ૧૧મી કે ૧૨મી ફેબ્રુઆરીએ અને ન પકડવામાં આવ્યો એ કેટલાક સરકારી અમલદારોની દૃષ્ટિએ સરકારની મોટી ભૂલ થઇ. તેમના અભિપ્રાય મુજબ બારડોલીના નિર્ણયની સરકારે નક્કી કરેલા કાર્યક્રમ ઉપર અસર પડવા દેવી જોઇતી નહોતી. એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે અને પકડીને દેશપાર કરી દેવા સારું વિલાયતમાં કેટલાકોએ જ ઉપાડો લીધો છે તેની સામે સરકારથી હવે વધુ ઝીકે ઝલાય તેમ નથી. અને પોતાને પણ લાગે છે કે જે સરકાર લોકો પાસે કાયદાના વ્યક્તિગત અગર સામુદાયિક ભંગ કાયમને માટે છોડી દેવડાવવા માગતી હોય તો અને ન પકડવાની હા ધરીને પણ સરકાર શું કરે ?

ચોમેર
હિંસાચિત્તિ

બારડોલીમાં મહાસબાની કારોબારી સમિતિને સવિનય ભંગ મુલતવી રાખવાની સલાહ મેં એટલા સારૂ આપી કે એવો સવિનય ભંગ સવિનય રહેત નહિ, અને આજે હું બધા પ્રાન્તિક કાર્યકર્તાઓને પણ વ્યક્તિગત સવિનય ભંગ સિદ્ધે હાલ મુલતવી રાખવાની જે સલાહ આપી રહ્યો છું તે પણ એટલા જ સારૂ કે એવો કોઇ પણ ભંગ અત્યારે સવિનયથી નહિ પણ અવિનયથી જ થઇ પડે એ હું બાંધું છું; અને શાન્તિનું વાતાવરણ એ તો સવિનય ભંગનો આસોડ્ડાસ છે.

દેશમાં આજે ચોમેર અશાન્તિ અને હિંસાચિત્તિ ફેલાઇ છે અને ચૌરીચૌરા જેવાં રમખાણો કરી ન થવા દેવા ખાતર સંયુક્ત પ્રાન્ત જેવાની સરકારને વધારાની પોલીસ રાખવી પડી છે એ મારા જેવાને સારૂ તો મોટી ભોંડપની વાત છે, હું નથી કહેતો કે જે જે અત્યાચારો બન્યાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે તે બધું જ બન્યું છે, પણ એ પ્રાન્તના કેટલાક ભાગોમાં અશાન્તિ અને હિંસાની વૃત્તિ વર્તી રહી છે એને લગતો જે બધો પુરાવો રજૂ થયો છે તે તરફ કોઇ રીતે આંખ મીંચાય તેમ નથી. દાખલા તરીકે પંઞ હૃદયનાથ કુંઝર જેવાને મારી જોડે ગમે તેવા રાબદ્દારી મતભેદ હોય તોપણ તેમને હાથે ધરાદાપૂર્વક ખરાનું ખેડું થાય એમ હું ન માનું. હું એમને જાહેર કામોમાં એક બારે બાહોશ કાર્યકર્તા બાંધું છું. એઓ રહેજે પ્રવાહમાં તણાય એવા નથી. તેથી એમના જેવો માણસ ઉઠીને બ્યારે કંઈક કહેવા લાગે છે ત્યારે તરત માંડે લક્ષ તે તરફ ખેંચાય છે. આથી તેમના સરકારપક્ષી વધણ સાથું જોઈ તેમની ન્યાયયુદ્ધિને ગમે તેટલી ખરડાયેલી ગણીયે તોપણ ચૌરી-

ચૌરાના હત્યાકાંડ ઉપરનો તેમનો અહેવાલ બકવાદ મણી નાખી દઇ શકાય તેમ નથી. તેમ સંયુક્ત પ્રાન્તના લોકોની નોખાની વૃત્તિ અને નાદાનીબરી અરાબકતાનું ખ્યાન આપનારા જાનીદારો તેમજ બીજાઓ તરફથી અને મળેલા કામગીરી તરફ પણ હું દુર્લભ કરી શકું નહિ. બગેલી મદાસભાસમિતિના મંચીનો પણ ત્યાંની હકાશતનો અહેવાલ મારી સામે પડ્યો છે, અને એ જો સાચો હોય તો એટલું ખુલ્લું છે કે જેકે સરકારી અમલદારો તો પાગલ બન્યા જ અને ગુસ્સામાં આંધળા બનીને પોતાનું માન જુલ્યા, પણ આપણે નિર્દોષ રહ્યા નથી. સ્વયંસેવકોના સંસ્વસમાં વિનય નહોતો. સૌ પહેલાં તો આપસમાં ત્રિવ મતભેદ થયા છતાં તે કાલમાં આવેલું, અને જેકે તેમાં એકલા થયેલા લોકોનું વલણ તોફાની નહોતું છતાં એ આપા સરવસનો જુરુના નિઃશંક્ય તોફાની હતો. આપણા હેતુની દૃષ્ટિએ તદ્દન બીનજરૂરી અને આપણા સવિનય બાંધના શુકન તરીકે માણે જ શોભે એવો આપણી કમજોરીના એ એક બેહુરો દેખાવ હતો. અમલદારો આ બધું છતાં વધુ સારાં બલજૂથી સંસ્થાને જેકે કામ લઈ શકત. સ્વરાજના વાવરાની આપતમાં તેમણે દમ્બ કચ્છી નહોતી બેળી, શહેરોવારને શહેરની મિલકત ગણીને તેનો ઉપયોગ શહેરી મંડળની પરવાનગીથી મદાસભાની એકિસ તરીકે મહિનાઓથી થતો આવ્યો હતો એ સાચું બેઠ્યે તેવો ઉપયોગ ચાતુ રહ્યા દેવા સામે વાંધો નહોતો લેવો બેઠતો એ બધું સાચું; પણ અમલદારવર્ગને તો સાદી સમજણ અગર સામાન્ય વ્યવહારમુદ્દિનું શ્રેય સુધાં આપતા આપણે કેટલાકાના બંધ થયા છીએ. ઉલટું એમની તરફથી તો નવી આપણી અને ડિંસા સિવાય બીજા કશાની જ આજ્ઞા કરતા નથી એટલા સાફ તો આજે આપણે એમની સામે ઉઠ્યા છીએ. અને આમ જો અમલદારો તરફથી બાબતું કશું જ પ્રગટે એમ નથી એમ આપણે જાણતા હતા તો આપણું કામ હતું કે એવાં ઉરકેળી ઉભી કરે તેવાં સરવસો કે દેખાવો કાલવામાં ન પડવું. સંયુક્ત પ્રાન્તની સરકાર 'કાળો વાધ' કરી રહી છે, અમલદારવર્ગ આપાનું ચૌરીચૌરાના હત્યાકાંડથી ચૂકી વાળું છે, એ બધી દલીલ આપણે માટે નવું એવું કશું જ નથી. મારો મુદ્દો એટલો જ છે કે આપણે એમને કશું બહાનું સરખું નથી આપ્યું એવો દાવો કરી શકવાની હવે આપણી સ્થિતિ ન રહી.

આમ સવિનય બાંધ મુલતી રહ્યો છે તે આપણા પોતાના દોષના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે. પણ જો દેશનું વાતાવરણ સ્વચ્છ થઇ જાય, જો 'સવિનય' પદનું મહત્ત્વ લોકોને હોય પૂરેપૂરું ઈસી જમને મન વર્તન બનેથી તેઓ અહિંસક બની જાય, અને ત્યારે પણ સરકાર પ્રજાની ઇચ્છાને માન આપતી નથી થઇ એવું જો હું

સવિનય
બંધથી ન
દેશય

જોઈશ તો ત્યારની જરૂર મુજબ વ્યક્તિગત અગર સામુદાયિક સવિનય ભંગની હિમાયત કરનાર હું સૌમાં પહેલવહેલો હોઈશ એ વિષે મારા મનને છાંટાભાર શંકા નથી. જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનની પ્રજા પોતાનો જન્મસિદ્ધ હક છોડી દેવાની હચ્છા બહેર ન કરે ત્યાં સુધી એ ધર્મમાંથી છૂટી શકાય તેમ નથી.

સવિનયભંગ
અને અંગ્રેજો

અંગ્રેજ લોક જેઓ જન્મથી જ લડવૈયા છે તેમનામાંથી લોકોને ન્યારે હું સવિનય ભંગની લડતને વખોડતાં અને કેમ જાણે તે કોઈ આસુરી ગુન્હો હોય તેમ પૂરી કડકાઈથી તેની ખખર લઈ નાખવાની હિમાયત કરતા જોઉં છું ત્યારે મને તેમની પ્રામાણિકતાને વિષે સાચે જ શંકા જાય છે. સશસ્ત્ર બળવાઓની બીજીબીજી બની જે પ્રજા આટલા કાળ તેનાં શુભગુણ કરતી આવી છે અને જેણે જાતે યોગ્ય પ્રસંગોએ એ જ માર્ગની ઉપાસના કરી છે તે જ પ્રજામાંના અનેક લોક નિઃશસ્ત્ર અને અહિંસાભારી શાન્ત સવિનય ભંગની લડતના વિચાર સરખાની આજે આટલા વિરુદ્ધ શા સારું ? હિન્દુસ્તાન જેવા દેશમાં સંપૂર્ણ અહિંસાનું વાતાવરણ એ ખરું જોવા જઈએ તો અસંભવિત વસ્તુ છે એ એમની દલીલ હું સમજી શકું છું. હું પોતે એવું માનતો નથી, પણ એવો વાંધો આજુનારની દલીલમાં હું વળુદ ગણું. પણ સવિનય ભંગનો સિદ્ધાન્ત જ કેમ જાણે કોઈ મહાઅનીતિની વસ્તુ હોય તેમ તેની સામે સૌએ ભેગા મળીને મંડાવું એ સ્થિતિ મારી કેવળ સમજાવવાની થઈ પડે છે. સવિનય ભંગના સિદ્ધાન્તનો પ્રચાર કરતો હું બંધ પડું એવી અપેક્ષા કરવી એ મને શાન્તિનો અને આહંસાનો પ્રચાર કરતો અટકવાનું, ટુંકમાં આપ-ધાત કરવાનું કહેવા બરાબર છે.

મારાં છાપાં
બંધ કરે ?

મને કહેવામાં આવે છે કે હવે સરકાર જે ત્રણ છાપાંઓ ‘યંગ હિન્ડિયા’ ‘નવજીવન’ અને ‘હિન્દી નવજીવન’ હું ચલાવી રહ્યો છું તેનો નાશ કરવાની યેરવી કરી રહી છે. મને ઉમેદ છે કે આ અશ્વત્થ વસ્તુ કશો જ આધાર નથી. મને લાગે છે કે આ ત્રણ છાપાંઓ દ્વારા શાન્તિ અને સહબાવના સતત આગ્રહ સિવાય બીજી કશાનો જ પ્રચાર થતો નથી એવો દાવો હું કરી શકું. વાચકવર્ગ આગળ મારી સમજણ મુજબ સત્ય અને કેવળ સત્ય સિવાય બીજું કશું જ ન મુકવાની અસાધારણ કાળજી રખાય છે. ગઈલતથી થતો દરેક દોષ અગર અવાસ્તવિક શબ્દ તાબડોતોય કબૂલ કરવામાં અને સુધારી લેવામાં આવે છે. ત્રણ છાપાંઓની ધરાઈ દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે. ચાલકો અને કાર્યકર્તાઓ બધા સ્વયંસેવકો છે, જેમાંના કેટલાક બિલકુલ પૈસા લીધા વગર તો કેટલાક કેવળ ખર્ચબજેનું લાભને કામ કરી રહ્યા

છે. જે કંઈ નફો રહે છે તે બધાનો કાં તો એક કે બીજા રૂપમાં ગ્રાહકોને લાભ મળે જ છે, અગર તો કોઈ ને કોઈ રચનાત્મક બહેર પ્રવૃત્તિમાં તે ખરચાય છે. આવાં આ છાપાં બંધ થાય તો મને રહેજ દુઃખ પણ ન જ થાય એમ તો હું કેમ કહું ? પણ સરકારનો તેવું કરવાનો ઇરાદો હોય તો તેને માટે તો એના જેવી સહેલી બીજી એકે વસ્તુ નથી. ત્રણે છાપાંના મુદ્રક અને પ્રકાશકો બધા મારા મિત્રો કે સાથીઓ જ છે. અમારી વચ્ચે એવો કોલ છે કે જે થીએ સરકાર છાપાંઓ માટે જમાનત માગે તે જ થીએ છાપાં બંધ કરવાં અને હું આ છાપાં ચલાવી પણ એ જ ભરોસે રહ્યો છું કે મારી પ્રવૃત્તિઓ તરફ સરકાર ભલે ચાહે તે નજરે નેતી હોય તોપણ તે મને એટલું શ્રેય તો આપે જ છે કે આ છાપાંઓ દ્વારા મારી સમગ્રજી અનુસાર શુદ્ધમાં શુદ્ધ અહિંસા અને સત્ય સિવાય બીજા કશાનો પ્રચાર હું કરતો નથી.

પણ સરકાર મને પકડે કે ન પકડે અગર તો સીધે કે વાંકે બહાને તેઓ ત્રણે છાપાં બંધ કરે તોપણ મને આશા છે કે પ્રજા એથી બળભળી ઉઠશે નહિ. મને પકડવાથી દેશ આખામાં ભડકા ઉઠે અને ચારે દિશાએ ખુનામરડી વર્તી રહે એ બીકે સરકાર મને પકડતા અવકાશ એ સ્થિતિ મારે મન કશા સુખ કે અભિમાનની નહિ પણ શરમ અને ભાંડપની છે. એવું થાય તેમાં મારા અહિંસાના પ્રચાર ઉપર પાણી ફેરે અને મહાસભા તેમજ ખિલાફતનાં મંજોનાં અહિંસાનાં પ્રતિજ્ઞાપત્રોની હાંસી થાય. ખરેખર, એથી તો બેડો બળવો કરવા હિન્દુસ્તાન તૈયાર નથી એમ જ સિદ્ધ થાય, તાકરશાહીની એમાં જીત થાય અને આપણા મોડરેટ મિત્રોની અહિંસાત્મક સવિનય ભંગ કરવાને હિન્દુસ્તાન કોઈ ક્વિસ તૈયાર થઈ શકે જ નહિ એ દલીલ જ આખરે સાચી ડરે. તેથી હું હિમેદ રાખું છું કે મહાસભા તેમજ ખિલાફત મંજોનાં એકેએક કાર્યકર્તા સરકાર તેમજ તેને ટેકા આપનારાઓની બીકને સદંતર જૂઠી પૂરવાર કરી આપવા એકે પ્રયત્ન બાકી રાખશે નહિ. હું જોળાધરી આપું છું કે આવો સંયમ બતાવીને આપણે આપણા ત્રિવિધ ધ્યેય તરફ ગાઢના ગાઢ ગતિ કરી લઈયું.

૬ પકડાઈ
તૈયાર—

તેથી જો હું પકડાઈ તો કોઈ પણ જગ્યાએ હડતાળ ન પડવી જોઈએ, સરચસો અને ખૂમરાણો ન થવાં જોઈએ. મારી પાછળ આખી પ્રજા નમ્રતેદાર શાન્તિ જળવી રાખે એને જ હું મારા દેશખંડુઓએ મને આપેલું મોટામાં મોટું માન સમજું.

છતાં મારા આત્માને ભારેમાં ભારે આનંદ તો ઝેથી થાય કે મારી પાછળ મહાસભાનું કાર્ય ધ્યાનપાત્ર નેટલું નિયમસર અને પંખજ મેલતા નેટલા ઝડપથી ચાલે જેમણે હવે પહેલી કાપડનો ત્યાગ નથી કર્યો તેઓ કરે અને તેવાં કપડાંની હોળી કરે. લોકો બારડોલીમાં ઘડાયેલા આખા રચનાત્મક કાર્યક્રમને પૂરો કરવામાં પરાવાહ નહય. આટલું પ્રભ કરે તો તેઓ મને અને બીજા કદીઓને છોડાવે, એટલું જ નહિ પણ સ્વરાજ સ્થાપના પણ કરે અને ખિલાફત અને પંખમના ઘા રજાવે. અહિંસા, હિન્દુ-મુસલમાન-શીખ-પારસી-ખ્રિસ્તી-યહુદી એકતા, અસ્પૃશ્યતાના મેલનું નિવારણ અને પરદેશી કાપડનો વાળીઓળીને ત્યાગ કરી તેની જગાએ શુદ્ધ હાથકંતામણુ અને હાથવણાટની ખાદીનો ઉપયોગ—એ સ્વરાજમંદિરના ચાર સ્તંભ છે એ વાત પ્રભ અહોનિશ જાણે.

પ્રભનો પણ તેમની વચમાંથી મને સરકાર ઉપાડી જાય તેમાં લાભ નથી એમ નથી. સૌ પહેલું તો જે લોકો મારામાં દેવતાઈ શક્તિ છે એવું માનનારા છે તેમનો ભ્રમ ટળશે. બીજું, લોકોએ મારા આશહની ખાતર જ અસહકારનો કાર્યક્રમ સ્વીકાર્યો છે, એમાં પ્રભને પોતાને સ્વતંત્ર આરથ નથી, એવું જેઓ માનનારા છે તેઓ પણ ખરી સ્થિતિ જોશે. અને ત્રીજું, ખુદ હાથ ધરેલા કાર્યક્રમ ઘડી આપનાર વ્યક્તિ પોતાની વચ્ચેથી ચાલી જવા છતાં ચાલુ કરેલી પ્રવૃત્તિ આગળ ધપાવે જવાની શક્તિ ખતાવી આપીને આપણે સ્વરાજ મારેની લાયકાત સિદ્ધ કરી આપી શકીશું. ચાલું, અને સ્વાર્થનો વિચાર કંઈ તો, એ થશે કે મને નીરાંતે શારીરિક આરામ લેવાની તક મળશે, જેને માટે પ્રભ પાસે હું કદાચ હકદાર છું.

§ અહિંસા

અહિંસા
એટલે શું ?

જે માણસ અહિંસાવ્રત પાળવાનો દાવો કરે તેનાથી પોતાનું અહિંસા કરનાર ઉપર પણ ગુસ્સે ન થવાય. તે તેનું ખુદ ન છોડે, ભયું દરેક; નેને ગળ ન દે કે તેના ઉપર હાથ ન ઉપાડે. સામેનો માણસ જે કંઈ ઇચ્છે તે તે પોતે સહન કરે. આમ અહિંસાવ્રત પાળનાર તદ્દન નિર્દોષ રહે. કોઈ પણ સજીવ વસ્તુ પ્રત્યે વેર ન હોય તેનું નામ શુદ્ધ અહિંસા. આથી જીવ જંતુ પણ સુદાં પ્રાણીમાત્રને અભયદાન મળે છે. આપણી હિંસકવૃત્તિ તપ્ત કરવાને પ્રાણીઓને પેદા કરવામાં નથી આવ્યાં,

જો આપણે ધરતી હીલા કળી સૂકતા હોઈએ તો તો આ સૃષ્ટિમાં તેઓનું સ્થાન ક્યાં છે એ ઘણી સમજાય. પ્રાણીમાત્ર વિષે શુભેચ્છા રાખવી એ અહિંસાનું સક્રિય રૂપ છે. તે શુદ્ધ પ્રેમ છે. હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રો, બાઈબલ કે કુરાન દરેકમાંથી મને એ જ મળે છે.

અહિંસા એ સંપૂર્ણ દશા છે. જાણ્યેઅજાણ્યે પણ મનુષ્યમાત્ર સ્વભાવતઃ આ દિશામાં જ જાય છે. માણસ જમારે નિર્દોષતાની ભૂતિ રૂપ બને છે ત્યારે તે દેવ નથી થઈ જતો. ત્યારે જ તે ખરો મનુષ્ય બને છે. ચાલુ સામાન્ય દશામાં આપણે નરપશુ છીએ. દીકરા સામે ઘોલ મારવી તેને આપણે અજ્ઞાનમાં અને ઘણીવાર તો અહંકારથી મનુષ્યજાતિનો ધર્મ ગણીએ છીએ અને તેને મટે ગુસ્સાને પોષીએ છીએ; 'જેએ કો તૈસા' એ આ લોકનો કાયદો છે એમ માની આપણી જાતને ફાલભાગીએ છીએ. પણ ખરી રીતે તો એવું વર્તન રાખવાની શક્તિ માત્ર દૂર જ રાખી છે, એ ફરજરૂપ છે એવું કોઈ શાસ્ત્રમાં કહ્યું નથી. ધર્મ તો સંયમ વાળવાનો—સમરતા કહ્યો છે. વેર વાળવું એ તો સ્વચ્છન્દ છે, તેથી તેને માટે ઘણા પ્રતિબંધોની જરૂર ગુણી છે. અંતિમ સંયમ સિવાય સંપૂર્ણતા અપ્રાપ્ય છે, એટલે સહનશીલતા—સમર માણુમજાતિનો ધર્મ છે.

આપણું ધ્યેય તો હમેશ આપણાથી દૂર ને દૂર ખસતું જાય છે. જેમ જેમ આપણે આગળ વધતા જઈએ છીએ તેમ તેમ આપણી ત્રીજોનું આપણને વિશેષ ભાન થતું જાય છે. પુરુષાર્થમાં જ આનન્દ છે, પ્રાપ્તિમાં નથી. પૂર્ણ પુરુષાર્થ એ પૂરો વિજય છે.

એટલે અહિંસાની પરિપૂર્ણ દશાથી હું ફેટલો વેગળો છું એને મને હીલા જેવા ખ્યાલ છે છતાં મારા જીવનનું સાર્થક હું પ્રેમમય થવામાં ગણું છું અને હું પાછો પડીશ તેમ તેમ કહીશ વધારે બળપૂર્વક પ્રયત્ન કરીશ.

પણ મહાસભા કે ખિલાફત કમિટી દ્વારા હું આ શુદ્ધ અહિંસાનો પ્રચાર કરતો નથી. મારી પોતાની અધ્યાત્મતાનું મને ખરોખર ભાન છે. હું જાણું છું કે એવો પ્રયત્ન કરવા એણું તો તે જરૂર નિષ્ફળ નીવડે. આખી પ્રજાનાં સ્ત્રીપુરુષ ધડીકમાં એ પ્રતનું પાલન કરતાં થઈ જાય એવી આજ્ઞા રાખવી એ આ પ્રતના રહસ્યનું અજ્ઞાન સૂચવે છે. પણ આપણા દરદનો જે ઉપાય તેમાંથી મને જણાયો છે તેનો ઉપદેશ હું મહાસભા દ્વારા કરું છું. મહાસભા અને ખિલાફત મંડળે તો માત્ર તે સિદ્ધાન્તનો એક અંશ જ ક્ષીણ છે. અહિંસાતત્ત્વના આટલા અંશને આખા

અહિંસા
એ સંપૂર્ણ
દશા

મહાસભાની
અહિંસા

પ્રજનસમૂહમાં યોડા વખતમાં વ્યાપક કરી શકાય તેમ છે. ફક્ત કામ કરનાર પ્રામાણિક હોવા જોઈએ. પણ આ અંશમાં શુદ્ધ અહિંસાના બધા ગુણ તેના પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ. આખા તળાવના પાણીનું કે એક ટીપા જેટલા પાણીનું પૃથક્કરણ કરીએ તોપણ પરિણામ તો એક જ આવે. મારા ભાઈ પ્રત્યેની મારી અહિંસાની ભાવના એક જાતની અને વિશ્વ પ્રત્યેની ભાવના બીજી જાતની એમ ન હોઈ શકે. આખા વિશ્વ પ્રત્યે હું જાતૃભાવ ધારણ કરું ત્યારે પણ જાતૃભાવનું રૂપ તો તે જ રહેલું જોઈએ.

આવહારિક
અહિંસાવત

અનુક કાળ કે સ્થળને વિશે જ આપણે અનુક વર્તન નક્કી કરીએ ત્યારે તે વ્યવહારનીતિ કહેવાય. એટલે સર્વ સ્થળે ને સર્વ કાળે તે જ વર્તન એ શાશ્વતનીતિ થયું. વ્યવહાર તરીકે પ્રામાણિકતા પાળવામાં આવે કે ધર્મ તરીકે તે એના ગુણમાં તફાવત ન હોય. વ્યવહાર પૂરતું જ પ્રામાણિકપણું જાળવનાર વેપારી જે ભાવ લે તે જ ધર્મ માનીને પ્રામાણિક રહેનાર લે. આ એમાં ફેર માત્ર એટલો જ કે વ્યવહારદૃષ્ટિએ સાચ જાળવતો હોય તે માણસ જ્યારે તે રસ્તે નફા ન દેખે ત્યારે તેના ત્યાગ કરે, જ્યારે પેલો ધર્મ માનનાર પોતાનું સર્વસ્વ જાય તોપણ પ્રામાણિકતા ન છોડે. અસહકારીઓએ રાજદારી દૃષ્ટિએ અહિંસાવત સ્વીકાર્યું છે, પણ જો આપણે તપાસવા બેસીએ તો યોડા જ તે કસોટીમાંથી પાગ કાઢે. આને લીધે જ લડત લંબાય છે. અંગ્રેજના વજ્ર જેવા સ્વભાવનો દોષ કાઢવો નકામો છે. પ્રેમની ભટ્ટી શાશ્વત કાંડાંમાવડાંની વજ્રસમી કહણતાને પણ પીગાળે એવો એનો પ્રભાવ છે. મારો આ મત કોઈ ફેરવી શકે તેમ નથી, કારણકે મને તેની સત્યતાનો અનુભવ છે. અંગ્રેજ કે બીજું કોઈ વશ ન થાય ત્યારે એમ સમજવું કે પ્રેમન્યાયિતિ પ્રગટયો નથી અથવા તેનું તેજ ઓછું છે.

શક્તિમાન માણસ બળપૂર્વક અહિંસા બતાવે એવી આપણી અહિંસા ન હોય તે સમજાય, પણ તેમાં સમ્વ્યાપ્ત તો હોવી જ જોઈએ. જો આપણો અસહકાર અહિંસાત્મક હોય તો જ્યાં સુધી તે કાયમ રહે ત્યાં સુધી અંગ્રેજનું કે સહકારી હિન્દી ભાઈનું ખૂંડે આપણાથી ન જ ઇચ્છાય. પણ આપણામાંથી મોટા ભાગે ખૂંડે ઇચ્છ્યું છે. નબળાઈને લીધે ખૂંડે કરતા અટક્યા છીએ અથવા સળગે હોવા છતાં શારીરિક ઇજા ન પહોંચાડી એટલે વ્રત પાળ્યું એવી ભ્રમણામાં રહ્યા છીએ. આપણું આવહારિક અહિંસાનું વ્રત ભવિષ્યમાંથી વેર લેવાનો રસ્તો બંધ કરે છે. દુર્ભાગ્યે આપણામાંના કેટલાકે વેર લેવાનું માત્ર મુલતવી જ રાખ્યું હોય એમ દેખાય છે.

પણ મારા આ કથનનો અનર્થ ન થાય એમ હું ઇચ્છું છું. આપણે વ્યાવહારિક અહિંસા ધારણ કરી છે તે નિષ્કળ ગઈ જાણી તેનો ત્યાગ કરીએ ત્યારે પણ વેર ન લઈ શકાય એમ કહેવાનો મારો આશય નથી. પણ બે આપણે લડતમાં વિજય મેળવીએ તો લડતનો અન્ત આવ્યા પછી વેર વાળવાની વાત જ આપણાથી ન થઈ શકે, તેવા નવા સુધી આપણે અહિંસાવ્રતને આપણા આયુધ તરીકે રાખ્યું છે ત્યાં સુધી અગ્રેજ અમલદારો કે સહકારીઓ તરફ મિત્રભાવ સાચવવા આપણે બંધાયેલા છીએ. અગ્રેજોને કે જાણીતા સહકારીઓને હિન્દુસ્તાનના કોઈ કોઈ ભાગમાં ૪૨૦ સહીસલામત નથી એમ મેં સાંભળ્યું ત્યારે મારી શરમનો પાર ન રહ્યો. મદ્રાસમાં ભરાયેલી મહામાં આપણને લજવે એવા તાબેતરનો કિસ્સો બન્યો છે. તેમાં તો અહિંસાને સીક જ સુધી જણાય છે. તે સભામાં જે પ્રમુખ હતા તેણે મારું અપમાન કરી એવા ખ્યાલથી જે લોકોએ હોહા કરી બાપણમાં ભંગ કરાવ્યો તેમણે પોતાની જાનને અને પોતાની નીતિને હલકા પાડ્યાં એમ હું માનું છું. તેઓએ પોતાના મિત્ર અને મદદગાર એવા મિ. ઝેન્ડરબા હંદય ઉપર જાપમ કર્યો, તેઓએ પોતાના જ દિત્ત નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. પ્રમુખને સાચું હોય કે હું લુચ્છો છું તો તેમ કહેવાનો તેને પૂરેપૂરો હક હતો. કોઈ માણસ અગાધમાં કંઈ કરે તો તે ચીડવવાને કરે છે એમ અર્થ ન થાય. પણ અસહકારીએ તો બારે પગવણી થાય તે પણ સહન કરવાનું પગ લીધું છે. હું લુચ્છાઈ કરું ત્યારે જરૂર ચીડ ઉપજવા જેવું કરું. હું લુચ્છાઈ કરું તો દરેક અસહકારી તેટલા ઉપરથી અહિંસાવ્રતમાંથી મુક્ત થાય અને કોઈ અસહકારી મારો જીવ લે તેમાં ને ખિલકલ તકસીરવાન ન ગણાય એ મને કબૂલ છે.

આવી મર્યાદિત અહિંસાની બાંધનાનો પ્રચાર કરવો એ પણ ઘણાખરા કિસ્સામાં અશક્ય હોય એ બનવાજોગ છે. શત્રુને નુકસાન ન કરવા છતાં સ્વાર્થને ખાતર પણ તેનું યુદ્ધ ન ઇચ્છતું એ અશક્ય હોઈ શકે. તો પછી સત્યને ખાતર આપણી લડતમાંથી અહિંસાની વાતને બાહર રીતે પડતી મુશ્કેલી જોઈએ. અહિંસાના બંધનમાંથી છૂટકા એટલે તરત જાનમાત્ર ઉપર હાથ ઉપાડવાનો જ રસ્તો રહ્યો એવું નથી. પણ પછી લોકોને અહિંસાની તાલીમ લેવાનો ૪૨૦ નહિ રહે અને મારા જેવાને ચૌરીચોરાના હત્યાકાંડની જવાબદારી ઉઠાવવાપણુ નહિ રહે. ત્યારે પણ મર્યાદિત અહિંસાને માનનાના ખૂણે પડ્યા પોતાનું કાર્ય કર્યું જશે અને તે વખતે આજની મારફત જવાબદારીનો ભાર બોળે તેમના ઉપર નહિ હોય.

પણુ જો વ્યાવહારકને જ પ્રગ કાયમ રાખે તો દેશની તેમજ જનસમાજની આપરને ખાતર તેનું સંપૂર્ણ પાલન કરવા આપણે બંધાયેલા છીએ.

અહિંસાની
કસોટી

અને અહિંસાના વ્યવહારને અમલ કરવાની આપણી ઇચ્છા હોય, તેમાં આપણી શ્રદ્ધા હોય તો આપણે વેળાસર અંગ્રેજો અને સહકારી સાથેના સંબંધ સુધારી નાખવો જોઈએ. આપણે તેઓનું પ્રમાણપત્ર મેળવવું જોઈએ. તેઓ ગમે ત્યાં જાય ત્યાં આપણા તરફથી કોઈ જાતના બચનું તેમને કારણુ નથી અને વિચારમાં ને રાજદારી બાબતમાં આપણે તદ્દન જિજ્ઞાસુ મતના હોવા છતાં મિત્ર જ છીએ એવો તેમનામાં વિશ્વાસ પેદા કરવો જોઈએ. તેમને અતિથિ તરીકે આપણી સભાઓમાં આપણે આદર આપવો જોઈએ. તટસ્થ કાર્યોમાં તેમના સાથી પણ થઈએ અને એવા પ્રસંગ આપણે ઉભા કરવા જોઈએ. અપણા અહિંસામાંથી હિંસા, તિરસ્કાર ને કડવાશ ઉત્પન્ન ન થવાં જોઈએ. અન્ય મનુષ્યાની માફક આપણી કસોટી પણ આપણા કાર્ય ઉપરથી જ થશે. શાન્તિ વડે સ્વરાજ મેળવવું એ-લે તે ચલાવવું પણ શાન્તિ વડે. તેમથવા સાર સત્તાના બળ વિના કયદનું પાલન કરવાની ટેવ હોતી. જોઈએ હિંદ અને આયર્લેન્ડ વચ્ચે એક છે એમ મિ. ચર્ચિલ કહે છે તે બરાબર છે, કારણુ કે તે શરીરબળને જ ઓળખે છે. તેના કહેવાનો અર્થ એ થાય છે કે આયર્લેન્ડે શરીરબળથી સ્વરાજ મેળવ્યું છે એટલે જરૂર પડે તો તે જ બળથી તે તેને બચાવે. પણ હિન્દુસ્તાન શાન્તિના પ્રયોગે ખરેખર સ્વરાજ મેળવે તો તેના બચાવ પણ સુખ્યત્વે એ જ રીતે કરવો જોઈએ; અને હિંદુ કયા સુધી આ વાત અખતરો કરી સિદ્ધ ન કરી આપે ત્યાં સુધી મિ. ચર્ચિલને તે વાત અશક્ય લાગે એમાં નવાઈ નથી. રાજદારી બાબતમાં લોકો શાન્તિના કદર કરતા ન થઈ જાય એટલે કે હાલ લશ્કરની સત્તાને તામે વરતે છે તેને બદલે ન તિબળને એટલે પ્રજામતને વશ થતાં ન શીખે ત્યાં સુધી અહિંસાના અખતરો અશક્ય છે.

એટલે શાન્તિ વડે સ્વરાજ મેળવતાં અંધાધુંધી અને અરાજકતાને સ્થાન જ નથી. અહિંસાને માર્ગે મળેલું સ્વરાજ એટલે દિનપ્રતિદિન ફેલતા શાન્તિના સામ્રાજ્યથી થયેલ મહાન પરિવર્તનનું ફળ. ચાલુ સરકારના હાથમાંથી પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને સત્તા સોંપવાની ક્રિયા સારી રીતે તૈયાર કાઢેલ જમીનમાં ઉગેલા ઝાડ ઉપરથી પરિપક્વ ફળ ખરી પડે તેના જેવી હશે. હું ફરીથી કહું છું કે આમ સ્વરાજ મેળવવું બલે અસંભવિત હોય, પણ શસ્ત્રબળથી મેળવવું ઓછું અસંભવિત નથી

એ જુ' બાણુ છું. જરૂરજેણું અહિંસાત્મક વાતાવરણ થઈ શકે એવું મહાસત્યાવાદી ન માનતા હોય તો તેઓએ ચાલુ અહિંસાત્મક કાર્યક્રમનો ત્યાગ કરી બુટો જ કાર્યક્રમ ધડી કાઢવો જોઈએ. પણ અન્તે તો શસ્ત્રબળથી અંગ્રેજો પાસેથી સત્તા પડાવશું એવો પ્રયાસ મનમાં રાખીને જો આપણે હાલના કાર્યક્રમને તેમના સાધન તરીકે વાપરશું તો આપણે અહિંસાની વાત માત્ર કરનારા દગમાં ખપીશું. જો આપણને આપણા કાર્યક્રમમાં શ્રદ્ધા હોય તો જેમ અંગ્રેજો હથિયાળે વશ થાય તેવા છે તેમજ ગ્રેમને પણ વશ થાય તેવા છે એમ મનવા આપણે બંધાયા છીએ આમ જોને શ્રદ્ધા ન હોય નેને માટે બે જ રસ્તા છે. અપમાનોથી ટીપાતા ટીપાતા કેટલીક પેઢી સુધી આત્મા કરે એવો શરીરબળનો અભ્યાસક્રમ આપણે સારૂ ધારાતબામાં છે તે એક બીજો દુનિયામાં નથી થયો એવો રક્તપાતનો તાત્કાલિક ઇલાજ. એવા રક્તપાતમાં ભામ લેવાની મારી ઇચ્છા નથી. બાણુજોઈને હું નિનિતરૂપ પણ નહિ બનું. રક્તપાત અશક્ય છે. એટલે માગ મત પ્રમાણે કાં તો અહિંસા અને તેના દેહરૂપ અસહકાર અથવા સનયાનુસારી સહકાર કે વિરોધ એ બેમાંથી એક રસ્તો આપણે પસંદ કરવો રહ્યો છે.

મારી નોંધ

નાસીપાસી

સતિનય ભંગતા ખંધ રહેવાથી ખૂબ નાસીપાસી થયેલી જોવામાં આવે છે. એના બે અર્થ હોઈ શકે છે. એક તો એ કે લોકો તાત્કાલિક સ્વરાજની આગા રાખતા હતા તે ભાંગી પડી, અને બીજો એ કે લોકો સાત અશાન્તિને વિષે બેદરકાર હતા.

નાસીપાસી
શા માટે ?

પહેલું કારણ બદોબર હોય તો સ્વરાજનો અર્થ જ નથી સમજાયો. સ્વરાજ એ તો આપણે ધોતે અનુભવવાની રિયાત છે. તે આપણે બળે મેળવવાનું છે. જો એ બદોબર હોય તો નાસીપાસ થવાનું કારણ રહેતું જ નથી. સ્વરાજ આપણા પ્રથમમાં જ રહેલું છે. એ એક પ્રયત્ન ન મળે તો બીજવાગ, ત્રીજવાગ ને અનેકવાર કરીએ. જેમ પ્રયત્ન કરતા જઈએ તેમ વલતા જ જઈએ. સવા વર્ષથી આમ જ મહેનત કરી છે એ કંઈ બરું ગઈ છે ?

નાસીપાસ એ થાય કે જોને પોતાની દિશા નથી સૂચતી. જો આપણે બહુતા હોઈએ કે સાન્નિતે માર્ગ જ સ્વરાજ છે ને આપણને ખમર પડે કે જ્યાં સાન્નિત માના હતી ત્યાં તો અશાન્તિ નીવડી તો આપણને સ્પષ્ટ જણાતું જઈએ કે સતિનય ભંગ રોકવામાં જ આપણી પ્રગતિ છે. રસ્તો સાફ માન્યો ચાલનારે લક્ષ્ય આપ વચ્ચે આવતાં તેમાં ભૂલકો મારી મરી

પરે તેમાં તેની પ્રગતિ કે તે એ ખોટા રસ્તો ચેલી ખરો શોધે અથવા ખાઈ ઉપર પૂલ બાંધવા ફોર્કાઈ નય તેમાં તેની પ્રગતિ રહેલી છે ? ખાઈની પાસે હજેલું લક્ષર નાસીપાસ થઈ પોતાના આંસુથી ખાઈને બીજી મુકે એ લક્ષરને વિષે ઇતિહાસ શું કહે ?

અસહકારની અણસમજ

અસહકારની
અણસમજ

એમ નાસીપાસ થયું એ અસહકારને ન સમજ્યા બરોબર છે. ન્યાયથી અસહકાર આદર્યો ત્યારથી સ્વરાજનું ખાતમુદ્દત થયું. સરકારની સલામી છોડનાર ગુલામ તે જ દહાડાથી છૂટો નથી થયો ? ભલે તેને સરકાર પાટું મારે, ગાળ બાંડે, કાસી ચડાવે. ગુલામે સલામી છોડી છે. તેને પોતાની પરતન્નતાનું ભાન થયું છે. સરકાર તેની સ્વતન્નતા કબજા ન કરે તેથી ગુલામને શું ? જેમ સરકાર સામે થાય તેમ તેમ ગુલામનું બળ વધે છે, કેમકે સરકારના વિરાધથી ગુલામની કસોટી થાય છે.

જ્યાં સુધી આપણો નિશ્ચય કાયમ છે કે આપણે પંતબનો ન્યાય લેવો છે, આપણે ખિલાફતનો જખમ ઇસવેલો છે ને સ્વરાજ લેવું છે, તે ન મળે ત્યાં લગી આપણે અસહકારને વળગી રહેવું છે—ત્યાં લગી આપણને નાસીપાસીનું કારણ જ ક્યાં છે ?

જર્મનીની સાથે જંગ શરૂ થયા ત્યારે અંગ્રેજોએ એમ ધાધુ હવું કે બે માસમાં લડાઈ પૂરી થશે. હોઈ કહીને ફિરિયમસનું ખાણું બર્લિનમાં ખાવાની ઉમેદ રાખી હતી. ૧૯૧૪નો ડિસેમ્બર માસ ગયા ને ૧૯૨૦ના ડિસેમ્બર સુધી લડાઈ ચાલી, તેથી શું અંગ્રેજ પ્રભુ હારી ? લીજ ખેંચું, નામુર ખોળું, ક્રાન્સમાં લગભગ ચારીસ સુધી જર્મન ફરી વળ્યા. શું ક્રાન્સે મીનો ભણ્યો ? જ્યાં સુધી લડયા જ કરે ત્યાં સુધી લડવૈયો હાર્યો ગણાય જ કેમ ? દરમિયાન અનેક વ્યૂહો રચાય, અકિમન્યુના કોઠા બંધાય ઘણા ફૂંચરા ખોદાય, ઘણી ખાઈઓ ઉપર પૂલો બંધાય. એમ જ મનુષ્ય ઘડાય ને પત્ત પણ ઘડાય. ‘શું પ્રયત્ન કરતો છતો પાછો પડયા કરે તે. આત્મા નાશ નથી પામતો.’ એવા અનુનતા પ્રશ્નના જવાબમાં કૃષ્ણે અતિ પ્રેમનું સંબોધન વાપરી જવાબ આપ્યો કે ‘પ્રયત્નવાનની દુર્ગતિ તો થાય જ નહિ.’ સંશયાત્મકના જ નાશ હોય. આપણો અસહકારને વિષે વિશ્વાસ જ ન હોય તો આપણે શરૂ કર્યું ત્યારના જ હાર્યા છીએ.

એ નાટક ન હતું

૧૯૨૦ માં કલકત્તામાં જે યુદ્ધ માંડ્યું તે નાટક ન હતું. તે પ્રભનો અડગ નિશ્ચય હતો. અમદાવાદના મંત્રીઓને જેવી એક ટેક હતી. પછી ભલે તેર દહાડા લાગે કે તેલીસ. ટેલીલા કંઈ ફરજની સાથે શરત કરે કે ?

એક વર્ષનો અનથ

કોઈ તો કહે છે, ‘હવે અમે અમારાં છોકરાંને રાષ્ટ્રીય શાળામાં શાને મોકલીએ ? અમે તો એક વર્ષની આશાએ જ અમારાં છોકરાંને ઉઠાડયાં હતા.’ ખાવા વિચારના ઘણા હોય તો ભણું થયું કે એક વર્ષમાં આપણું કામ પૂરું ન થયું. નહિ તો તેમના ને હિન્દના આ હાલ થાત ?

વરસની
મુદતનો
અનથ

જે એક વર્ષમાં આપણા હાથમાં સત્તા લઈને ન બેસી ગયા તો કયા ન્યાયે જે નિશાળો આ આપણને પાપરપ લાગતી હતી તે હવે આપણાં બાળકોને મોકલવા લાયક થઈ ? અથવા શું મારા વચનથી બાળવાઈને માળાપોએ પોતાનાં બાળકોને ઉઠાડી લીધેલાં ? જે એમ હોય તો હું ક્ષમા માગું છું ને અવશ્ય તેવાં માળાપોને સલાહ આપીશ કે તેઓ પોતાનાં બાળકોને સરકારી શાળામાં મોકલે. મારે સાર ને જેઓ અસહકારનું તત્ત્વ સમજ્યા છે તેમને સાર તો વર્ષ લાગે કે વર્ષોનાં વર્ષો લાગે. જ્યાં સુધી સરકાર પશ્ચાત્તાપ કરી પ્રભુમતને ન અનુસરે ત્યાં લગી તેની નિશાળો ત્યાં સ્નેહામહોરો વહેવાય તોપણ ત્યાજ્ય છે.

હાથો કાન

કોઈ કહે છે, નિશાળોને સાર વિદ્યાપીઠ પૈસા આપે. જે વિદ્યાપીઠ પૈસા આપવાના હોય તો વિદ્યાપીઠ ક્યાંથી લાવશે ? વિદ્યાપીઠ ગુજરાતની બહારથી પૈસા લાવીને તો ગુજરાતનાં બચ્ચાંને નહિ બહારને ? તેને પૈસા આપીયે ને પાછા લઈયે તેના કરતાં આપણે જ નિશાળ ચલાવવા બેઠલા દરેક ગામમાં એકઠા કરી શુદ્ધ ગામડી નિશાળ ન ચલાવીયે ?

રાષ્ટ્રીય શાળા
રૂપી કસોટી

સહરાતું રણ

હું તો અવશ્ય માનું છું કે આપણા રસ્તામાં આ સહરાતું રણ ઠીક જ આવ્યું છે. આપણે તવાઈશું ને ઘણાંશુ. હવે આપણને ખરાખોટાની ખબર પડશે. શરા કોણ ને કાયર કોણ એ આપણે હવે જાણશું. સમજીને આવેલા કોણ ને સમજ્યા વગર કોણ આવેલા, પાત્રો કોણ ને પ્રેક્ષક કોણ એ આપણે હવે જાણશું. આ કિયાની નરેર હતી જ.

નિશાળો એ આપણી ભારે કરોટી છે. જ્યાં રાષ્ટ્રીય શાળાઓ ચાલે છે ત્યાંના લોકોએ પોતાને જ બળે તે ચલાવવાની ટેક રાખવી ઘટે છે. મકાનો ન મળે તો ગ્રાંડ નીચે નિશાળ મારે, મહેતાજીને પગાર ન મળે તો અનાજની બિક્ષા માંગે, તપશ્ચર્યા કરે ને બાળકોને બાણાવે. આમ જ પ્રભુ ચડશે.

ધાંધલથી ન મળે

નકરો કાયદાનો ભંગ તે તો અવિનય છે ને ધાંધલ છે. સ્વરાજ કરી ધાંધલથી મળે તો શું ધાંધલી આ રાજ્ય ચલાવશે ? આપણી ગણતરી તો એવી છે કે આપણે રાજ્ય લઈશું ને ભાગવશું. સ્વરાજના કારીગરની પરીક્ષા ભાંગકામથી નથી થવાની, પણ ચણતરકામથી થવાની છે. ચણી જાણે તે ભાંગી તો જાણે જ. પણ દરેક ભાંગનાર ચણીયો નથી હોતો. ભાંગનાર દાડીયો કહેવાય છે, ત્યારે ચણનાર મીઠ્ઠી છે. ચણવાતું શીખ્યા પહેલાં આપણે ખારોડીમાં ભાંગવાતું શરૂ કરવા ગયા તેથી કૃપાળુ ઇશ્વરે આપણો હાથ પકડ્યો ને આપણને બચમાંથી ઉગાર્યા.

ભાંગકામ
અને ચણતર

સ્વરાજના મીત્રી

હવે આપણે ચેતવું પડે છે. હવે આપણે મીત્રી બનવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જો આપણે ચલુતરકામનાં ખાતાં શોધાવી ન શકીએ તો આપણને સવિનય ભંજનો અધિકાર નથી જ.

શાન્તિ વિષે બેદરકારી

શાન્તિ વિષે
જે

નાસીપામીનું ખીનું કારણ મેં શાન્તિ વિષે બેદરકારી એ સૂચવ્યું. આ તો સ્વરાજની ગેરસમજ દરતાં પણ વધારે ભયંકર ગણાય, કારણકે પહેલાં કારણમાં તો નિદાન ન બાંધવાનો જ દોષ આવ્યો છે. વૈષ્ણને નિદાન વિષે શંકા હોય તો હળવી દવા આપતો બન્ય. પણ ખીનનાં તો દવા વિષે બેદરકારી થઈ. મારા એક મિત્રને એક વૈદે વિલક્ષ્મી મીઠાને બદલે જસતનાં કૂચ આપ્યાં. દરતને બદલે હલદી શરૂ થઈ ને યોગ્ય ઇલાજ લેવાતાં મહા-મહેનતે અસલ વેદના ભોગવ્યા પછી દરદી બચ્યો. સોમલની ખાખ ને સાકરની બૂધી લગભગ એક નરખાં લાગે છે; સાકરને બદલે સોમલ ખાનાર દરદીના શા હાલ? આંડ બાંધી એક ભત્રે ત્રણ ચમચી નિમક પોતાના ચઢાના ખ્યાલમાં નાખી. પછી જ્યારે તેણે ખાંડો મહોડે માંડ્યો ત્યારના તેનો દેખાવ કોઈ રમુજ અખબારને સાદે ચિતરવા જેવો હતો!

ઉપરના દાખલા તો મેં અજ્ઞાની અણધાર વૈચીના આપ્યા. પણ બાળુનાં છતાં સોમલની ખાખ આપે છે કે સાકરની બૂધી તે વિષે બેદરકાર રહે તેવું શું કહેવું? શાન્તિથી સ્વરાજ ન મળે એન માનનારને રમજી શકાય, પણ શાન્તિનો પ્રયાગ ચાલતો હોય તે જ વેળા અશાન્તિનો પ્રયોગ ચલાવવા જોઈશે જે બેદરકાર બને તે અસલ છે. જેવી બેદરકારી રાખનાર નથી સ્વરાજ બાળુતો ને નથી સાધન બાળુતો. તેને સાધન એ બંધનરૂપ જ થાય છે. મારી માન્યતા છે કે બારંડોલીનો કાનૂનભંગ મોઝુંફ કતી આપણે લગાતર આંદોલનમાંથી ફગરી ગયા બીધે. જો આપણને ખાતરી હોય કે આપણે હિન્દુસ્તાનની પ્રભુ ઉપર મુખ્ય ભાગે શાન્તિની અસર ન હા પાડી શકીએ ને હિન્દુસ્તાનના મવાલીઓ પણ આપણા વિનયને વશ નહિ થાય તો શાન્તિથી સ્વરાજ મેળવવાની વાતને આપણે બૂધી જવી એ જ હઠાપણ ગણાય. જો એમની ઉપર આપણે શાન્તિથી કાણુ ન જ મેળવી શકીએ તો આપણે સન્નું જોઈએ કે આપણે આ સરકારને શાન્તિથી કઠી છટી નહિ શકીએ. જો તે આપણા પ્રેમને વશ નહિ થાય તો જરૂર સરકારની બંદુકને વશ થઈ તેને મદદ કરશે અથવા તો તેઓ જ શાન્ત્યક્તાં થશે. આ બન્ને વિધિ ત્યાગ્ય છે.

હું તો માનું છું કે મગલી વગેરે અશાન્ત વર્ગ ઉપર કાણુ મેળવવો મુશ્કેલ લાગે હોય, પણ અશક્ય નથી. આપણામાં આપણને શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. આપણને ધીરજ હોવી જોઈએ. આપણામાં ધર્મવૃત્તિ હોવી જોઈએ.

શાન્તિમાં
જય, અ-
શાન્તિમાં ક્ષય

અસહકારનાં બધાં અંગ આપણે ખીલવતા થઈ જઈએ તો આપણે શાન્તિપાઠ એની મેળે શીખી શકીએ. કેમકે તે અંગોમાં ત્રણ મોટી રચનાઓ પ્રવર્તે છે—ખાદી, અસ્પૃશ્ય-તાનિવારણ ને બધી કોમોની એકતા. કોઈના સ્વપ્નામાં પણ એવા ખ્યાલ આવી શકે છે

કે હિન્દુમુસલમાન બંને શાન્તિને પૂરી ન આપીએ ત્યાં સુધી ખરેખર એકલિય થઈ શકે ? જો એ બેજ થરથરસહાયને સાથે શાન્તિ રાખી શકે તો બન્ને મળીને હિન્દુસ્તાનના મવાલી કીલ્લાદિને પણ પ્રેમથી છૂટી શકે. જેઓ એમ માને છે કે મવલા પર પ્રેમથી કાણુ ન મેળવી શકાય તેઓ હિન્દુમુસલમાનની શુદ્ધ મિત્રતાને ન જ માની શકે. જો એ બે પ્રોપા કેમ અરસપરસના પ્રેમને વશ ન થાય તો હું બવિષ્ય બાપ્તુ' છું કે એ બંનેને એક વખતે પેટ ભરીને લટથે જ ભૂટા છે, ને લડીને જ્યારે બંનેના ગર્વ ઉતરે ત્યારે એ બંને ત્રીજાને હરાવે. બંને લડતાં જો એક હારે તો તેને નસીબે શુલામી જ રહેલી છે. આ વિચારોમાથી બંધી ચાલીઓ આપણને મળી રહે તેમ છે. હિન્દુમુસલમાનનું આટલી મોટી સંખ્યામાં હિન્દુસ્તાનમાં મળવું, તેમનાં ત્રીજા સત્તાના શુલામ બનવું, બંનેનું ભગત થવું, એ બધામાં જે અર્થ રહ્યો છે તે સમજના હોય તે સમજે. હું તો તેમાં ક્ષણ ક્ષણ ઉશ્કેરી આદેશ બેઠું છું. શાન્તિમાં તેઓના જય છે, અશાન્તિમાં ક્ષય છે.

ખાદીપ્રચાર

બાઇ રામજી લંકરાજ અમરેલીથી લખતાં જણાવે છે કે 'એક સમય જેવો હતો કે હાથે કાંતેલા રૂતડની ખાદી નહોતી મળતી. હવે સમય એવો આવ્યો છે કે ખાદીનું કાંડાળ મોટું છે પણ પહેરનાર મળવા નથી. વળી સીધી વધારે દુઃખદ વાત એ છે કે કાંતનારી બહેનો, પુણી બનાવનાર પીંજરા ને હાથે કાંતેલું વણનારા પોતે ખાદી પહેરતાં નથી.'

કાઠીયાવાડ-
માં ખાદી-
પ્રચાર

આવી સ્થિતિ હોવા છતાં આપણને સ્વરાજ બેઠ્યે તે ક્યાંથી મળે ? કાઠીયાવાડ જેવા મુલકમાં ખાદી પહેરનારા ન મળે એ કેવું ગણાય ? મેં બનાવેલી રોટલી હું ન ખાતાં વેળું ને બજારની રોટલી લાવી હું ખાઉં એના જેવો ઉલટો ન્યાય કયા હોઈ શકે ? મારા કસબની કિંમત મારી પાસે જ નહિ ?

કાઠીયાવાડી સેવકો શું કરી રહ્યા હશે ? તેઓને માટે આ એક જ મવાલ ભખ નથી—ખાદી પેદા કરવી અને પહેરવી ? ખીજ ધાંત્રલને છાંડશે તો બંધુ એની મેળે સીધું થઈ જશે. રૂઢ લાખની વસ્તી દર વર્ષે દસ રૂપીયા જેટલું કાંતવા પીંજરા વણવાનું કામ કરે તોયે તે કરેડા સાઠ લાખ રૂપીયાનું કામ થયું. આ કામ દહાડાના જાણ દીડ બે પૈમાથી આજુ થાય છે. પણ જેમ રીપે રીપે સરેવર ભરાય તેમ બપોળે પૈસાનો વધારો દરેક જાણની કમાણીમાં થાય તેવું પરિણામ કેવું આવે એ તો અનુભવે જણાય. એક પૈસાનું 'પોસ્ટકાર્ડ', મીઠાના એક રૂપીયા ઉપર ધારો કે બે પૈસો કર, રેલની મુસ દ્વારા મેંલ દીડ ત્રણ કે ચાર પૈસા—આમાંથી સરકારનું પોસ્ટખાતું નફો કરે છે ને પોસ્ટમસ્તર જનરલને હાજરોનો વાર્ષિક પગાર મળે છે. મીઠાના કરમા કરોડોની કમાણી થાય છે, ને રેલની મેલનો પૈસામાંથી રેલવે કંપની લાખો કમાય છે.

એ જ ભતની ગણતરી ખાદીને વિશે છે. તદાવત એટલો કે સરકાર પૈ પૈસો કર લઈ આપણી ઉપર હકુમત ચલાવે છે ને વાઇસરાયને રૂપીયા ૨૦,૦૦૦નો દર માસે પગાર મળે છે,

રેલની કમાણીમાંથી પરદેશીઓને મોટું વ્યાજ મળે છે; ખાદીની આમદાની તે ગરીબોનાં ધરમાં રહી તેમને તેજસ્વી બનાવે. આવા સહજ ધર્મનું અલગ પાલન અનેક દુઃખોના નાશ કરે તેમ છે.

ન્યાં ન્યાં ખાદીનો ભરાવો છે ત્યાં ત્યાં તેનો ઉપાડ ઘૂરત કરી નાખવાની મારી સહુને ભલામણ છે. ન્યાં નથી પેદા થતી ત્યાં પેદા કરતા થઈ જાય છે. અમરેલીના લોકો એક એક પહેરણું ઝટલી ખાદી અમરેલી કાર્યાલય પાસેથી લઈ લે તોપણ તેની બધી ખાદી વેચાઈ જાય એમ કું માનું છું.

ખાદીના ઉપયોગ ક્યાં ઓછાં છે ? ખાદીના હવાલ થાય, ખાદીની ખોળ થાય, ખાદીના ઓછાડ થાય, આદાણ થાય, ખાદીનાં દંડતર થાય, તેની ઝોળી થાય, થોડીઆમાં ખાદી વપરાય, ખાદીની વળમ થાય. ખાદીનો ઉપાડ નથી થતો એવું ન્યાયે કું સાંભળું ત્યારે ધીને મેલી ચરખી લેવા જનારનો દાખલો મને યાદ આવે. હિન્દુસ્તાનમાં જે ધીનો ખપ પાંધ થાય તો ખાદીનો થવો જોઈએ. ખાદીનો ઉપયોગ ચલણી નાણાં જેવો ન થાય ત્યાં લગી સ્વચારનો અર્થ જ આપણે સમજતા નથી એમ કહેવાય.

કપાસની મોસમ

કપાસની
મોસમ

આ કપાસની મોસમ ચાલે છે. તેથી જોઈ વાંચનાર યાદ આપે છે કે દરેક જગે— મુખ્યત્વે ખેડૂતે પોતાના ઉપયોગજોગ કપાસ તો સંધરી જ લેવો જોઈએ; બીજાઓએ ખરીદી લેવો જોઈએ. જણ દીઠ ચાર ચોર કપાસ ઓછામાં ઓછો ગણવો જોઈએ. તેનું દરેક ચાતો સુતર કાંતી નાખવું અથવા કંતાવી લેવું એ સંગ્રહ કરવાનો સારામાં સારો રસ્તો છે. શ્રીમન્ત લોકો હોશિયાર બાઈઓને રોષી પોતાને જોઈએ તેવું બીજું ને વળદાર સુતર કંતાવી શકે છે. આમ વળી પાછી પોતાના જ કાંતનાર વણનાર રાખવાની પુરાણી પ્રથા શરૂ કરી શકાય તેમ છે.

લવાઈ—પંચાયત

લવાઈ—પંચા-
યત

ગુજરાતમાં પંચાયત અને લવાઈનો રિવાજ હજી ચાલુ નથી થયો. પંચા ને લવાઈ મારફતે આપણા કજીઆનો સુકાદો કરાવવાથી થતા ફાયદાનું આપણે ભાન જ ભૂલી ગયા છીએ, કેમ બહુ કેવળ અલગ્યા માણસની મારફતે પૈસા ખર્ચાને લઈએ ત્યારે જ ન્યાય મળતો હોય નહિ ! ન્યાય એમ વેચાતો મળે જ નહિ; વેચાય અન્યાય. પંચની પાસે કે લવાઈની પાસે પૂર્વતા ન ચાલે, ખોટા સાક્ષી ન ચાલે. પંચ પક્ષકારોના કજીઆની પતાવટ કરે ને બન્નેને એકઠા કરે. કોર્ટોની મારફતે દુશ્મની વધે, પંચની મારફતે ઘટે. આજકાલ સારા પંચના અભાવે લોકો અદાલતોમાં જવા લલચાય છે એ ખરું છે. અને જેને કજીઓ જ નંદાલો છે એ તો પંચ આગળ જાય જ શાને ? પણ જે દરેક આમમાં લોકો મહેનત કરે તો પંચાયતથી ને લવાઈથી ફેસલા લેવાના રિવાજનો પુનરુદ્ધાર થાય.

કેસરની અપવિત્રતા

મને આજ લગી ખબર ન હતી કે જે કેસરનો ઉપયોગ પૂલમાં ને પકવાનોમાં કરવામાં આવે છે તે બહારથી આવે છે ને તેમાં ચરબીનો ભેળ હોય છે. શ. સુજયંદ લત્તમચંદ પારેખ લખે છે કે ‘કેસર ધણે લાગે રચેનથી આવે છે. તેમાં લાહી ને ચરબીનું મિશ્રણ થાય છે. ફર મારે લગલગ દોઢ લાખ રૂપિયાનું કેસર રચેનથી આવે છે. સ્વદેશી કેસર માત્ર કારમીરમાં જ થાય છે ને તેની માસિક પેદાશ માત્ર બસે’ તોલાની થાય છે એમ કહેવાય છે. કારમીરી કેસરને નામે આવેલા બે ચાર નમૂના મેં મારી પ્રયોગશાળામાં તપાસ્યા પણ બધા બનાવટી જ હતા. તે કેસર જ નહિ.’

કેસરની
અપવિત્રતા

આવી દવામણી સ્થિતિમાં કેસરનો પૂલમાં કે પકવાનોમાં ઉપયોગ કરતા એ તો પુણ્યને નામે પાપ વહોરવા બરાબર છે.

જેલનો અનુભવ

શ. મહાદેવ દેશાઈ એક મિત્રને લખે છે:-

“તમને હું કદાચ વારંવાર ન લખી શકું. હું લખવા ધારે તો બહુ લખી શકું, કારણ અહીં તો અમે રાજ્ય ભોગવીયે છીએ. અહીં નિયમો પણ બધા ઉંચે મુકાયેલા છે. તમે ગુજરાતીમાં લખો તે પણ મને અહીં મળી શકશે, જે બીજા જેલમાં ન મળી શકત. એટલી અહીંના જેલના અધિકારીઓની સલમનસાઈની, શિથિલતાની બધિહારી છે. હું રામાયણનો સુંદર અભ્યાસ કરી રહ્યો છું. ઈશ્વરકૃપા હોય તો કોઈ દિવસ તુલસીના જ છંદ, ટાપાઈ અને દુહામાં હું ગુજરાતને રામાયણ આપી શકું એટલો ઉંડો અભ્યાસ તો ચાલી રહ્યો છે. એક બે અઠવાડિયામાં પૂરું કરીશ. ઉડુંના અભ્યાસ પણ સરસ ચાલી રહ્યો છે. જેલની બહાર નીકળું ત્યારે તો હું સરસ ઉડું જ્ઞાન લઈને નીકળીશ એવી આશા રાખું છું. મારા ઉડું અક્ષર તો મોતીના દાણા જેવા થાય છે. મારા શિક્ષક જ્વાળાસાહેબ પણ મારા અક્ષર પર મોહિત છે.

આમા જેલમાં
સ્વરાજ

“આમ દિવસ ન્યય છે. અમને કોઇ વાતનું દુઃખ નથી. અમને માનવો દોઢ રૂપિયા દરેકને ખાવાનો મળે છે. અમારા રહેવાના આરડા સુંદર છે. અમારાં મકાનો ઉપર લીમડાનાં સુંદર ઝાંડા શીતળ ડાળા ઢાળે છે. જેને રમવું હોય તે ગબડી રમે છે, રોતરંગ રમે છે, ગાયત ગાય છે, મારામારી કરે છે, ઝાડ પર ચડે છે. જેને વાંચવું હોય, લખવું હોય, તે શાન્તિથી વાંચે છે, લખે છે. હું જે આરડામાં રહું છું તેમાં મારી સાથે જોરાંદ, પંડિત રામનરેશ ત્રિપાઠી અને એટલા રાજબહાદુર કરીને એક વયોવૃદ્ધ ‘વકીલ રહે છે. મારી પચાસ પોણીસો પુસ્તકોની લાયબ્રેરી મારી સાથે ફરે છે જ, અને મારા અભ્યાસમાં ધણીવાર બહારના જગતને હું ભૂલી નહીં છું.....જેલમાં આવી હું વળનમાં ફરસ રોર વધ્યા છું.”

૬ મહાસભાના અંબલજા ન થયે

મહાસભાની
અંબલજા

આપણે મહામહાતા અંધ ઉપાસ - ન બનીયે. હરેક ક્રીપુરુષ મહાસભાવાદી થાય અને તેના ઠરાવે ને સમજૂપૂર્વક અને ખુશાલી અનુસરે એ વિચાર મને પસંદ છે. પણ મહાસભા એક જૂની કે મહાન મંથા છે એટલા જ વિચારે ધારી તેના મહામહા અને અથવા પોતાને કહે કે ન કહે છતાં તેવા ઠરાવોને આધીન થાય એ વિચાર જરૂર પસંદ કરવા લાયક નથી. બહુમતીનો નિયમ અમુક હદ સુધી જ લાગુ પડે છે. નાની બાબતોમાં જ બહુમતીને આધીન થવાય. બહુમતીના ગમે તેવા ઠરાવોને વશ થવું એ તો ગલામી જ કહેવાય. જેમકે જેને ધારાસભા યોડેધણે અંશે પણ મલ્યાણુપરક સંસ્થા લાગતી હોય તેણે મહાસભાના ઠરાવોને માન આપવા ખાતર જ તેમાંથી નીળી જવું અથવા તેને માટે ઉમેરવાની ન કરવી એ હું તો ખોટું ગણું. તે જ પ્રમાણે માત્ર મહાસભા કહે છે તેથી જ પોતાની વકીલાત બંધ કરવી એ વકીલોને માટે ખોટું છે. લોકશાસન એટલે જેમાં લોકો ગાદરની માફક વર્તે એવું રાજ્ય નહિ. લોકશાસનમાં વ્યક્તિગત વિચારની અને કાર્યની સ્વતંત્રતાનું સાવધાન-પૂર્વક રક્ષણ થવું જોઈયે. તેથી હું માનું છું કે મહાસભાને નામે કંઈ ન કરે ત્યાં સુધી બહુમતીને પોતાના મત પ્રમાણે વર્તવાનો પૂરો હક્ક છે. વકીલાત કરતો વકીલ મહાસભાનો સભ્ય બની શકે, તે અસહકારી ન ગણાય. તે મહાસભાના સભ્ય ન થઈ શકે અને તેણે થવું પણ ન જોઈયે. તે જ રીતે જેણે શુદ્ધ ખાદી ધારણ ન કરી હોય, જેની પાસે ખિતાબ હોય અથવા જે ધારાસભાનો સભ્ય હોય તે મહાસભાના દફતરમાં નામ નોંધાવી શકે, પણ તે અસહકારી ન ગણાય.

મહાસભાના સભાસદ પોતાને માન્ય ન હોય તેવા તેના ઠરાવોથી બંધાઈ જતો નથી, એટલું જ નહિ પણ તેનાથી આગળ વધવાનો પણ તેને હક્ક છે, કેમ હું માનું છું. આમાં માત્ર શરત એટલી કે તેનું કાર્ય મહાસભાના સિદ્ધાન્તનું વિરોધી ન હોવું જોઈયે અને તે મહાસભાના નામે થવું ન હોવું જોઈયે. ધારો કે મહાસભાની શરતો અમુક પ્રાન્તને અનુકૂળ ન હોય તે પ્રાન્તે પોતાનો મત પણ તેની વિરુદ્ધ આપ્યા હોય, વળી તે પ્રાન્તને જેમ લાગતું હોય કે પોતે પોતાનું કામ ચલાવી શકે તેમ છે; તો આવા પ્રાન્તને આગળ જવાનો અને તેમાં સરજતા મેળવી પોતાનું વિરોધી પગલું વ્યાજબી હતું, જેમ બતાવી આપવાનો પૂરો હક્ક છે. મહાસભાના ઠરાવો આપ્યા દેશને સરે જલબાજના જેવા હોઈ શકે. અમુક પ્રાન્તની જરૂરીયતા માટે તેમાં બહુ ઉણપ રહેતી હોય એ સમજી શકાય એવું છે આવા પ્રાન્તને જો પૂરતી શક્તિ હોય અને તેનું કાર્ય મહાસભાના હિતને હાનિકર ન હોય તો પોતાની જગ્યાદારીએ, પોતાની ટળ મુજબ તે બેશક આગળ ધપી શકે છે. આવા સાદસને મહાસભા વખોડે એવા પ્રસંગને સારે તે પ્રાન્તે તૈયાર રહેવું જોઈયે. મારા મત પ્રમાણે લોકશાસનનું રક્ષણ આમાં જ છે. જે મેં ઉપર જતાણું છે તે કૌટુંબિક સવનય બંધનું ઉદાહરણ છે. એવા વર્તનથી જ આપણે અંબલજાથી બચી શકીએ.

परिशिष्टे

ગાંધીજીનો મુકદ્દમો

ગિરફતારીની વિગત

‘યંગ ઇન્ડિયા’ના વાચકોએ જાણ્યું જ હશે કે મહાત્માજીને પકડશે એ અફવા તો હવામાં હતી જ, અને તેથી તો ‘જો હું પકડાઉં—’ તો લેખ તેઓએ લખી કાઢ્યો. શુક્રવારે રાત્રે અમદાવાદમાં જોનારને ચિહ્ન જણાય તેમ હતું. ઘરકરી સિપાહીઓની આવજ, ઝેન્કા ને તાર ઑરિસ પરના ઘરકરી પહેરા, આ બધી સૂચનાઓ હતી.

ગાંધીજી તો ઉલેમાઓની એક અગત્યની સભામાં હાજર રહેવા અજમેર ગયા હતા. કાનને દોષ છે, પણ અફવા ખરી હોય તો અમદાવાદના સત્તાવાળાઓને તેમના વડાના હુકમો મળી ચુક્યાં હતા. સૌ ગાંધીજીને પકડવા તો ઇન્ટેન્ડન્ટ હતા, પણ પોતાને ઘેર એ બધું જોખમ વધારવાને કોણ રાજી હોય ? અમદાવાદવાળાઓએ અજમેર જણાવ્યું કે તમે પકડો. પેલાએ હુકમ પાછો અમદાવાદ ધકેલ્યો કે અમદાવાદમાં ઠીક પડશે.

શુક્રવારે અપોરે અજમેરથી ગાંધીજી આશ્રમ તો આવી પહોંચ્યા.

અજમેરથી મૌલાના હઝરત મોહાની સાહેબ ગાંધીજી સાથે સાથે આવ્યા હતા. મોડે સુધી તેમની જોડે વાતચીત ચાલતી હતી. મૌલાના સાહેબે ગાંધીજીને વચન આપ્યું: ‘આપ નચિંત રહેજો. આપણી વચ્ચે મતભેદ બલે હોય પણ આપની પાછળ હું આપના કાર્યક્રમ પાછળ લાગી જઈશ.’ રાતના દસેકને સુમારે મહાત્માજીએ તેમનાં કાર્ગીલાંઆને કોરે મેલ્યાં. હાથમ્હોં ઘોળને સૂધ રહેવાની તૈયારી ચાલતી હતી. નેવામાં પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિ. હેલી આવી પહોંચ્યા.

આશ્રમને ડાંપે એક આંખા જેવી રૂપાળી ઘટાદાર આમલી છે. મિ. હેલી ત્યાં રહ્યા ને પોતાના કામની વાત મહાત્માજીને કહેવડાવી મોકલી.

મહાત્માજીને ખબર પડી. આશ્રમમાં સવાની તૈયારી ચાલતી હતી તેને બદલે હવે સાબરમતીની જેલમાં સવા જવાની તૈયારીઓ ચાલી. દરમિયાન આશ્રમનાં સૌ બાંધબહેનો, આળકો આવી પહોંચ્યાં.

મિ. હેશી તરફની કંઈ ઉતાવળ હતી જ નહિ, એટલે છૂટા પડવાને આ મંત્રણ મુદ્દતે કુદરતી રીતે મહાત્માજીએ પોતાનું પ્રિય ભગ્ન

‘વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીયે જે પીડ પગથ બણે રે—’

એ ગાવા કહ્યું. આગણમાં ઉભાં ઉભાં અત્યંત ભક્તિભાવે નરસિંહ મહેતાનું એ ભગ્ન બહેનોએ ગાયું. અને ભક્તિભાવે સૌએ સમજ્યું.

‘પરંતુ એ ઉપકાર કરે તોયે મન અભિમાન ન આણે રે—’

એ વૈષ્ણવના આદર્શને પહેંચવાની કામના વાળા આશ્રમવાસીઓએ તે આદર્શનું બણે છેલ્લું પગથાઉ ચડતા હોય તેવા જાણના ચરણમાં સાદાંગ નમસ્કાર કર્યા.

હસતે મ્હોડે માંધીજી ઝાંપા તરફ પોલીસ અમલદારને સ્વાધીન થવા ઉપજા. મુક્તિ બણે કે માયાને ઘેર જવા નીકળી !

મહાત્માજી મોટરમાં બેઠા. તેમના બીજા બેડીદાર આરોપી શ્રી. શંકરલાલ તેમની બેઠે અને તેમને વળાવવા શ્રીમતી કરુણા અને અનસૂયાબહેન પણ સાથે બેઠાં. મોટરનો કણકટુ ભૂંકાર અને ‘અન્દેમાતરમ્’ના લેખ સાથે માણ ઉડ્યાં.

મહાત્માજીને આશ્રમવાસીઓને છૂટા પડતાં જે બોલ કહ્યો તે આપણે સૌએ કીલી લેવા જેવો છે: ‘તન તોડીને કામ કરજો, આજસને પરદરજો.’

અખરપત્રી

અદાલતમાં

મુંબઈ સરકારના હુકમથી અમદાવાદના પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિ. હેલીએ માંધીજી તથા શ્રી. બૅંકર ઉપર ફરીઆદ નોંધાવી. સુનાવણી મેંજસ્ટ્રેટ મિ. બ્રાઉનની સમક્ષ ૧૧મીએ બપોરના બાર વાગે શરૂ થઈ.

કોરટને માટે કમીશનરની ઓફિસમાં એક ખાસ જોરડી કાઢવામાં આવી હતી. જોરડી બહુ નાની હતી, પણ વાત જાહેર થયેલી નહિ હોવાથી ઝાઝી ગીરદીની ખીક ન હતી.

+

+

+

મહાત્માજી અને બાદ શંકરલાલ તેમને માટે ન્યાયાધીશની બેઠકની સામે રાખવામાં આવેલી પુરશીઓ ઉપર બેઠા હતા. તેઓ વર્તમાનપત્ર વાંચવામાં, કોઈ વાર કંઈક પરસ્પર વાતચીતમાં તો ક્યારેક કોરટના કામકાજમાં ધ્યાન આપતા.

આ કોરટનું કામ તો કેવળ પોલીસની ફરીઆદ સાંભળી તે ઉપરથી આરોપી-
ઓ ઉપરના ચોક્કસ આરોપો ઘડી કાઢવાનું જ હતું, તેથી કામઠાજમાં કશો ભાર
રસ ન હતો.

+

+

+

‘યંગ ઇન્ડિયા’ના કેટલાક લેખો તથા નોંધો જાહેરમાં અશાન્તિ અને ના-
શહેનશાહના રાજ્ય તરફ તથા ‘આ દેશમાં સ્થાપન થયેલી કાયદેસર સત્તા’ સામે
લાગણી ઉત્કેરનારા હોવાનું ફરીઆદપદ્ધતિએ જણાવ્યું. તે લેખોનાં ‘નવજીવન’માં પ્રસિદ્ધ
થયેલાં ભાષાન્તરો નીચે પ્રમાણે છે:

*અસ-નોપનો ગુણ.....; રાજદ્રોહ તા. ૨-૧૦-૨૧; વાઇસરાયની મૂંઝવણ
તા. ૧૫-૧૨-૨૧; હુકાર તા. ૨૬-૨-૨૨; જે હું પકડાઉં—તા. ૨-૩-૨૨; લાલ-
જના આક્ષેપ તા. ૨૯-૫-૨૧; મધ્ય પ્રાન્તમાં સખ્તી (યં. ઇ.) તા. ૨૫-૨-૨૧;
અસ્વીકાર્ય (યં. ઇ.) તા. ૮-૬-૨૧; માદ્રીપત્રોની ખોળમાં તા. ૧૮-૭-૨૧;
પંજબના મુકદ્દમા (યં. ઇ.) તા. ૧-૯-૨૧; મુસલમાન ભાઇઓને—તા. ૨-૧૦-૨૧.

આ બધા લેખોનું પારાયણ કોરટમાં મિ. હેલીને સુખે થયું. વાંચનારને અને
સાંભળનારને બન્નેને કંટાળો આવે એવું કામ હતું, પણ કાયદો એવો હતો કે એ
લેખો કોરટમાં વંચાવા જ નેહાયે. મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી નામના એક એડ્વોકેટ
તથા વજીફર* (કારણ કે તેમણે માજીસ્ટ્રેટના સલાહના જવાબમાં પોતાનો ધંધો એ
જણાવેલો) ‘યંગ ઇન્ડિયા’ના તન્ત્રી હતા એ વાતની સાખીતી સારૂ મધરાતે નવ-
જીવન પ્રેસમાંથી ગાંધીજીનાં હસ્તાક્ષિત કાગળીઆં ખોળમાં પડેલાં, અને તેમણે
લીધેલાં ઉત્કેરેશનનાં કાગળીઆં રજૂ કરવા મિ. ચેટ્ટીજીને ખોત્તાવવા પડેલા. એપેલેટ
સાઇડના રજીસ્ટ્રાર જે લાંબો પત્રવ્યવહાર વાંચી સંભળાવ્યો તેને માટે ફરીઆદી તો
તેમના આભારી ખરા જ, પણ સાંભળનાર બધા જ મિ. કેનેડીવાળા પત્રો દિરસો
તેને વિષે પ્રસિદ્ધ થયેલ ન થયેલ બધી વિગતો સહિત અખંડિત રૂપમાં વાંચી
બતાવવા માટે ખરેખર તેમના આભારી થયા છે.

વાંધાભર્યા લેખો ઠાણે લખ્યા એ તો તેના મથાળે કે છોડે પડેલી સહીઓ
કહે જ છે, અને સહીના કરનારે પણ નીચેના તેમના વાક્યથી જેવું હતું તેવું કહી

* ‘રાજદ્રોહ’—પૃ. ૧૩૮૧; ‘વાઇસરાયની મૂંઝવણ’—પૃ. ૧૬૫૭; ‘હુકાર’—પૃ. ૧૮૫૪; જે
હું પકડાઉં—પૃ. ૧૮૮૮; ‘લાલજના આક્ષેપ’—પૃ. ૧૧૦૭; ‘માદ્રીપત્રોની ખોળમાં’—પૃ. ૧૨૬૨;
‘મુસલમાન ભાઇઓને’—પૃ. ૧૩૬૦.

દીધું. અથા સાક્ષીઓની જુગાનીઓ થઇ ગયા પછી ન્યાયાધીશે ગાંધીજીને પૂછ્યું, “સાક્ષીઓએ આપેલા પૂરાવા સામે તમારે કંઈ કહેવું છે?”

ઉત્તરમાં ગાંધીજી બોલ્યા, “હું તો ૧૬૫૦ એટલું જ કહેવા ઇચ્છું છું કે સરકાર પ્રત્યે અસન્તોષ પેદા કરવા સંબંધે તો યોગ્ય સમયે હું મારો ગુન્હો કબૂલ કરવાનો છું જ.”

વધારામાં તેમણે ઉમેર્યું, “‘યંગ ઇન્ડિયા’નો હું તન્ત્રી છું એ વાત સાચી છે. જે લેખો વાંચવામાં આવ્યા તેનો લખનાર હું પોતે છું. પત્રના માલિકોએ તેમ જ પ્રગટકર્તાઓએ પત્રનો તેમ જ પત્ર ચલાવવાની નીતિનો અર્થ કાઢ્યો મારા હાથમાં જ સોંપી દીધો હતો.”

શંકરલાલભાઈનું જે વરસ પહેલાંનું ડેકલેરેશન કોર્ટ સામે રજૂ થયું તે હીક, નહિ તોમે તેમણે નીચેનું વાક્ય કહ્યું તે તાબું ડેકલેરેશન જ છે:

“સાક્ષીઓની જુગાની સંબંધે આ સિવાય હું બીજું કંઈ જ કહેવા ઇચ્છતો નથી કે યોગ્ય વખતે અહીં વંચાયેલા અથા લેખો છાપવાનો ગુન્હો મેં પોતે કર્યોનો હું એકરાર કરીશ.”

છેવટે માજસ્ટ્રેટ પોલીસે હાજર કરેલા આ જે મુદરથોને સંબોધીને કહ્યું કે મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી અને શંકરલાલ ઘેલાભાઈ જેકર! તમે તમારાં ૧૬૫૦ ફલાણાં લખાણોથી—Tampering with Loyalty (રાજબ્રોહ) યં. ઈ. તા. ૨૯-૯-૨૧; A puzzle & its Solution (વાઘસરાયની મુઝવણ) યં. ઇ. તા. ૧૫-૧૨-૨૧; Shaking the Manes (હુંકાર) તા. ૨૩-૨-૨૨—કાયદેસર સ્થપાયેલી સરકાર સામે અસન્તોષ પેદા કર્યો છે અને તેમ કરી ૧૨૪ અ કલમમાં જણાવેલી સજને પાત્ર હરે એવા ગુન્હા કર્યા છે. આથી હું તમને સેશન્સ કોર્ટમાં મોકલું છું.”

+

+

+

મુકદ્દમો થઇ રહ્યો ને કોર્ટ ઉડી, પણ ગાંધીજીને સાબરમતી સ્ટેશને લઈ જનારી રેલવે માડી આવી પહોંચી ન હતી. પંદર વીસ મિનિટ મિત્રો જોડે વાતચીત કરવાની કુરસદ મળી. શ્રી. સરોજિની નાયડુ અથવા સાંભળીને આવી ચડેલાં તે કોર્ટમાં જ મળ્યાં. મૌલાના હઝરત મોહાની પણ કોર્ટમાં હાજર હતા.

સેશનસમાં કેસ જવા માટેની તૈયારી થી કરવાની હોય કે આ ગુન્હેગારને મુક્ત માગવી રહે ? માજીસ્ટ્રેટે સેશનસની તારીખ વહેલામાં વહેલી રાખવાની વૃત્તિ જણાવી છે. સંભવ છે કે મુકદ્દમો તા. ૧૮મીને રોજ નીકળે.* અખરપત્રી

જેલમાં મુલાકાત

હું આજે સવારે બાઇ શંકરલાલ બકરને સામાન આપવા જેલમાં ગયો હતો તે વખતે મહાત્મા ગાંધીજીનાં પણ દર્શન થયાં. તેમને બેને એક જુદા વોર્ડમાં હવા અજવાળા વાળી સરસ ઝોરડીઓમાં રાખવામાં આવ્યા છે. ઝોરડીઓની આગળ ઝોસરી છે તેના ઉપર ટેબલપુરથી પડયાં હતાં. દરેક ઝોરડીમાં ઉંટના વાળની જડી કાળી શેત્રંજ અને સવાને લોખંડના પાટીવાળા ખાટલા અને તેના ઉપર સ્વચ્છ ખીજાનાં, સફેદ ચાદર અને મરમ ધાવળા હતા. ઝોરડીઓની સામેના ખુલ્લા યોગાનમાં પાણીના નળ, ન્હાવાને માટે પત્થરની મોટી ચોકડી ને એક ખૂણામાં પાચખાનાં છે.

મહાત્માજીની ઝોરડીમાં હું ગયો તે વખતે તેઓ ખીજ એક બાઇ જોડે વાત કરતા હતા. તેમાંથી આ શબ્દો મારે કાને પડ્યા: “ સત્ય એ લોકચુંબક જેવી વસ્તુ છે. તે ચોતરફથી સત્યને ખેંચે છે.....મારી આખી જીંદગીમાં હું તદ્દન અણધાર્યા બનાવો જોતો જ આવ્યો છું. ”

મારી સાથે વાત કરતાં મહાત્માજીએ કહ્યું કે “ અજમેરમાં તો બારે કામ થયું. ત્યાં મૌલાના અબ્દુલ ખારી સાહેબે આકરું બાપણ કરેલું તેથી ત્યાં બેળા થયેલા હજારો મુસલમાનો ઉરકેરાયા હતા. ખારી સાહેબ જરાક ચાતરી ગયા હતા. હું ત્યાં ગયો ત્યારે ધણીએ માન્યું કે હવે આ બેની વચ્ચે બરાબર રંગ જામશે અને હિન્દુમુસલમાનની એકતા વૃદ્ધિ પડશે. પણ મૌલાના સાહેબ તો અતિશય નિર્ભય માણસ છે. તેમને મેં કહ્યું કે ‘તમે આજે કંઈ પણ કરશો તે ગુસ્સામાં જ થયું હશે. તેથી કદાચ ખીજ પાંચ પચીસ મુસલમાનો પણ ગાંધા થઈ જાય, પણ તેથી કંઈ જ વળશે નહિ. હું પણ ઇચ્છું છું કે આપણે બન્ને શંસીએ ચડીયે, પણ તે પૂરેપૂરા નિષ્કલંક રહીને.’ મૌલાના સાહેબ મારી વાત બરાબર સમજી ગયા અને

હવે તેમના તરફથી અને છાંટામાર ચિન્તા નથી રહી. મોલાના હઝરત મોહાની પણ ત્યાં હતા અને મારી સાથે અહીં આવ્યા છે. તેમણે મને વચન આપ્યું છે કે 'હું હિંસાની જરા પણ હિંમાયત કરીને મહાસભાના કામની સીધી લીટીમાં આડ-ખીલી નહિ નાખું,' એટલે હું મિશ્ચિન્ત છું. "

મહાત્માજીનો આદેશ મેં માગ્યો ત્યારે તેમણે કહ્યું કે: "મારો એક જ સન્દેશ છે અને તે ખાદી છે. મારા હાથમાં ખાદી મુકો એટલે હું તમારા હાથમાં સ્વરાજ મુકી દઉંશ. અન્યજાનો ઉદ્ધાર પણ એમાં જ આવી જાય છે. અને હિન્દુમુસલમાનની એકતા પણ ખાદીથી જ ટકી રહેશે. શાન્તિનું પણ તે ભારે શસ્ત્ર છે. આનો અર્થ એમ નથી કે હું આજે ધારાસભાના કે અદાલતના ખલિફાકાર નથી ઇચ્છતો, પણ તેમાં જનારની સામે લોકો ખાર ન રાખે તેટલા સારા હું માણું છું કે લોકો - ધારાસભાના સભાસદો અને વડીલોની પણ મદદથી ખાદીનું કામ ચલાવે. મોંઠરેટાને ખૂબ રીઝવજે, એમની સાથે ખૂબ મહોળત અને દોસ્તી વધારજો. જે ક્ષણે તેઓ નિર્ભય થશે તે ક્ષણે તેઓ આપણા જ છે. અંગ્રેજો વિષે પણ એમ જ સમજવું."

પંડિત માલવીયાજી વિષે વાત કરતાં ગાંધીજીએ કહ્યું કે "તેઓ તો હવે ખૂબ કરશે. તેમણે મને કહ્યું છે કે તું જ્યારે જેલમાં જાય ત્યારે માફ કામ જોઈ લેજો."

ગાંધીજીને પ્રશ્નમા કરી મેં ચાલતા માંડ્યું એટલે તેમણે હાથ થઈ ઓસરીમાં આંટા મારતા માંડ્યા. મેં એક હેલ્ડી નજર નાખી કહ્યું, "આપને તો સરસ નર્સિંગહોમ મળી ગયું છે." જવાબમાં 'હાજ તો' કહી તેઓ ખડખડાટ હસી પડ્યા.*

તા. ૧૧-૩-૨૨

મન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક

જેલમાં ગાંધીજી

ગાંધી મૂડીમાં રાખ છે કે ખાખ છે એ જાણવાની જિજ્ઞાસા માણસને બહુ હોય છે. જેલ વિષે પણ તેમ જ. જેલની બીંતોની પછવાડે અચુક જાતના પુરુષાર્થી લોકો અને તેમના સાચવનાર કેટલાક અમલદારો, એટલા જ જઈ શકે છે. એ ખ્યાલથી જ હજારો લોક જેલની અંદર શું હશે એ જાણવા ઇન્તેજાર

* 'નવજીવન', તા. ૧૬-૩-૨૨

થાય છે. જેઓએ મહાત્માજીને હજાર વાર જોયા હશે અને મહાત્માજી આશ્રમમાં આવીને રહ્યા હોય ત્યારે પણ તેમને મળવાની જેમને જરૂર ન ભાસે તેવાઓ પણ ગાંધીજી જેલમાં કેવી રીતે રહેતા હશે એનો વિચાર કરવામાં કલાકના કલાક માળી નાખે છે.

X

X

X

તેમાં વળી પ્રજાહૃદયમાં માંધીજીને સખ થવાની આશંકા ભારે; છડેચોક તેઓ રાજપ્રોહ કરતા આવ્યા છે એટલે સખ થાય તો કેટલી થાય એની કલ્પનાઓ પણ ઘેરઘેર ચાલુ; અને તેથી મહાત્માજીનાં દર્શન થઇ શકે તો બહુ સારું એવું જ નવરા, ઉઘોગી દરેકને થઇ જાય છે.

X

X

X

હીક થયું કે ગુરુવાર પહેલાં જ હું મહાત્માજીને મળી આવ્યો. હું કંઇ ખાલી કુતૂહલને ખાતર તેમને જોવા ગયો ન હતો. મારે તો તેમને કામસર મળવું હતું. કેટલીક બાબતમાં તેમના હુકમ મેળવવા હતા. આ પહેલાં કેમ કાળે જેલમાં ગયેલો નહિ તેથી જેલમાં કેમ જવાવું હશે તેની ખતર ન મળે ! હા, કંઈક ગુન્હો કરીને જાત તો સહેલાઈથી જેલમાં પ્રવેશ થઇ શકત. પણ તે રીતે કંઈ મહાત્માજીને યોડું જ મળી શકત ? હું જેલના દરવાજા આગળ જઈ પહોંચ્યો. બહાર સંત્રીઓ પહેરો ભરતા હતા. એક ઝાડ નીચે તોપના જેવા ગોળા ગોઠવેલા પડ્યા હતા. કેટલાક સિપાઇઓ ખીજા સિપાઇઓને અને કેદીઓને ગણી ગણીને બહાર કાઢતા અને કેટલાકને ગણી ગણીને અંદર દાખલ કરતા. એક દરવાજા ને તેની અંદર ખીજો એમ બે દરવાજા છે. અને દરવાજા એટી સાથે એક જ ક્ષણે ખુલ્લા ન રહે તેની ખાસ કાળજી લેવાતી મેં જોઇ. મેં બહાર રહ્યાં દરવાજાની જાળીમાંથી અંદરના સિપાઇને કહ્યું. 'મારે કામસર મહાત્માજીને મળવું છે.' પણ તે શાનો અને દાદ દે ? એટલામાં મને અંગ્રેજી રિવાજ સૂઝ્યો. ખીસામાંથી કાગળ પેન્સીલ કાઢી મારું નામ અને કામનું સ્વરૂપ લખી તે ચિઠ્ઠી અંદર જેલરને પહોંચતી કરાવી. પછી તેમણે તે મહાત્માજી પાસે મોકલી કે તેમના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ પાસે તે હું જાણુ તો નથી. વખતસર—એટલે કે ધણી વખત પછી મને અંદર જવાની રજા મળી.

X

X

X

બહારના દરવાજાની બારી ખુલી. હું ટપીને અંદર પેઠો કે તરત જ પેલા પોલીસે તાળું મારી દીધું. બે બારણા વચ્ચે હું સપડાયો ! જરા ગભરાયો ! મારે

ત્યાં નામ નોંધાવવું પડ્યું. ત્યારપછી બીજી બારી ઉઘડી. આ બારીને બે આંગે રાખેલી હોય છે. તેમાંથી જ અંદરનું જોઈ શકાય. હું અંદર ગયો અને બહુ ખુશી થયો. શી ત્યાંની સ્વચ્છતા ! એક રસ્તો સીધો સામે જતો હતો ને તેની બન્ને બાજુએ ઝાડની હારો હતી. પણ તે રસ્તે મારે જવાનું ન હતું. મારી સાથે જોડેના એક માણસ હતો તે મને ડાબી તરફ લઇ ગયો. એ રસ્તાના લગભગ છેડા સુધી ગયો એટલે ત્યાં એક રજિયું આવ્યું. શંસીના કેદીઓને આ રજિયામાં રાખે છે. પણ એ તો મને પાછળથી ખબર પડી. આ જ રજિયામાં મને તે પુરુષસિંહનાં દર્શન થયાં.

x x x

કેટલીક હારખંધ ઝોરડીઓ, તેનો એક પહોળો ઝોટલો, પછી આંગણું અને આંગણુને એક છેડે બે સાર જાડ. આંગણામાં ત્રણ ચાર નાનાં નાનાં ઝાડ ઉગ્યાં છે અને લીમડાનું એક ઠીક ઠીક મોટું ઝાડ પણ છે. મહાત્માજી ઝોટલા ઉપર એક જોડની કાળી કામળી પાથરી તેની ઉપર બિરાજેલા હતા. પાછળ બે તકીયા પડેલા હતા, પણ તેનો ઉપયોગ બાજ્યે જ થતો હતો. મહાત્માજી કંઈક લખી રહ્યા હતા. પાસે જ ‘આશ્રમ બજનાવલિ’નું નાનું સરખું પુસ્તક, કુરાનનો અંગ્રેજી તરજુમો અને ઇશુ ખ્રિસ્તના ગિરિપ્રવચનની એક સુંદર આવૃત્તિ પડેલાં હતાં. સમનની આ ચોપડી અમેરિકાની કેટલીક બાઇબોએ મહાત્માજીને ભેટ મોકલેલી.

x x x

હું જઈને પગે લાગ્યો. ગાંધીજી હસ્યા ને કહ્યું, ‘તમે ભલે આવ્યા, મારે તમને કેટલીક વાતો કહેવી હતી.’ બાઇ શંકરલાલ પાસેની ઝોરડીમાં કંઈક કામ કરતા બેઠા હતા. તેમને પણ મેં નમસ્કાર કર્યો. તેઓ પણ ખુશમિનજ દેખાતા હતા. તેમની સાથે ઝાઝી વાતચીત ન થઈ. મહાત્માજી જોડેનું મારું કામ બહુ ન હતું, પણ ત્યાં બીજા મળવા આવેલા કેટલાક બેઠા હતા એટલે મારે રાહ જોતાં વધારે વાર બેસી રહેવું પડ્યું.

x x x

ઝોટલામાં જોડર સાહેબે (તેઓ અહીં આવી એક ખુરશી પર બેઠા હતા. તેમને તેમનો વખત થઇ રહ્યાની સૂચના આપી અને તેમને બહાર લઇ ગયા. હવે મારો વાત કરવાનો વારો આવ્યો. મેં મારું કામ શરૂ કર્યું એટલામાં સુપરિન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ (તેઓ એક ભલા પારસી સદ્ગૃહસ્થ છે.) અખબાસ તૈયમજી સાહેબને લઇ

આવ્યા, અખ્યાસ સાહેબ મહાત્માજીના નાનપણના દોસ્તાર હોવા જોઈએ. તેમણે વિનોદપૂર્વક એકબીજાનું સ્વાગત કર્યું. બાથમાં લઈને બેઠ્યા ને પેટ ભરીને વાતો કરી. મારું કામ તો રહી જ ગયું. મને તેમાં જોડું તો થું લાગે ? પણ મારો વખત થઈ રહે મને કાઢી મુકશે એ જ બીક મનમાં હતી. અખ્યાસ સાહેબ બોરસદનાં વખાણ કરતા હતા, બારડોલીના ઈરાવની અસર કેવી થઈ છે તેનું વર્ણન કરતા હતા. મહાત્માજીએ કંઈક અનુસંધાનમાં કહ્યું, ‘હું શક્ત શાન્તિ ભળવવાનું જ કામ કરતો હતો એવે વખતે હું પકડાયો છું એનો મને હર્ષ થાય છે. નિર્દોષમાં નિર્દોષ રહીને પકડાવું એ કંઈ નાનીસુની વાત નથી.’

x

x

x

હું અધીરો થયો હતો. મહાત્માજીના દરબારમાં બીજા પણ અરજદાર મારી પેડે આવી બેઠા જ હતા. અમારી એકબીજા સાથે હરિદ્રાષ્ટ હોય તેમ અમે એકબીજા સામે જોયા કરતા હતા. એક જણ જેટલો વધારે વખત બે તેટલો બીજાનો વખત ગયો. મહાત્માજીનો વાસ્ત્રપ્રવાહ ચાલતો હતો જ; હિન્દુમુસલમાનની એકતા વગર સ્વરાજ સંભવતું નથી અને અહિંસા વગર તે એકતા ટકવી મુશ્કેલ છે. પરસ્પર વિશ્વાસ રાખીએ, એકબીજાનું સાંખીએ, ત્યારે જ સ્વરાજનું વાતાવરણ સંભવે. આ વાતાવરણ રેંડીયાથી જ પેદા થઈ શકે, રેંડીયાથી જ તે દૃઢ થઈ શકે. દેશને મારો એક જ સંદેશો છે—શાન્તિ રાખો અને રેંડીયા ચલાવો. બાવહારિક દૃષ્ટિએ અહિંસા કે શાન્તિનો સ્વીકાર કરો તોયે મન વાણી કર્મથી તેનું પૂરેપૂરું પાલન કરો.

પછી ‘યંગ હન્ડિયા’ ને ‘નવજીવન’ની વાતો ચાલી. અનન્યજ્ઞેનો સવાલ નીકળ્યો. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ અને પાઠ્ય પુસ્તકો વિષે વાતચીત થઈ. પણ મહત્ત્વનું સ્થાન તો ખાદીએ જ લીધું હતું.

x

x

x

મહાત્માજીના આસન આગળ એક રેંડીયો પડ્યો હતો. તેની કાળકી ઉપર ખૂબ સૂતર ચડેલું હતું. ભાઈ શંકરલાલ બંકરનો રેંડીયો બીજા બાજુએ પડ્યો હતો. મહાત્માજીએ પાણી માગ્યું અને શંકરલાલે જોલના ટીનના ટાંબલરમાં લાવી આપ્યું. આવા વાસણમાં મહાત્માજીને પાણી પીતા જોઈ મારી આંખો જરાક ભીની થઈ, મન કંઈક ઉદાસ થયું. બીજા જ ક્ષણે એ વિચારો મેં મારી નાખ્યા. મેં મનને કહ્યું, મહાત્માજીએ આ બધું માગી લીધું છે. એનો અનુભવ લેતાં મહાત્માજીને દુઃખ લેશ-

માન નથી થતું; તને જોવામાં જ આવડું કુઝા સા? મન અંદરથી બોલ્યું :
'મનમોહન મન રૂકત ન રોક્યો'.

x

x

x

જેલર સાહેબ મારી તરફ જોવા લાગ્યા. હું સમજી ગયો. મહાત્માજીને પ્રજ્ઞામ
કરી પાડો ફર્યો. એક પોલીસ દરવાજા સુધી મને પહોંચાડી ગયો. બે બારીઓની
કવાયત શરી ભગવાન અને હું બહાર નીકળ્યો. મનમાં વિચાર આવ્યો, આવી
વિશ્વતિઓને મન જેલ શું ને મહેલ શું? જ્યાં બેઠા ત્યાં જ રાખો.

ખખરપત્રી

† હકીમજીને કાગળ

સાખરમતી જેલ,

૧૨મી માર્ચ ૧૯૨૨.

પ્યારે હકીમજી,

હકીમજીને
કાગળ

મારા પત્નીના પછી તપાસ કરતાં મને ખખર પડી કે મને શિક્ષા નથી થઈ
ત્યાં સુધી મારે લખવા હોય તેટલા કાગળ લખી શકું છું, તેથી આ પહેલો
કાગળ આપને લખવા બેઠો છું. આપ જાણતા જ હશે કે ભાઈ શકરલાલ મારી
સાથે છે. તે મારી સાથે છે તેથી હું ખુશી થાઉં છું. તે મારા નિકટના
સંબંધમાં આવ્યા છે તે સહુ કોઈ જાણે છે એટલે આમ સાથે પકડાવાથી અમને
બંનેને આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

આ કાગળ હું આપને મહાસભાની કારોબારી સમિતિના પ્રમુખ તરીકે લખું છું
અને કારોબારી સમિતિના આગેવાન એટલે હિન્દુસલમાન બંનેના અથવા ખરે જોતાં
આખા હિન્દના આગેવાન તરીકે લખું છું.

મુસલમાનના એક મહાન નેતા તરીકે પણ આપને આ કાગળ લખું છું,
અને તેથીયે વિશેષ એક મોંઘા મિત્ર તરીકે લખું છું. ૧૯૧૫ ની સાલથી
આપની ઝોળખાણનો લભ મને મળ્યો છે. દિવસે દિવસે આપનો પરિચય વધતો
ગયો તેમ તેમ આપની મિત્રતા રૂપી ખજાનાની કિંમત વિશેષ સમજાઈ છે. જાતે

ચુસ્ત મુસલમાન રહી હિન્દુમુસલમાનની મિત્રાચારી એટલે શું એ આપે આપની રહેણીમાં બતાવી આપ્યું છે.

હિન્દુમુસલ-
માન એકતા

અગાઉ કદી નહોતું સમજાયું એટલું આજે આપણને બધાને સમજાય છે કે હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચે એવી એકતા સિવાય સ્વતંત્ર થવું હિન્દુસ્તાનને સારું અશક્ય છે, અને હું એટલે સુધી દહું છું કે એ એક જ વિના મુસલમાનો પણ પોતે હમ્મે છે એટલી ખિત્તરતની સેવા કરી શકશે નહિ. કુર્સ પંથા આપણે હમેશા ગુલામ જ રહેવાના. તેથી હિન્દુમુસલમાન એકતાના ધર્મને 'ફાવશે ત્યાં સુધી સીક છે, નહિ શકે તે દિવસે ઉચ્ચે મુકાશું' એવો સગવડીઓ ધર્મ કરી શકાય તેમ નથી સ્વરજ આપણને અકાંડ થાય ત્યારે જ આપણે તે એકમને તિલાંજલિ આપી શકીએ. ગમે તે કાળે અને ગમે તે સ્થિતિમાં પણ હિન્દુમુસલમાનનું એક જ કાયમ રહે એ જ આપણી શાશ્વતનીતિ હોવી જોઈએ.

વળી આ એક જ, પારસી. ખ્રિસ્તી, યહુદી કે જોરાવર શીખ કોમ જેવી નાની કોમોને દટાપિ બચક ન થવું જોઈએ. તેમાંની કોઈ કોમને દબાવવાનો વિચાર કરશું તો કોઈક દવાડો આપણે એકબીજા સામે પણ લડી પડીશું.

હિન્દુમુસલમાનની શુદ્ધ મેત્રી અનિવાર્ય છે એવું આપ માને છે એ જાણીને ખાસ કરીને મારો આપની પ્રત્યે એટલો બધો ભાવ થયો છે.

મારા મત પ્રમાણે અહિંસાને આપણે બ્યવહારનીતિ તરીકે દઢતાપૂર્વક ન અખત્યાર કરીએ ત્યાં સુધી એક જ સ્થિતિ અશક્ય છે. બ્યવહારનીતિ એટલા સારું કહું છું કે એ અહિંસાધર્મ હિન્દુમુસલમાન એકતા જાળવી રાખવા પૂરતા ઉદ્દેશથી જ ભરે સ્વીકારીએ તોપણ તેનું પરિણામ તો એ જ આવે કે અમુક વખતને માટે નહિ પણ હમેશને માટે એકસંપથી સગા ભાઈ સમાન રહેનારા હિન્દુમુસલમાન. વાળું હિન્દ આખી દુનિયાની સામે ઝૂઝી શકે અને એવી ત્રીસ કરોડ પ્રજા અહીંના અંગ્રેજ કારભારીઓ સાથે હિસાબ કરી લેવામાં હિંસાને માર્ગ લેવો તેને તો કેવળ બાયલાપણું જ ગણે. આટલા દિવસ આપણા ભોળપણમાં આપણે તેમનાથી અને તેમની બંધકથી ડર્યા, પણ જે ક્ષણે આપણે આપણા એકમનું બળ પ્રાપ્ત કરીશું તે જ ક્ષણે તેઓથી ડરવું અને ડરીને તેમના ઉપર હાથ ઉપાડવાનો વિચાર કરવો એ એ આપણી નજરમાં નરી નામરદાઈ જ લાગશે. તેથી જ મારા દેશમન્દુએને અહિંસા ને નબળાઈની નહિ પણ સખળાઈની દૃષ્ટિએ જોતા કરવાને હું આટલો આતુર અને અધીરો છું. પણ આપ અને હું બન્ને જાણીએ છીએ કે સખળાઈની

અહિંસા હજી આપણે નથી નીપજવી શક્યા તેનું કારણ એ જ કે હિન્દુસલમાન ઐક્યની વ્યવહાર જરૂર જ હજી આપણે હેંચે બેઠી છે. એ ઐક્ય એથી ઉંડું નથી ઉતર્યું. હજી પરિણામે ડર છે, છતાં મને નિરાશા નથી. આટલા વખતમાં એ ઐક્ય પેદા કરવામાં આપણે જ ગતિ કરી છે તે અદ્ભુત છે. એક જમાનાનું કામ આપણે દોઢ વરસમાં ઉકેલ્યું છે. પણ હજી પુષ્કળ વધારે કરવાની જરૂર છે. પ્રજાને કે શિક્ષિતવર્ગને બેમાંથી કોઇને એ વાત હજી નસેનસમાં નથી ઉતરી કે આ ઐક્ય આપણે સારૂ પ્રાપ્ત સમાન છે.

પણ મને લાગે છે કે આ પરિપક્વતાનો આધાર સંખ્યા ઉપર નહિ પણ શ્રદ્ધાના પ્રમાણ ઉપર રહે છે. હિન્દના હિન્દુ મુસલમાનના કાયમના ઐક્યમાં દીવાના જેવી શ્રદ્ધાવાળા થે. હિન્દુસલમાન હોય તો આખી પ્રજામાં ઐક્યની ભાવના આપી જતાં વખત નહિ લાગે. આપણામાંથી થોડાએ તો પ્રથમ ધરોચર સમજી લેવું જોઇએ કે મન, વાણી અને કર્મની એવી સંપૂર્ણ અહિંસા સિવાય આપણી રાજદારી આકાંક્ષા પૂરેપૂરી પાર પાડવા જોગી કંઈ પ્રગતિ થઇ શકે તેમ નથી. ઉપર મેં બતાવી તે સુખ્ય ચાવીમાં જોને શ્રદ્ધા ન હોય તેવા કોઇ કાર્યકર્તાઓ આપણા દળમાં ન રહે તેવી સંભાળ રાખવા હું આપને તેમ જ કારોચારી સમિતિને વિનંતિ કરું છું. બગવાન શ્રદ્ધા બહુમતીના નિયમ વડે નથી ઘડી શકાતી.

વળી મારે મન તો આખા હિન્દુસ્તાનના એવા ઐક્યની અને તેથી રાજદારી આકાંક્ષાની સિદ્ધિને ખાતર અહિંસાને અનિવાર્ય સાધન તરીકે પ્રજાએ સ્વીકાર્યાની મૂર્તિમંત નિશાની રેંટીયો—ખાદી છે. જોને અહિંસાની વૃત્તિ અને હિન્દુસલમાનનું શાશ્વત ઐક્ય જમાવવામાં શ્રદ્ધા હશે તે હમેશ નિયમિતપણે કાંતશે. ઘેરઘેર સૂતર કંતાય અને સૌ કોઇ હાથે કાંતેલ સૂતરની હાથે વણેલ ખાદી જ પહેરતા થઇ જાય તે જ મારી દૃષ્ટિએ હિન્દની કોમી એકતાની અને અહિંસાની પાછી સાખીતી છે. એ જ વસ્તુ હિન્દની નીચેવાઇને ખાલી થયેલી કરોડો પ્રજા જોડે આપણા કુટુંબભાવ સિદ્ધ કરશે. નિયનિયમ તરીકે પ્રજા આખી સૂતર કાંતે અને ધર્મ તેમજ પૂજાભાવની લામણીથી ખાદીનો ઉપયોગ કરે એમાંથી જ હિન્દની કોમી વચ્ચેના અટૂટ ઐક્યની ભાવના સ્ફુરશે અને દેશમાં તાજું લોહી ભરાશે. આટલું બીજા કશાથી પણ નહિ થઇ શકે.

હું અલખત ઇચ્છું છું કે જમણે હજી સરકારના ઇલકાબ ન ઊઝા હોય તેઓ પોતાના ઇલકાબ છોડે, વહીવે વહીલાત છોડે, વિદ્યાર્થીઓ સરકારી શાળાકોલેજને

છોડે, ધારાસભાના સભ્યો ધારાસભાઓ છોડે. છતાં ઉપર મેં કહ્યું તે કામમાં અને અત્યાર સુધીમાં જે કામ થયું છે તેને પાકું કરવામાં પરાવાહ જવાનો મારો એથીયે વધુ જોરભર્યો આગ્રહ છે, અને જે રાજ્યતંત્ર કાં તો સુધારવાનો નહિ તો મિટાવવાનો આપણે ચલ કરીયે છીયે તેનો ત્યાગ કરાવવાના આપણા પોતાના બળ ઉપર ભરોસો રાખવા દેજાતે મારો આગ્રહ છે.

વળી કામ કરનારા આંગણીને વેઠે ગણાય તેટલા છે. તેથી રચનાત્મક કામ જ્યારે ઢગલાબાંધ કરવાનું પડ્યું છે તેવે સમયે ખંડનાત્મક કામમાં એક પણ સેવકને યુગાવવા હું ન ઇચ્છું. પણ ખંડનાત્મક કામ સામેની બારેમાં બારે દલીલ તો એ છે કે દેશમાં કદી નહોતો તેવો અસહિષ્ણુતાનો જુરસો હાલમાં શાદી નીકળેલો છે. અને અસહિષ્ણુતા એ હિંસા જ છે. સહકારીઓ આપણાથી અળગા પડી ગયા છે, તેઓ આપણાથી બડકે છે. તેઓ કહે છે કે આપણે ચાલુ નોકરશાહીના કરતાંયે ભુંડી એવી નોકરશાહી ઉભી કરી રહ્યા છીયે. આપણે તેમની આવી ચિન્તાનું દરેક કારણ જડમૂળથી કાઢવું જોઈયે. તેમને જીતી અપનાવી લેવા ખાતર થોડુંકાઈ નમતું આપવું પડે તો તે પણ આપણે કરીયે. અંગ્રેજોને આપણા તરફના બચથી આપણે મુક્ત કરી દેવા જોઈયે. અહિંસાની પ્રતિજ્ઞાને અંગે કદામાં કદા વિરોધી તરફ પણ સંપૂર્ણ નમ્રતા અને સહભાવ રાખવાને આપણે બંધાયો છીયે એ વાત આપને અને મને જેટલી સ્પષ્ટ દેખાય છે તેટલી બધાને દેખાતી હોત તો મારે આ ચર્ચામાં આટલા વિસ્તારથી ઉતરવું ન પડત. મેં સૂચવેલા રચનાત્મક કામમાં દેશ બરોબર પરાવાહ જશે તો આ બાવના આપોઆપ પ્રચાર પામશે.

મારી કેદ લાગે કાળ આપણા કાર્યને માટે પૂરતી છે એવો મને મોહ છે. મને કોઈની સામે વેરભાવ નથી એમ હું નમ્રભાવે માનું છું. હું પાળું છું તેટલે દરજ્જે અહિંસાધર્મ પાળવો પડે એ કેટલાક મિત્રોને નથી રચતું. પણ આપણા તો એ જ ધરાદો દતો કે તદ્દન નિર્દોષ માણસો જેલ જાય. અને તદ્દન નિર્દોષ હોવાનો દાવો હું કરી શકું તો પછી સ્પષ્ટ છે કે બીજું કોઈ મારી પાછળ જેલમાં આવવાનો પ્રયત્ન ન કરે. આપણે સરકારના આ તંત્રનો નાશ કરવા તો જરૂર ઇચ્છીયે છીયે. પણ તે ધમકી વડે નહિ પણ આપણી નિર્દોષતાના અમોઘ સામર્થ્ય વડે. મને તે રીતે જોલો ભરી મુકવી એ તો મારે મન ધમકી જ છે. અને સૌથી વિશેષ નિર્દોષ ગણાતો માણસ જેલમાં જાય એટલું બસ નથી એમ ન જણાય ત્યાં સુધી બીજા નિર્દોષ માણસોએ જેલ જવા શું કામ પ્રયત્ન કરવો જોઈયે ?

જેલ ન
વહોતો

વધારે માણસોએ જેલમાં ન જવું એમ કહું છું તેનો અર્થ એવો નથી કે હવે આપણે જેલથી નાસવું. જે સરકાર પોતે દરેક અહિંસાત્મક અસહકારીને પકડે તો તો તે હું વધાવી લઉંશ. મારી મતલબ એટલી જ છે કે તીવ્ર કે શીત કોઈ પણ પ્રકારના સવિનય ભંગ કરી આપણે હાથે કરી જેલમાં ન જવું. તેમજ જેઓ જેલમાં છે તેમને ખાતર દેશ રાષ્ટ્રે ભરાશે નહિ તેવી હું આશા રાખું છું. જેઓ જેલમાં છે તેઓ પૂરી મુદત કેદ ભોગવશે તેમાં તેમને પોતાને તેમજ દેશને બચાવે ફાયદો થવાનો છે. મુદત પૂરી થવા અગાઉ તો સ્વરાજની ધારાસભાને હાથે તેઓ છૂટે તેમાં યોગ્ય છે અને મારી દૃઢ માન્યતા છે કે ત્રીસ કરોડ પ્રજા ખાદી પહેરતી થઈ ગયે એ જ સ્વરાજ છે.

અરપૂરજતાનો મેલ કાઢવા બાબત હું અહીં વિવેચન કરવાની જરૂર નથી જોતો. મને ખાતરી છે કે પ્રત્યેક સમજીતુ હિન્દુ એ મેલ જોવા જ જોઈએ એવું માને છે. હિન્દુમુસલમાન ઐક્ય જેટલી જ અરપૂરજતાનિવાસીની વાત મહત્વની છે.

મારા મત પ્રમાણે સૌથી ઝપાટાબંધ પાર પડે તેવા અને હિતમ કાર્યક્રમ છે તે મેં આપ સમક્ષ રુક્યો છે. ખિલાફતની બાબતમાં અધીરો હોય તેવા માણસે પણ આથી સારો કાર્યક્રમ ઘડી શકે તેમ નથી. મારી પ્રાર્થના છે કે દેશને નિશ્ચિત ધ્યેયે પહોંચાડવા ઇશ્વર આપને તંદુરસ્તી તથા બુદ્ધિ આપે.

આપનો મિત્ર

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

નવજીવન પ્રકાશન મન્દિર

અમદાવાદ

	મૂલ્ય	ચોરેટ
હિન્દ સ્વદેશ (પ્રમાણભૂત આવૃત્તિ; 'માદીનું પૂઠું')	૦-૬-૬	૦-૧-૬
આટલું તો જાણ્યો-ભાગ ૧ (લે. શ્રી૦ નરહરિ પરીખ)	૦-૬-૦	૦-૧-૦
હિન્દ કેમ પાયમાલ થયું ? (આટલું તો જાણ્યોનો 'પાળેભાગ')	૦-૮-૦	૦-૧-૬
એક ધર્મશુદ્ધ (અમદાવાદના મીલમજુરોની લડતનો ઇતિહાસ)	૦-૮-૦	૦-૧-૬
અરજીનવાણી (અરજીન ભગતનાં ભજનોનો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
પૂર્વરંગ (આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ : લે૦ કાલેલકર અને નરહરિ)	૧-૦-૦	૦-૩-૦
રામ અને કૃષ્ણ (શ્રી. કિશોરલાલ મથશવાળા કૃત)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
શુદ્ધ અને મહાવીર	૦-૮-૦	૦-૨-૦
કશુ ખિસ્ત	૦-૬-૦	૦-૧-૦
પ્રાણપ્રતિષ્ઠા (અસહકાર વિષે ગાંધીજીના વ્યાખ્યાનો)	૦-૬-૦	૦-૧-૬
સ્વદેશ (એક નાનકડી ફ્રેન્ચ વાર્તા)	૦-૩-૦	૦-૦-૬
દેશીરંગ (પી. સી. રૉયના પુસ્તકનો અનુવાદ)	૦-૧૦-૦	પી. સાથે
સીમલ મગલગીતા-મૂલ (સુંદર સુવડ ગ્રંથકો)	૦-૮-૦	૦-૧-૦
જણાટશાસ્ત્ર (લેખક : શ્રી૦ મગનલાલ ગાંધી; 'માદીનું પૂઠું')	૦-૧૦-૦	૦-૨-૦
ખેડાની લડત (લેખક : શ્રી૦ શંકરલાલ ઠા. પરીખ)	૧-૮-૦	૦-૫-૦
અસહકાર (' યુગધર્મ ' કાર્યાલયનો સંગ્રહ)	૨-૮-૦	૦-૮-૦
રાષ્ટ્રગીત (ઈન્દુલાલ યાગિકવાળો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
Young India (યં. ઇ. ના ગાંધીજીના લેખો)	૪-૦-૦	૦-૬-૦

ખાગસાહિત્ય

અણીખોર (ખાગકવિતાઓનો સંગ્રહ - રુધિરેલી ખીજી આવૃત્તિ)	૦-૫-૦	૦-૧-૦
શયજી (અણીખોરથી આગળનાં કવિતાસંગ્રહ)	૦-૮-૦	૦-૧-૦

શુદ્ધ અને મહાશક : રામદાસ મોહનદાસ ગાંધી, નવજીવન શુદ્ધજાલક, અમદાવાદ.

હિંદ સ્વરાજ્ય

ચાલણ ગાડી
નાની

(ગુજરાત વિદ્યાપીઠનું ચોથું પુસ્તક)

સચિત્ર ત્રીજી આવૃત્તિ

જેવું દરેક પાત્ર એ એક ચિત્ર છે

કિંમત ૦-૪-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

શરત્ત આ બુની

ત્રણ વાર્તાઓ

ખંગાળી નવલકથાકાર શ્રી. શરદચન્દ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયની ત્રણ નાનકડી ખંગાળી વા
લાવાનતર : કરનાર શ્રી. મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ. કિં. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ ૧

નવલકથા પ્રકાશન મંદિર : અમદાવાદ

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરમાં

ખાંદીનું પૂકું ૨-૮-૦

કાગળનું પૂકું ૧-૧૨-૦

પોસ્ટેજ દરેકનું ૦-૮ ૦ ભુલું

જેલડાયગી

શ્રી. ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચાર્ય

જેલવાસ દરમ્યાન ગણેશી રાજનિશી

ખીજી આવૃત્તિ એમનાં હાથે લખેલું

કિં. ૦-૪-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

